Kulcsár Zsuzsa

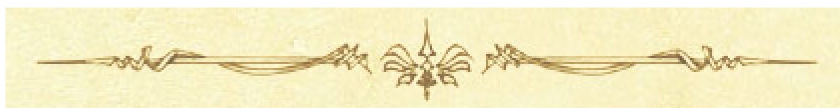


Inkvizíció és boszorkányperek

KULCSÁR ZSUZSA

INKVIZÍCIÓ ÉS BOSZORKÁNYPEREK

(Második kiadás)
KOSSUTH KÖNYVKIADÓ 1961
A borítón ZICHY MIHÁLY „Autodafé” című festménye
Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója



TARTALOM



AZ UTOLSÓ BOSZORKÁNYPEREK

"Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak, mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől, és amely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek. Azért, aki ellene támad a hatalmasságoknak, az Isten rendelésének támad ellene, akik pedig ellene támadnak, önmagoknak ítéletet szereznek.” (Pál apostol levele a rómabeliekhez. 13. r. 1-2. vers.)

„Ti szolgák, szót fogadjatok mindenben a ti test szerint való uraitoknak..." (Pál apostol levele a kolossébeliekhez. 3. r. 22. vers.)

„A cselédek teljes félelemmel engedelmeskedjenek az uraknak, nemcsak a jóknak és kíméleteseknek, de a szívteleneknek is.” (Péter apostol első levele, 2. r. 18. vers.)

Hatalmas dómok felséges boltívei alatt, falusi templomok fehérre meszelt falai között gyakran hangzottak el a középkorban ezek a szavak mint ünnepi prédikációk alaptételei. A szószéken a pap kifejtette: az egyszerű embernek, aki nem származik előkelő családból, legfőbb kötelessége, hogy feltétlenül és szívesen engedelmeskedjék urainak, és zokszó nélkül viselje, amit a sors reámér, nyugodjék bele, hogy erényeiért jutalmat itt a földön nem nyer, hanem csupán a túlvilágon. A prédikáció költői képekben varázsolta a hívek elé az alázatosakra, engedelmesekre váró mennyei boldogságot; annál döbbenetesebben hatott, amikor a szónok elkezdte ecsetelni azokat a gyötrelmeket, amelyek az engedetlenekre, a fennálló rend ellen lázadókra a pokol mélyén várnak. A templomban összegyűlt hívők szinte maguk előtt látták a tüzes üstöket, amelyekben emberi testek főnek a forró olajban, szinte hallották a korbácsok csattogását, a fogcsikorgatást, jajgatást, sírást-rívást, érezték az égő emberi testek és a kénkő bűzét - s lelkük színültig eltelt félelemmel és alázattal.

A középkori ember még keveset tudott a természetről, vakon hitt a természetfeletti erőkben, istenben, ördögben, angyalokban, rettegett haragjuktól, s rettegett a síron túli, másvilági büntetésektől. Szilárdan hitte, hogy a papság kapcsolatban áll a természetfeletti erőkkel, befolyásolni tudja ezeket, némileg rendelkezik is velük: hatalmában áll - s egyesegyedül neki áll hatalmában - imádságok és szertartások által megmenteni a hívőket az evilági szerencsétlenségektől és a másvilági szenvedésektől. Rendíthetetlenül hitt a csodákban: ha Isten akarja, minden lehetséges! Isten kegyelméből egyes különösen jámbor életű emberek is képesek csodákat véghez vinni: gyógyíthatatlan betegeket gyógyítanak meg, vakokat látókká tesznek, holtakat támasztanak fel. A

szentek csodatévő ereje haláluk után is tovább hat, tetemüknél, használati tárgyaiknál ugyancsak csodák történnek.

A szentekről, ereklyékről ezernyi történetet ismert a középkor embere s szilárdan hitt azok minden szavában, még a leglehetetlenebben is. Hadd hozzunk fel néhány példát a legendákból.

Szent Miklós püspök már csecsemőkorában oly jámbor volt, hogy szerdán és pénteken, az egyház által elrendelt böjtnapokon, nem szopott.

Szent Domonkos néhány hetes korában ledobta magát az ágyról a földre, mert sanyargatni akarta testét az Úr tiszteletére.

Paulai Szent Vince egymaga elvitt egy hatalmas kősziklát. Szent Ágnes holtteste magához ölelte és megcsókolta az elébe járuló Szent Katalint.

Mikor montefalcói Szent Klára testét halála után felnyitották, szívébe metszve megtalálták a keresztfán függő Jézus képét. Szent Goar kalapját egy napsugárra akasztotta, s a kalap függve maradt. Midőn ezt a szentet egy püspök varázslással vádolta, védelmére megszólalt egy háromnapos csecsemő.

Szent Lugidus kérésére még a Nap is megállt, és mindaddig állva maradt, míg a püspök vendége meg nem érkezett. Szent Cronanus még ennél is többet ért el. Minthogy az egyik szerzetesnek sürgős másolási munkát kellett végeznie, s a könyv díszítésének finom munkájához napfényre volt szükség, Szent Cronanus ráparancsolt a Napra, hogy világítson a barátnak. A Nap engedelmeskedett, s negyven napig, míg a barát elkészült munkájával, fennmaradt az égen. Szent Helenus át akart kelni egy krokodilusoktól hemzsegő folyón. Helenus Isten nevében előhívott a vízből egy krokodilt, a hátára ült, átlovagolt a túlsó partra, majd vissza is vitette magát. Ezután kihívta a készséges állatot a szárazra, s így szólt hozzá: Sokkal helyesebb lenne, ha a folytonos gyilkosságok és vérengzések helyett inkább itt helyben elpusztulnál! A jámbor jószág megfogadta a szent szavát, s azon nyomban felfordult.

Vég nélkül tudnánk folytatni ezt a felsorolást. Hiszen az egyház hivatalosan elfogadott legenda-gyűjteményében huszonötezer legenda olvasható a szentek életéről.

Az ereklyék száma folytonosan szaporodott, időnként valóságos ereklyegyártás folyt. Egy-egy szent testét több templomban is őrizték, a „szent keresztnek” pedig annyi szilánkját mutogatták különböző helyeken, hogy a darabokból több hajót meglehetett volna építeni.

A hívők rengeteg önkéntes adománnyal látták el az egyházat, a papokat. A gazdagok kolostorokat, templomokat építtettek, terjedelmes birtokokat ajándékoztak - szolganéppel, jobbágyokkal, állatokkal - az egyháznak. A szegények is gyakran erejükön felül adakoztak.

Az urak bőkezűségének nemcsak a természetfölötti erőktől és a túlvilágtól való félelem volt az oka, hanem az is, hogy ebben az időben csak a papok voltak valamelyest tanultak; csak ők tudtak írni-olvasni, csak ők értettek, legalább némileg a számtanhoz, mértanhoz, építészethez, joghoz stb. Így jó szolgálatokat tettek az uralkodó osztálynak az állam és a birtokok igazgatásában.

A támogatás alapvető okát azonban abban láthatjuk, hogy az egyháznak nagy szerepe volt a feudális rend fennmaradásában, a nép fékentartásában.

Így természetes, hogy a klérus óriási gazdagságra tett szert. A papok szent célnak tekintették az egyház vagyonának és hatalmának növelését. A lelkészeknek kötelességük volt a haldoklókat figyelmeztetni: lelkük üdvössége érdekében végső rendelkezésükben vagyonukhoz mérten emlékezzenek meg az egyházról. Minthogy a középkorban szilárdan hitték, hogy a halottnak, aki vétkeiért a tisztítótűzben bűnhődik, imákkal és jámbor cselekedetekkel meg lehet rövidíteni szenvedéseit, mindenki igyekezett lehetőleg jelentős hagyományozással arra bírni a papokat, hogy minél több imát mondjanak lelke üdvösségéért. Mindez folytonosan növelte a klérus vagyonát. De a papok nem elégedtek meg a hívők önkéntes adományaival. Elérték azt, hogy minden államban a parasztok a termés tizedét az egyháznak szolgáltatták be. Nem riadtak vissza az oklevélhamisítástól sem. A középkorból ránk maradt oklevelek közül azok, amelyek az egyháznak adományozott birtokokról szólnak, jelentős részben jóval később készített, többnyire egyáltalán nem ügyes hamisítványok.

A XIII. században már az európai országok legtöbbjében a megművelt földnek legalább egyharmada papi birtok volt. Az egyházi jövedelmeknek csak elenyésző töredéke jutott az alsó. papság kezére, a többi az érsekek, apátok kincsesládáiba ömlött.

A püspöki palotákban és kolostorokban gyakran egyáltalán nem olyan élet folyt, amilyet az előírások megköveteltek. Nem alázatos, egyszerű ruhába öltözött papok, szőrcsuhás barátok sétálgattak olvasóikat morzsolgatva a kőkockákkal kirakott folyosókon, a cellákból nem a feszület előtt térdelve imádkozok csendes mormolása hallatszott ki, az ebédlőteremben nem

egyszerű ételeket tálaltak ón- és faedényekben, nem álltak fapoharak a tiszta víz számára az asztalon, az udvaron nem osztottak meleg ételt, kenyeret és pénzt a város szegényeinek, hanem hangos tivornya, asszonyi kacaj, zene hangjai verték fel a környék csendjét, a fényesen kivilágított refektóriumban különleges és drága ételek terhe alatt roskadoztak az asztalok, aranyszínű vagy vérvörös bor csillogott az arany-ezüst kupákban, kristálykelyhekben; a tisztelendő atyák pedig selyemben, bársonyban, aranyhímzéstől merev ruhákban dőzsöltek. A püspöki városok lakói gyakran látták fő lelkiatyjukat és urukat, amint világi öltözetben, fényes kísérettel, kacagó, ragyogó hölgyekkel és urakkal vadászni indul, vagy talpig vasba öltözötten, marcona lovagok élén csatába megy, csatába az ellenség vagy a szomszéd földesúr ellen. A püspök vagy apátúr ilyenkor nagy élvezettel űzte a vadat vagy a szerencsétlen jobbágyokat; feldúlta seregével a falvakat, elhajtotta az állatokat, megkínoztatta, lemészároltatta a föld népét.

Nem csoda, hogy a magas papi állások igen kívánatosak voltak, hiszen busás jövedelmet és kivételes hatalmat jelentettek, s nagyon kevés fáradságot, még kevesebb önmegtartóztatást követeltek. Csak nősülniük nem volt szabad a magas rangú papoknak. De néha még ezen a tilalmon is töltették magukat. Az pedig szinte teljesen megszokott dolog volt, hogy a főpapot gyermekeinek koszorúja vette körül. Az ilyen azután keveset törődött az egyház ügyeivel, legfőbb gondja gyermekei jövőjének biztosítása volt. Néha sikerült méltóságát fiára örökül hagynia, még akkor is, ha az ifjú egyáltalán nem mutatkozott alkalmasnak vagy méltónak a magas állásra.

A klérus azt hangoztatta, hogy isten színe előtt s az egyházon belül minden keresztény egyenlő, a vagyon, előkelő származás nem számít, csupán az erények és bűnök nyomnak a latban. Ez az elv azonban a gyakorlatban egyáltalán nem érvényesült. A főpapi állásokba - néhány kivételtől eltekintve - előkelő családok tagjai kerültek, nem rátermettségük, hanem származásuk, rokonságuk alapján. Sokszor a főúri sarj már zsenge gyermekkorában magas egyházi funkcióra emelkedett. (Estei Hippolitot, Mátyás király feleségének, Beatrixnak a rokonát, hatéves korában esztergomi érsekké, Magyarország főpásztorává nevezték ki. Medici Giovanni 13 éves volt, mikor bíborosi rangra emelték; a tusculumi grófi család egyik sarja még nem töltötte be huszadik évét, amikor IX. Benedek néven elfoglalta a pápai trónt.) Ez a jelenség egyes pápákat is

aggodalommal töltött el. III. Sándor ugyan nem tiltotta meg kiskorúak magas papi polcra emelését, de elrendelte, hogy a kiskorú főpap felnőtt helyettese lássa el az ügyeket mindaddig, míg a kinevezett gyermek el nem éri a magas papi méltóság betöltéséhez szükséges kort - a tizennegyedik évet. Ez a szigor általános megdöbbenést keltett, s más pápák enyhítették ezt a rendeletet, az egyházi tisztség ellátásához elegendőnek tartották a betöltött *hét* esztendőt.

Gyakori, szinte általános jelenség volt, főleg a korai középkorban a papi állások vásárlása, az ún. szimónia. A vevő és az eladó ilyenkor szabályos írásbeli adásvételi szerződést kötött, mitsem törődve azzal, hogy a szimónia a keresztény felfogás szerint halálos bűn.

Lehetőség nyílt a papi tisztségek halmozására is. Így a X. században a gascogne-i hercegi család egyik sarja egy érsekséget és nyolc püspökséget szerzett, s mindezeket a méltóságokat a busás jövedelemmel együtt örökül hagyta fiára. Elképzelhető, miként láthatott az el annyi tisztséget.

A pápák sem álltak felette e bűnöknek, nem mutattak példát arra: milyen az evangélium szerint való erkölcs. A pápai udvar erkölcstelensége, kapzsisága, közbeszéd tárgya volt.

897-ben VII. István pápa kiásatta gyűlölt elődje, Formosus hét hónapja sírban nyugvó testét. Zsinatot hívott össze, s a teljes pápai ornátusban a vádlottak padjára ültetett tetemet hosszú tárgyalás után elítélték, majd megcsonkították, végül pedig csúfságra végigvonszolták a városon, s a Tiberisbe vetették.

A már említett IX. Benedek, mikor megunta a pápaságot, eladta méltóságát. Egy idő múlva azonban megbánta az üzletet, visszakövetelte a tiarát. Igaz, hogy hajlandó volt a teljes vételárat visszafizetni.

XXII. János nemcsak a harácsolásban tanúsított leleményességével tűnt ki, hanem paphoz nem illő harciasságával és embertelen kegyetlenségével is. Valamilyen titokzatos okból olthatatlan dühvei üldözött egy püspököt. Először megfosztotta méltóságától, és életfogytiglani börtönre ítéltette. Ám ez nem csillapította le bosszúvágyát. Azzal az ürüggyel, hogy a szerencsétlen összeesküvést szőtt (a börtönben!) a pápa élete ellen, kiadatta a világi hatóságnak, hogy kivégezzék. De nem egyszerűen csak a halálát akarta. A világi hatóság a pápa kívánságára elevenen megnyúzatta ő Szentsége ellenségét, így hurcoltatta végig a városon a máglyához, ahol megégették. XXII. János a saját maga és családja hatalmának kiterjesztése

érdekében hosszú háborút folytatott Milánó urával. Keresztesháborút hirdetett ellene, s a hadsereg élére bíborossá emelt unokaöccsét (a korabeli rossz nyelvek szerint a fiát) állította. Petrarca azt írja, hogy ez a sereg úgy támadt Milánóra, mint valami pogány várra, s a bíboros vezér valóságos bandita módjára viselkedett - ezzel is megmutatva, hogy méltó öccse (?) XXII. Jánosnak.

Nem mutatkozott jámborabbnak VI. Orbán sem. Több bíborost azzal vádolt, hogy összeesküdtek ellene. Mikor ezek a kardinálisok a consistorium üléséről távoztak, elfogatta őket és vára ciszternájába vettette. A ciszterna olyan szűk volt, hogy jóformán moccanni sem tudtak. Éhség, hideg, szenny és férgek gyötörték itt a foglyokat. Egy idő múlva a kínzókamrába hurcolták a bíborosokat. A pápa külön meghagyta a hóhérnak, aki maga is pap volt, hogy hallani akarja a velencei kardinális ordításait. Reggeltől ebédig tartott a kínzás, de az öreg és beteg bíboros keményen állta, nem jajgatott. A pápa ezalatt fel-alá sétált virágos kertjében a kínzókamra ablaka alatt, és szüntelenül mormolta breviáriuma imáit, hogy hangjával emlékeztesse a hóhért a kapott parancsra.

Amikor később VI. Orbánnak menekülnie kellett ellenségei elől, magával hurcolta a hat fogoly főpapot. Minthogy az egyik a tengernyi szenvedéstől elgyengülve nem tudott kellő gyorsasággal lovagolni, megölette, s holttestét otthagyta heverni az úton. A többit sikerült magával vinnie Genovába. Itt egy különlegesen borzalmas börtönbe záratta őket. Az egyik fogoly elmenekült, a többiről nem sikerült pontosan megállapítani, hogy mi lett a végük. Egyes korabeli források szerint egy árokba fektették, s elevenen, égetett mésszel öntötték le őket.

Mindaz, amit eddig elmondottunk, eltörpül a reneszánszkor egyházfőinek, köztük a hírhedt Borgia-pápának, VI. Sándornak közismert rémtettei mellett. Lehet-e csodálni, hogy a hívők közül sokan megbotránkoztak, hogy élesen bírálták az ilyen papokat, és elfordultak az egyház tanításaitól.



AZ ERETNEKEK

Az egyházon belül uralkodó állapotok, a keresztény tan és a papok élete között tátongó szakadék sok támadásra adott alkalmat. De nem ezek a visszásságok voltak az egyház és a keresztény vallás ellen irányuló támadások alapvető okai, hanem az, hogy az egyház és a keresztény vallás szentesítette, támasztotta alá a feudális rendet. Istentől elrendeltnek és öröknek tüntette fel a feudális intézményeket, elsősorban a jobbágyságot, s komoly szerepet játszott a dolgozó tömegek fékentartásában. A kereszténység bírálata tehát a középkorban voltaképpen a fennálló viszonyok bírálata volt. Aki nem helyeselte a hűbéri rendszert, annak elsősorban e rendszer ideológiájáról kellett kimutatnia, hogy hamis. Csak úgy lehetett a feudalizmushoz hozzányúlni, ha megfosztották az istentől elrendeltség, az égi eredet dicsfényétől.

De ebben a korban, amikor a termelés és a tudomány alacsony fokon állt, amikor minden területen a vallási nézetek uralkodtak, a keresztény egyházzal és tanításával csakis vallásos tanokat lehetett szembeszegezni. Csupán az így megfogalmazott nézetek voltak ekkor érthetők, ezek tudták megragadni, megmozgatni az embereket. A fennálló viszonyok bírálata, a támadás az egyház s ezen keresztül a feudalizmus ellen, tehát többnyire vallási, a hivatalos egyházi felfogástól eltérő tanok, ún. eretnekségek alakjában jelentkezett.

Sokféle eretnek irányzat és mozgalom támadt a középkor folyamán. Egyesek régebbi filozófiai irányzatok és keleti vallások elemeit használták fel, sajátosan vegyítve ezeket a keresztény vallás tanaival. Az ilyen, ún. gnosztikus-manicheus szekták azt hirdették: a világot két isten teremtette és igazgatja; az egyik jó, a másik rossz; a látható világ, a földi lét az utóbbi műve, a Gonosz birodalma; a klérus és a világi hatalmasok az ő szolgái. Lehetett-e ennél lesújtóbb kritikát mondani a feudális rendről? Magukat viszont angyaloknak tartották ezek az eretnekek, égi küldötteknek, akik Isten országából kerültek e földi börtönbe; feladatuk az, hogy fáradhatatlanul harcoljanak a Gonosz és annak minden szolgája ellen. Küzdelmüket végül is csodálatos győzelem fogja koronázni: a Sátán műve, az anyagi világ elpusztul, az égből földre került lelkek újra visszajutnak

a mennybe, Isten országába. Tehát szilárdan hittek a fennálló, igazságtalan viszonyok pusztulásában, az igazság végső győzelmében, s abban, hogy az emberiség végül is eléri a boldogságot. Igaz, hogy ezt a győzelmet az anyagi világ teljes elpusztulása után, az anyagi léten túl és kívül tudták csak elképzelni.

A szekták egy másik csoportja viszont kizárólag azokat az elveket fogadta el, amelyeket a kereszténység szent könyvei, az evangéliumok tartalmaznak. Azt állították, hogy Krisztus tanítását az idők folyamán a gyakorlatban eltorzították, vissza kell tehát térni az őskeresztények egyszerű, jámbor hitéhez és szokásaihoz, így megjavul a világ. Az eretnekek egyes csoportjai hittek abban, hogy „Isten országát” - azt az országot, ahol az igazság, szeretet és jóság uralkodik és megszűnik a nyomor, az erőszak - nemcsak a másvilágon érheti el az emberiség, hanem már itt a földön is. A legtöbb szektán belül kialakult egy szilárd mag, egy külön réteg, a „tökéletesek” (perfektek). Ezek a szekta papjaiként szőrcsuhában, mezítláb faluról falura, városról városra vándoroltak, hirdették a szakadár tanokat, s végezték a hitük által megszabott vallási szertartásokat. Az eretnekek többsége, az egyszerű hívők, a tanoknak csak egyes alapvető tételeit ismerték és hitték; részt vettek a szertartásokon, s mély tisztelettel vették körül a perfekteket, akik részben az ő adományaikból, részben pedig kezük munkájából tartották fenn magukat.

A perfektek szigorú önmegtartóztatásban éltek. Az eretnekekre általában jellemző az aszkézis, a lemondás a földi élvezetekről. A fényűzést bűnnek tekintették. Ezzel pálcát törtek az egyházi és világi nagyurak felett, akik ragyogó pompában éltek. Az eretnekek követelték az uralkodó osztály tagjaitól, hogy hagyjanak fel a fényűzéssel, éljenek úgy, mint a szegények. Nyilván úgy gondolták: ha senki sem él pazar módon, megszűnik a nép elviselhetetlen nyomora. De az aszkézist nemcsak az uraktól követelték, hanem a szegényektől is. Ez szükségszerű volt abban az időben. A társadalom legelnyomottabb rétegei csak úgy ébredhettek teljes mélységében tudatára annak, hogy szembenállnak a társadalom többi elemével, csak úgy tudták forradalmi energiájukat kifejteni, ha. mindent elvetettek maguktól, ami még némi örömet jelentett sivár életükben, ha még azokról az élvezetekről is lemondtak, amelyek valamiképpen megbékíthették őket helyzetükkel.

A szigorú aszkézis a szektákban többnyire csak a perfektekre volt kötelező; ezeknek le kellett mondaniuk a hús és bor élvezetéről s a nemi

életről is. Az utóbbit egyes szekták bűnnek tartották. Ezzel tulajdonképpen azt fejezték ki, hogy elítélik a fennálló rendet, s a bűnösnek tartott társadalom teljes megsemmisítésére törekszenek. Ugyanez a felfogás mutatkozik meg abban is, hogy szent cselekménynek tartották az önkéntes éhhalált.

Az eretnekek is hittek a természetfeletti erőkben, de azt tartották, hogy a bűnös pap nem áll kapcsolatban a túlvilági erőkkel, így nem alkalmas semmiféle vallási szertartás elvégzésére, erre csak a tiszta életű perfektek jogosultak. Általában bűnös, haszontalan dolognak tekintették a templomokat, szentképeket, ereklyéket és a fényes templomi szertartásokat, tiltották az esküt és a hazugságot. Helytelenítették a csecsemők megkeresztelését is. Szerintük csupán akkor szabad vallási közösségbe felvenni valakit, ha tudatosan kívánja és tisztában van a közösség tanaival. Ez a nézet támadást jelentett az egyház mindenkire kiterjedő, bölcsőtől sírig tartó köteléke ellen. Az eretnekek azt gondolták, hogy ha mindenki felnőtt korában dönt afölött, hogy melyik valláshoz csatlakozzék, lehetővé válik az eretnek tanok nyílt mérkőzése a hivatalos egyházi dogmákkal. Biztosra vették, hogy e küzdelemben a hivatalos egyház marad alul.

Minthogy az egyházat szükségtelen, gonosz intézménynek tekintették, a perfektek azt hirdették, hogy nem kell tizedet fizetni. Követelték az egyházi birtokok elkobzását. Alapelvként hangoztatták: minden ember keze munkájából éljen. Ez az elv elsősorban a papság ellen irányult, de tulajdonképpen az egész uralkodó osztály létét támadta.

Sok szekta bűnös dolognak tartotta a magántulajdont, s vagyonközösséget követelt. Az eretnekek általában a teljes egyenlőség hívei voltak. Nem tettek különbséget úr és jobbágy, gazdag és szegény között. Az asszonyokat is teljesen egyenrangúnak tekintették a férfiakkal, náluk a nők is taníthattak, prédikálhattak, s elvégezhették a vallási szertartásokat.

Ezeket a merész tanokat sok zavaros nézettel, ősi hiedelemmel, babonával összekeveredve találjuk meg az eretnekeknél.

Egyes szekták elítéltek minden erőszakot, alázatra, a harc kerülésére, a szenvedések szótlan tűrésére oktatták a hívőket; ezzel tompították, leszerelték az elégedetlenek forradalmi lendületét. De az eretnekek többsége nem fogadta el ezt az álláspontot. Az eretnekmozgalmak a

középkorban általában a feudalizmussal való forradalmi szembenállás igen nagy jelentőségű formái.

A feudalizmus elleni támadások lendülete különösen megnőtt a XI-XII. századtól kezdve. Ez összefügg az európai városok ez idő tájt meginduló nagyarányú fejlődésével. A középkori város falai közé sok ember zsúfolódott össze: papok, urak, iparosok, kereskedők, napszámosok, koldusok. A szegények itt egészen közelről láthatták a gazdagok, elsősorban a papok fényűzését, henye életét. A város lakóinak igen sok bajuk volt a hűbérurakkal, akik bizonytalanná tették az utakat, kirabolták, megkínozták a kezükbe kerülő polgárokat, folytonos harcaikkal akadályozták a békés munkát. A papok pedig valóságos fejős tehénnek tekintették a városiakat. Nem csoda, hogy a városok lakói már korán szembefordultak a feudális renddel, a katolikus egyházzal, és a hivatalos egyházi nézetekkel. Később a polgárság azért is ellentétbe került az egyházzal, mert az iparosnak és a kereskedőnek szüksége volt a világ (nyersanyagforrások, országok stb.) alaposabb megismerésére, az egyház pedig azt tartotta, hogy mindent Istenre kell bízni, a természet titkainak kutatása bűn, s a jámbor együgyűség a legmagasabb erény - így akadályozta a tudományok fejlődését. A városokban tehát korán gyökeret vertek az eretnekmozgalmak. A városi eretnekek azután elterjesztették merész nézeteiket a falvakban, a súlyos igában nyögő jobbágyok között.

Néhol még az urak és az alsópapság egyes tagjai is csatlakoztak a szektákhoz, főleg a városi lakosság hatására. Ez természetesen nem azt jelenti, mintha ezek az urak meg akarták volna dönteni a hűbéri rendet. Rossz szemmel nézték azonban az egyház növekvő gazdagságát és hatalmát, helyeselték, hogy az eretnekek szegény papságot akarnak, és szívesen látták volna, ha az egyházi birtokok az ő kezükbe kerülnek. De inkább csak kacérkodtak az eretnekséggel; ha veszélyessé vált, szembefordultak vele, csatlakoztak üldözőihez.

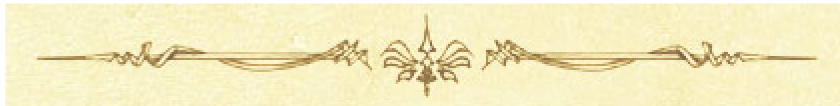
l7

A XIV-XV. században a szekták száma egyre növekedett, és az egyes szekták népesebbek lettek. Noha szokásaik és nézeteik rendkívüli tarkaságot mutattak, lényeges követeléseiket és társadalmi hovatartozásukat tekintve két alapvető irányzatot alkottak.

Az egyik, a városi polgárság körében elterjedt eretnekség olcsó egyházat követelt, támadta a papság gazdagságát és befolyását, meg akarta szüntetni

a szerzetesrendeket, a pápai udvart, a főpapságot, tehát mindazt, ami az egyházat költségessé teszi. A polgárok szembeszállása a hűbéri renddel a középkor nagy részében csak az egyházzal, az egyházi feudalizmussal való szembenállásban mutatkozott meg.

Az az irányzat, amelyhez elsősorban a parasztok és a városi plebejusok csatlakoztak, helyeselte a polgári eretnekek követeléseit, de nem elégedett meg ennyivel. Sokkal merészebb vágyakat táplált. Az őskeresztények közösségét akarta megvalósítani, azaz teljes egyenlőséget követelt, meg akarta szüntetni az urak, parasztok, polgárok közötti különbségeket, s a legkirívóbb vagyoni egyenlőtlenségeket; síkra szállt a különböző kiváltságok, a robot, földbér, dézsma eltörléséért. Sőt nemegyszer a teljes vagyoni egyenlőség megvalósítását, a magántulajdon megszüntetését is célul tűzte ki.



HARC AZ ERETNEKEK ELLEN

Az egyházi és világi urak természetesen nem nézték ölbe tett kézzel a szekták működését, a felforgató tanok terjedését. Az egyház már fennállásának első századaiban is erélyesen szembeszállt e veszéllyel.

A harc módszereiben eleinte nem értettek teljesen egyet az egyház vezetői. Szent Jeromos (331-429) például azt hangoztatta: meg kell semmisíteni az eretnek halandó testét, hogy megmentsék halhatatlan lelkét a kárhozattól. Ez szerinte nem kegyetlenség, hanem mélységes jámborság; ez a szigorúság a legtisztább szeretet megnyilvánulása. Ekkoriban azonban még a legtöbb főpap ellenezte ezt a szigort. Szükségesnek tartották ugyan a tévtanok kiirtását, de ezt elsősorban meggyőzéssel akarták elérni. Ha az eretnek makacsul ragaszkodik hamis hitéhez, akkor - mondották - meg kell büntetni, de nem szabad vérét ontani; Krisztus egyháza, a szeretet egyháza nem okozhatja senki halálát. A nagy tekintélyű Szent Ágoston (354-430) keményen harcolt szóban és írásban a tévelygők ellen, de helytelenítette, hogy halállal sújtsák őket. Legfőbb érve a halálbüntetés ellen az volt, hogy ez lehetetlenné teszi a papok számára az eretnekek feljelentését, mert hiszen Isten szolgájának tilos halált okoznia. Minden más büntetést - száműzetést, pénzbírságot - helyeselt. Ő is hangsúlyozta: az eretnekek elleni küzdelem nem üldözés, nem elnyomás, hanem szeretet; rá kell kényszeríteni a tévelygőket arra, hogy elforduljanak a gonosztól, s visszatérjenek az igaz útra. Hasonló nézeteket vallott Aranyszájú Szent János is.

Ám a papság többsége Szent Jeromos álláspontját fogadta cl. Ágoston kortársa, I. (Szent) Leó pápa (+461) kijelentette: mindent el kell követni az eretnekek megtérítésére. De ha makacsul megmaradnak gonoszságukban, ki kell irtani őket; ha meghagynák életüket, ez az isteni és emberi törvények végét jelentené. Ettől kezdve az egyház nyíltan helyesli az eretnekek kiirtását, sőt egyenesen megköveteli ezt a világi hatóságoktól. Sevillai Szent Izidor (1636), a középkor egyik legnagyobb tekintélye leszögezi: az uralkodóknak kötelességük, hogy őrizzék, védjék az egyház és vallás tisztaságát, s hatalmukat az eretnekek ellen fordítsák. A Római Birodalom már Nagy Konstantin (+337) uralkodása alatt üldözte az eretnekeket.

Rendszerint száműzéssel, vagyonelkobzással stb. sújtotta őket. Kivégzésről először 385-ből van adatunk. Ha a világi hatóságok néha nem tanúsítottak kellő erélyt az üldözésben, a pápák azonnal felemelték szavukat a kötelességmulasztás ellen, s legyőzték az államférfiak fontolgatásait és kétségeit.

A Nyugat-római Birodalom bukása után csupán a Keletrómai Birodalom őrizte továbbra is híven az eretnekek kérlelhetetlen kiirtásának hagyományát. Nyugaton egy időre más feladatok álltak az egyház előtt: meg kellett térítenie a letelepülő ún. „barbár” népeket, ki kellett szorítani a pogány vallásokat és hiedelmeket. A kialakuló új államokban a szembenállás a feudális renddel többnyire a pogány hithez való ragaszkodás formájában öltött testet. A fennmaradt adatok szerint ekkor csak szórványosan fordultak elő eretnekségek, s nem jelentettek komoly veszélyt az uralkodó osztályra. Az egyház kevés figyelmet fordított rájuk. A Karoling-uralkodók törvényei egy sorba állítják az eretnekeket a zsidókkal, s csupán bizonyos jogi korlátozásokat rónak rájuk.

A XI. századtól kezdve az eretnekmozgalmak terjedése egyre jobban nyugtalanítja az uralkodó osztályt. Újra előtérbe kerül a kérdés: hogyan harcoljanak ellenük? Egyes főpapok azt vallják: szeretettel, szelíden kell velük bánni. Mások viszont Szent Jeromosra, I. Leóra és Izidorra hivatkozva kérlelhetetlen szigort követelnek.

Az egyház egyik fő feladatának tekintette, hogy minden lehetséges módon bebizonyítsa vallási dogmáinak helyességét s az eretnek tanok hamis voltát. Számos teológiai irat, prédikáció cáfolta a szekták „istentelen” nézeteit. Szörnyű képet rajzoltak a hívek elé arról, hogy milyen sors vár a tévelygőkre mind ezen, mind pedig a másvilágon. Varázslással, boszorkánysággal vádolták a szekták tagjait, azt állították, hogy titkos összejöveteleiken (az üldözések miatt ugyanis többnyire csak éjszaka és elhagyott helyeken találkozhattak) féktelen kicsapongásokat rendeznek, a szertartásaikhoz szükséges szentelt kenyeret meggyilkolt gyermekek vérével sütik, papot pedig úgy választanak maguk közül, hogy egy újszülöttet hajigáinak kézről kézre mindaddig, amíg csak élet van benne; akinek a kezében meghal, az nyeri el a szektában a lelkiatya méltóságát. Se szeri, se száma az eretnekekre szórt efféle rágalmaknak. Minthogy a papság sokszor hangoztatta és élénk színekkel ecsetelte ezeket, bizonyos hatást el is értek a tudatlan és tájékozatlan nép körében; de a lakosság jelentős része

nehezen vagy egyáltalán nem hitte el, hogy a jámbor életű eretnekek, főként az aszketikus perfektek ilyen visszataszító bűnökben vétkesek.

Az egyház emellett ki is akarta fogni az eretnekek vitorlájából a szelet. Átvette bizonyos módszereiket, szokásaikat, külsőségeiket, s ezzel akarta elhitetni, hogy amire a nép vágyik, azt teljesen és tökéletesen megtalálja az egyház kebelében, nem kell azon kívül keresnie. A szerzetesek általában nem titkolták, hogy kolostoraikban jólétben, sőt sok helyütt egyenesen fényűzően élnek. Az eretnekmozgalmak megerősödése, rohamos elterjedése azonban arra késztette az egyházat, hogy olyan rendházakat alapítson, amelyek lakói külsőségekben igyekeztek utánozni a perfekteket. A cisztercita barátok fogadalmat tettek, hogy mezítláb, szőrcsuhában fognak járni, felhagynak a felesleges fényűzéssel, apostoli szegénységben élnek majd.

A XIII. század elején megalakultak a kolduló szerzetek, elsősorban Szent Ferenc és Szent Domonkos rendje. Ezek az eretnekektől legjobban „megfertőzött” területeken, Dél-Franciaországban és Észak-Itáliában jöttek létre. Legfőbb céljuknak a szekták elleni kérlelhetetlen harcot tekintették. Megfogadták: birtokot, vagyont nem szereznek, a lakosság adományaiból és kezük munkájából fognak élni. Éppúgy, mint a perfektek, szőrcsuhában, szandálban jártak a nép között, koldultak, prédikáltak. Szónoklataikban csodálatos színekkel ecsetelték a „szent szegénységet” és a jámbor alázatot. A nép gyakran nem tudta megkülönböztetni őket az eretnek prédikátoroktól. Pedig alapvető volt a különbség: az eretnekek vakmerő, lázadó elveivel szemben a kolduló rendek, az egyház hű katonái azt tanították, hogy mindenki köteles engedelmeskedni a papságnak, köteles jámboran belenyugodni sorsába, és csak a túlvilágon várhat boldogságot.

Minthogy a ferencesek és a dominikánusok működésük kezdetén a legszigorúbban ragaszkodtak a teljes szegénység elvéhez a gyakorlatban is, önmegtartóztató életet éltek, együtt éreztek a betegekkel és szegényekkel, s ahol lehetett, segítettek, áhítatos tiszteletet ébresztettek a másfajta papokhoz és szerzetesekhez szokott lakosságban. Kitűnő szónokaik lebilincselték a hallgatóságot, és tanult hittudósaik ellátták az ifjúság nevelését. Nem csoda, hogy népszerűségük rohamosan nőtt.

Csakhamar azonban megszegték a szigorú szegénységi fogadalmat, birtokot birtokra halmoztak. A látszat megőrzésére vagyonuk a pápa

tulajdonaként szerepelt, a kolduló rendet „csak” a használat joga illette meg. Gazdagságuk ellenére megtartották a régi szokásokat és külsőségeket: továbbra is koldulva, szőrcsuhában jártak a nép között, s a legkisebb adományt sem vetették meg. Sikerült is fenntartaniuk azt a hiedelmet, hogy ők mások, jobbak, mint a többi szerzetes. Sok embert tartottak távol a „tévelygésektől”, számos eltévedt hívet térítettek vissza az egyház kebelébe.

A makacs eretnekek ellen erősebb eszközökhöz nyúlt az egyház. Teljesen kirekesztette az akolból a „megfertőzött juhokat”, kiátkozta az eretnekeket. Ez borzalmas csapást jelentett. Az átok sújtotta ember - hirdette az egyház - örök kárhozatra jut, a pokolban fog szenvedni az idők végezetéig; de bűnhődésének már e földön is meg kell kezdődnie. A jámbor keresztényeknek nem szabad vele érintkezniük, s ha záros határidőn belül nem engeszteli ki a papságot, ki kell teljesen közösíteni az emberek társaságából. Bárki megölheti, ezt a cselekedetet az egyház annyira nem tekinti bűnnek, hogy nem is kell meggyónni, csak akkor, ha a gyilkosnak tettével egyéb célja is van, mint a kiátkozott ember megsemmisítése, pl. bosszút akar állni rajta valami egyéni sérelemért, vagy meg akarja szerezni a vagyonát.

De nem bízták, nem bízhatták a véletlenre, egyéni akciókra az eretnekek kiirtását. Minthogy a XI. században még a főpapok körében sem alakult ki egységes álláspont, az állami hatóságok is ingadoztak: néha megelégedtek enyhébb büntetéssel, máskor viszont halált szabtak ki.

A XII. században az eretnek-veszély növekszik, így az egyház már erélyesebben lép fel. Clairvaux-i Szent Bernátnak az a véleménye, hogy az eretneket inkább vitával kell megtéríteni, mint erőszakkal, de ha nem tagadja meg tévtanait, kerülni kell vele minden érintkezést. Nem helyesli, hogy az eretnekeket halállal büntessék, de elismeri a világi hatóságok jogát arra, hogy lesújtsanak az „isten ellen vétőkre”. 1184-ben a veronai zsinaton III. Lucius pápa kiadja „Ad abolendam” (Hogy eltöröltessék) kezdetű dekrétumát. Elöljáróban kifejti: ez a határozat, amely az egyre jobban elharapódzó eretnekmozgalmak ellen irányul, a zsinatra mindenünnen összesereglett világi nagyurak - köztük a német császár - és főpapok közreműködésével jött létre. A pápa átkot mond a szektásokra, azok pártolóira és rejtegetőire. Akire e bűn rábizonyul, s nem tér meg, nem tagadja meg erős esküvel a tévtanokat, azt át kell adni megbüntetés végett a világi hatalomnak. A büntetés fokáról és módjáról

nem szól őszentsége. Kimondja továbbá: akire a hitbeli tévelygés gyanúja esik, s nem tudja tisztázni magát az ügyet megvizsgáló püspök előtt, még ha nem is bizonyítható rá teljesen a gyanú, akkor is a nyilvánvaló eretnekekkel azonos elbánásban részesül. Ha pedig valaki egyszer már esküvel megtagadta tévtanait, de később újra visszaesett bűnébe, azt azonnal, minden további vizsgálat nélkül át kell adni a „világi karnak”.

Elrendeli a pápa: minden püspök és érsek járja be évente egyszer-kétszer kerületének ama parókiáit, ahol értesülései szerint szektások élnek; kérdezzen ki eskü alatt néhány becsületes személyt vagy esetleg minden lakost: tud-e eretnekekről vagy eretnekgyanús egyénekről; a megnevezetteket rendelje maga elé, vizsgálja meg hitüket s mondjon ítéletet. Ha a megidézett nem jelenne meg az egyház ítélőszéke előtt, csapjon le rá azonnal a világi hatóság büntető keze. A világi hatóságoknak kötelességévé tette a pápa, hogy segítsék az egyházat az eretnekek elleni harcban. Ha valamelyikük netán vonakodnék, azt ki kell közösíteni és veszítse el hivatalát.

A pápai dekrétumot ünnepélyesen kihirdették a veronai dómban, az összegyűlt nagyurak fényes gyülekezete előtt. Ott ült trónján Rőtszakállú Frigyes császár is. A kihirdetés után előlépett egy herold, s a császár nevében birodalmi átkot mondott az eretnekekre. Ezután maga a császár is felemelkedett trónjáról, a birodalmi átok megerősítésének jeleként kinyújtotta karját a négy égtáj felé, majd kesztyűjét fenyegető mozdulattal a földre vetette, ezzel jelképezve, hogy kérlelhetetlen harcot indít a hit ellenségei ellen.

A pápai rendelet tehát szabályozta az eretnekek felkutatásának és elítélésének módját, felállította a püspöki eretnek-törvényszékeket. A büntetést a világi hatóságokra bízták. Ekkoriban már több országban időnként máglyahalált szablak ki a szekták tagjaira, de még sehol sem foglalták írásba, hogy mi az eretnekek megbüntetésének módja.

Aragónia királyát, II. Pétert illeti az a „dicsőség”, hogy a középkor történetében elsőként szögezte le törvénykönyvében: az eretnekeket tűzhalállal kell sújtani (1197). A többi uralkodó, ha időnként ugyancsak halálba küldött is szektásakat, általában még szelídebbnek bizonyult, s beérte a száműzéssel, vagyonelkobzással és a bűnös házának lerombolásával.

A XIII. század elején, amikor a pápaság hatalma tetőfokán állott, III. Ince pápa nem elégedett meg az addig alkalmazott módszerekkel. Minthogy tapasztalnia kellett, hogy Dél-Franciaországban futótűzként terjednek a „tévtanok”, üresen tátonganak a templomok, keresztes hadjáratot szervezett a „megfertőzött” vidék ellen. A keresztes lovagok (tűzbe-vérbe borították ezt a virágzó tartományt, „Provence daltelt mezőit”, ezrével hányták kardélre a lakosokat, de az eretnekséget nem sikerült kiirtaniuk.

Hasonló akciót indított III. Ince a balkáni bogumil eretnekek ellen. A balkáni népek uralkodó osztályai és a magyar király vállvetve harcoltak e „szent cél” érdekében, a délfranciaországihoz hasonló „eredménnyel”.

Ahonnan a pápa aggasztó jelentéseket kapott, hogy a tévtanok mérge erősen hat, s a püspök törvényszéke nem pusztítja a gyomot kellő eréllyel, oda megbízottat (legátust) küldött, többnyire egy különösen buzgó szerzetest. Ezt széles körű hatalommal ruházta fel.

A középkor első századaiban a bűnügyi eljárás leggyakoribb módja az volt, hogy a vádló (többnyire a sértett vagy annak valamelyik rokona) a bíró elé idéztette a vádlottat, s igyekezett rábizonyítani a bűnt. Ha ez sikerült, a bíró a fennálló jogszabályok szerint kirótta a vádlottra a büntetést. Ha a bizonyítás nem sikerült, a vádlott szabadon elmehetett. Ezt az eljárási módot nevezték accusatiónak. A másik eljárásnál, az úgynevezett inkvizíciónál a bíró emelt vádat, s az ő kötelessége volt a vád bebizonyítása. Végül pedig ő mondott a vádlott és a tanúk vallomásai s egyéb bizonyítékok alapján ítéletet, tehát vádló és bíró volt egy személyben.

Az eretnekek ellen már régebben is ezt az utóbbi eljárást alkalmazták. Ezért a szekták üldözését végző törvényszékeket inkvizíciónak kezdték nevezni. Később már, ha ezt a szót kimondták, kizárólag az eretneküldöző törvényszékekre gondolt mindenki, az eredeti jelentés háttérbe szorult.

1215-ben a lateráni zsinat újabb szigorú intézkedéseket hozott, s előírta az egyházi és világi hatóságoknak: hogyan irtsák az eretnekeket. Ezek alapján II. Frigyes, a „szent római birodalom” császára 1220 és 1239 között számos törvényt adott ki ellenük.. így valóságos eretneküldöző törvénykönyv jött létre.

Előírták: a gyanúsak az egyház, rendeletére kötelesek magukat a megtisztítás eljárásának alávetni. A gyanúsítottnak esküt kell tennie arról, hogy hithű katolikus, s meghatározott számú, vele egyenrangú embernek

ugyancsak esküvel kell erről kezeskednie. Amennyiben nem teszi le az esküt, vagy nem állít megfelelő számú eskütársat, birodalmi átokkal sújtják. Ha egy éven belül nem tudja az átok feloldását elérni, akkor a gyanút bebizonyítottnak tekintik.

II. Frigyes törvényei előírják: a makacs, tévhitéhez ragaszkodó eretnekre (perfektre) máglya vár, vagyonát elkobozzák. Ha azonban halálfélelmében megtagadja „gonosz” nézeteit, megkímélik életét, de haláláig börtönben kell vezekelnie, a szenvedés kenyerét kell ennie és a keserűség vizét innia. Amennyiben utólag kiderül, hogy a megbánást csak színlelte, vagy pedig később újra visszasüllyed „a bűn fertőjébe”, azonnal kivégzendő.

Az eretnekek leszármazottak harmadíziglen minden hivatalra, tisztségre alkalmatlanoknak bélyegzi a rendelet, kivéve, ha apjukat, anyjukat vagy más valakit mint eretneket feljelentettek, s ezáltal „halhatatlan” érdemeket szereztek. Az eretnekek védelmezőire, rejtegetőire s az úgynevezett „hívőkre” száműzetés és vagyonelkobzás várt. Az eretnekek és rejtegetőik házát le kell rombolni - rendelik el -, helyükre nem szabad új épületet emelni.

Minden tisztviselőnek hivatalba lépésekor esküt kellett tennie: üldözni fogja az eretnekeket. Ha valamely világi úr nem tett eleget az egyház ez irányú felszólításának, attól elvehették birtokát.

A pápák örömmel fogadták II. Frigyes véres törvényeit, s előírták valamennyi keresztény államnak és városnak, hogy kövessék a magasztos példát: iktassák törvényeik közé a császár rendeleteit. Csakhamar Európa minden katolikus állama eleget tett e kívánságnak.

IX. Gergely pápa 1231-ben kiadott egy rendelkezést, amely az eretneküldözés alapvető törvénykönyve lett. Szinte teljesen átveszi II. Frigyes előírásait, de még szigorúbb, mert a hívőkre is ugyanolyan keményen sújt le, mint a perfektekre. Közben nyilvánvalóvá lett, hogy a püspökök és a legátusok eretneküldözése nem eléggé hathatós. Ezért a pápa 1227-hen megbízta a firenzei dominikánus priort, hogy egy szerzetestársát maga mellé véve, indítson eljárást a városban tartózkodó szektások ellen; szükség esetén segítségül hívhat laikusokat és papokat.

Rövidesen másutt is ehhez hasonlóan külön bírákat bízott meg a pápa az eretnekek felkutatásával és elítélésével. Kibontakoztak egy új intézmény, a szent officium (hivatal), a szent inkvizíció körvonalai.

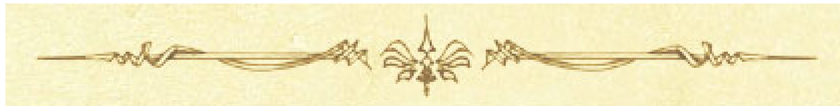
Erre az átfogó, a helyi szervek korlátain túlemelkedő, a pápa kezében összpontosuló intézményre azért volt szükség, mert erősödtek a feudalizmusellenes mozgalmak, s ezek nem maradtak elszigeteltek; a különböző országok eretnek csoportjai között mind élénkebb kapcsolatok alakultak ki. A szent inkvizíció megteremtésével az egyház fontos hivatását teljesítette: összefogva a katolikus országok uralkodó osztályait, Rómából irányított intézményt létesített a feudalizmus ellenségeinek elnyomására. Emellett ez az új intézmény erősítette a pápa hatalmát.

A szent officium kiépítésében számottevő lépést jelentett még IV. Ince „Ad exstirpanda” („Hogy kiirtassék”) kezdetű bullája (1252), továbbá azok a változtatások, amelyeket 1265-ben IV. Kelemen rendelt el. Ekkor már megszilárdult a pápai inkvizíció.

Ebben a folyamatban komoly részük volt a kolduló rendeknek. Bennük találta meg a Szentszék az új intézmény hivatott tisztségviselőit. Mint a pápa engedelmes katonái, híven és fanatikusan teljesítették felettesük utasításait. Számos tanult teológus volt közöttük, ezek fel tudták ismerni a hitbeli tévelygéseket.

A ferencesek és dominikánusok között elkeseredett versengés alakult ki, hogy melyik rendből kerüljenek ki az inkvizitorok. Az ádáz küzdelemben végül is a dominikánusok győztek.

Az inkvizitor működésének területe rendszerint egybeesett rendje egy-egy tartományával. Székhelyét a rendházban ütötte fel az inkvizitor, ugyanott börtönöket is létesített.



AZ INKVIZÍCIÓ MŰKÖDÉSE

Miután az inkvizitor megkapta kinevezését őszentségétől, azonnal hozzálátott „jámbor” feladatához. Alaposan áttanulmányozta a „legkiválóbb” inkvizitorok útmutatóit, kézikönyveit, elsősorban Bemard Gui „Practica inquisitionis” (Az inkvizíció gyakorlata) c. művét, továbbá Nicolas Eymerich „Directorium inquisitorum” (Az inkvizitorok vezetője) és Bemard de Como „Lucerna inquisitorum” (Az inkvizitorok lámpása) c. könyvét. Majd üzenetet küldött a rábízott körzet egyik városába - elsősorban abba, amely a leggyanúsabbnak látszott -, közölte a vezetőséggel, hogy meg fog náluk jelenni, s megvizsgálja hitük tisztaságát; gyűjtsék tehát össze meghatározott napra és órára a lakosságot. Ezután a papok, urak és fegyveresek kíséretében elindult a megvizsgálandó városba, ahol az üzenet vétele óta általános izgalom uralkodott. Mindenki félt, mert az inkvizitor korlátlan hatalommal rendelkezett, s senki sem érezhette magát teljes biztonságban.

A kitűzött órában a templomban vagy a templom előtti téren ott szorongott a város egész lakossága. Senki sem maradhatott cl, mert ezzel már magára terelte a gyanút. Az inkvizitor fellépett a szószékre. Beszédében szörnyű szavakkal ecsetelte az eretnekek gonoszságát és a reájuk váró e világi és túlvilági büntetéseket. Egy mód van csak megmentésükre: ha az inkvizitor visszatéríti őket az igaz útra. Ezért mindenki, aki tettben, szóban vagy gondolatban eltért az egyedül üdvözítő katolikus hittől, jelentkezzék önként, 30 napon belül; vallja be és tagadja meg tévelygését, tegyen teljes vallomást eretnektársai ellen - azok javára és érdekében -, s akkor megmenekül minden büntetéstől, vagy legalábbis a legsúlyosabbaktól. Felszólította az inkvizitor az igazhívőket, azonnal jelentsék, ha tudnak eretnekről vagy eretnekgyanús emberről, vagy pedig olyan egyénről, aki a hívők többségétől eltérő életmódot folytat. Aki nem tesz eleget a parancsnak, azt kiközösítés sújtja. Aki viszont teljesíti „szent” kötelességét, három évi bűnbocsánatot nyer.

A kegyelmi idő alatt az inkvizitor rendszerint szállásán tartózkodott, hogy meghallgassa a vallomásokat, besúgásokat. Ez az eljárás igen hasznosnak bizonyult. Bernard Gui diadallal állapította meg, hogy sokan gyónták és

tagadták meg „gonosz” nézeteiket, s emellett sok hasznos információt is nyújtottak társaikról. IX. Gergely pápa pedig azzal dicsekedett, hogy szülők gyermekeiket, gyermekek szüleiket jelentették fel, hitves hitves ellen tett vallomást.

Az egész eljárás a legnagyobb titokban folyt. Az egyik inkvizitor azzal támasztotta alá a mély titkolózást, amely az inkvizíció egyik fő elve, hogy Isten, az első inkvizitor, maga is titokban ítélte el az első inkvizíciós eljárás két vádlottját, Ádámot és Évát, s ez minden tekintetben követendő példa az inkvizitorok számára.

Ez a titokzatosság a tartomány minden lakóját szörnyű félelemmel töltötte el. Senki sem tudhatta, milyen feljelentést, vallomást kapott róla az egyházi törvényszék, milyen rágalom került az inkvizitor fülébe. Elég volt néhány könnyelműen elejtett szó, vagy egy-két ellenséges, irigy ember feljelentése, s már megindult az inkvizíció gépezete. Sokszor pusztán a feljelentéstől való gyötrő félelem késztetett egyeseket arra, hogy magukat és társaikat feladják.

Hogy milyen gyümölcsözőnek bizonyult ez a módszer, arra csak egy esetet említünk: egy asszony 1254-ben Toulouse-ban 168 embert nevezett meg mint eretneket, s megadta tartózkodási helyüket is.

A feljelentési kötelezettséget igen szigorúan vették. Aki ennek nem tett eleget, arra keményen lesújtott az inkvizíció, így például egy dél-franciaországi ember 1262-ben már a „szent hivatal” elé került, de csekély „bűne” miatt viszonylag enyhe büntetéssel szabadult. 1311-ben, tehát majdnem 50 év múlva jelen volt, amikor bátyja, halálos ágyán, eretneknek vallotta magát. Minthogy ezt a tényt bátyja és annak családja iránti szeretetből és szánalomból nem jelentette, az inkvizíció életfogytiglani börtönre ítélte. Egyetlen nyom újabb adatok egész tömegét adta a szent hivatal kezébe. Az áldozatok száma lavinaként növekedett, s rémület szállta meg az egész tartományt.

Ha valaki ellen elegendő gyanúokot látott az inkvizitor - azaz legalább ketten ellene vallottak akkor megidézte. Mindenki köteles volt megjelenni előtte. Az egyházon belül vita folyt akörül, hány éves kortól lehet valakit eretnekség miatt felelősségre vonni. Egyesek szerint fiúknál 14, leányoknál 12 év az alsó korhatár. A középkorban általában ez volt a nagykorúság határa. A szigorúbb teológusok azonban még a 9, sőt a 7 éves gyermekek kihallgatását és megbüntetését is helyeselték.

Amikor attól tartottak, hogy a gyanúsított megszökik, nem idézték meg, hanem hirtelen lecsaptak rá, s az inkvizíció börtönébe hurcolták. Ha a megidézett nem jelent meg, az bűnössége kétségtelen bizonyítékának számított. Távollétében kiközösítéssel sújtották. Amennyiben egy év alatt nem érte el, hogy tisztázzák a vád alól, s feloldják, akkor megátalkodott eretneknek számított, s ha kézrekerült, a legsúlyosabb büntetés várt rá.

Az idézésre megjelentet az inkvizitor elé vezették. Az inkvizitor rendszerint fanatikusan vallásos volt, de ez nem jelentette azt, hogy mentes lett volna különböző bűnöktől, kapzsiságtól, bosszúvágytól, gyűlölettől. A vádlott teljesen ki volt neki szolgáltatva. Az egyház azt hirdette, hogy az inkvizitorok pártatlan, szeretettel telt lelkiatyák, akiket nem szabad és nem lehet szabályokkal terhelni, ellenőrzéssel akadályozni a „lelkek megmentésének" nehéz munkájában. Így az inkvizitornak nem kellett tartania a felelősségrevonástól, felettesei megrovásától.

Mégsem állíthatjuk, hogy az inkvizitori állás veszélytelen lett volna. A nép gyűlölete gyakran robbant ki ellenük, s nem egy közülük életével lakolt tetteiért.

Az inkvizitorok meg voltak győződve hivatásuk különösen magasztos és nemes voltáról, és úgy gondolták, hogy a vádlottaknak őszinte, mély hálát kell érezniük a szent hivatal iránt, amely ugyan gyötri, sőt el is pusztítja testüket, de ugyanakkor megmenti halhatatlan lelküket a pokol kínjaitól. Az volt az elvük, jobb, ha száz ártatlan büntetést szenved, mintsem, hogy egy eretnek is büntetlen maradjon. Szilárdan hitték, hogy az ártatlanul szenvedő kárpótlást nyer az Úrtól a túlvilágon, de az eretnek, akit nem kényszerítenek vissza az igaz útra, elkárhozik, s szörnyű sorsáért felelősek a nem elég szívós és kemény inkvizitorok is. Éppen ezért feljogosítottnak érezték magukat arra, hogy a legravaszabb, legkegyetlenebb módszereket alkalmazzák. Biztosak voltak benne, hogy ilyesmiért nem éri őket büntetés sem ezen, sem a másvilágon, sőt földi és égi dicsőség lesz osztályrészük. Mindegyik büszke volt a maga ügyességére, kérlelhetetlenségére, új, szokatlanul ravasz és aljas cselvetéseire. Bemard Gui munkájában útmutatást ad arról, hogyan vallat a jó inkvizitor.

,,Mikor egy eretneket bírája elé vezetnek, nyugodt arckifejezést ölt, mintha bizonyos lenne ártatlanságában. Megkérdem, hogy miért hozták elém, mire udvariasan és mosolyogva azt válaszolja, hogy szeretné, ha én az okot neki megmondanám.

Én: Azzal vádolnak téged, hogy eretnek vagy, azt tanítod és hiszed, amit nem hisz a szentegyház.

Vádlott (szemeit az ég felé emelve, energikus tiltakozás kifejezésével az arcán): Uram, te tudod, hogy én ártatlan vagyok, és sohasem volt más hitem, mint az igaz keresztény hit.

Én: A te hitedet kereszténynek nevezed, mert az a véleményed, hogy a mi hitünk hamis és eretnek. Kérdezlek: elfogadtál e valaha más felfogást, mint amelyet a római egyház igaznak vall?

Vádlott: Én hiszem azt, amit a római egyház hisz és nyilvánosan tanít.

Én: Talán van Rómában néhány egyén a ti szektátokból, akiket ti római egyháznak tekintetek. Mikor én imádkozom, sok olyat mondok, amely a ti felfogásotokkal közös, pl. hogy Isten létezik, és ti is hiszitek részben azt, amit én vallok. De te ettől még eretnek lehetsz, ha emellett nem hiszel olyan dolgokban, amelyekben hinni kell.

Vádlott: Én mindent hiszek, amit egy kereszténynek hinnie kell.

Én: Ismerem ezeket a ravaszságokat. Amit a ti szektátok tagjai hisznek, azt kell a te véleményed szerint hinnie a kereszténynek. De mi csak vesztegetjük az időt, mikor így vitatkozunk. Mondd meg egyszerűen: hiszel az Atyaistenben, az ő Fiában és a Szentlélekben?

Vádlott: Hiszek.

Én: Hiszel Jézusban, aki szűztől születék, szenvedett, feltámadott és felszálla a mennyekbe?

Vádlott (gyorsan): Hiszek.

Én: Hiszed, hogy a papok által mondott misében a kenyér és a bor isteni érdem által Jézus Krisztus testévé és vérévé változik?

Vádlott: Nem kell-e ebben hinnem?

Én: Nem azt kérdem, hogy kell-e ebben hinned, hanem, hogy hiszed-e?

Vádlott: Én hiszek mindent, amit te és a többi tiszteletre méltó doktor parancsol hinnem.

Én: Ezek a tiszteletre méltó doktorok a te szektádból valók; ha én egyetértek velük, hiszel nekem; ha nem, nem.

Vádlott: Én szívesen hiszem azt, amit te, ha te megtanítsz engem arra, ami javamra válik.

Én: Te jónak azt ítéled a magad számára, amit én a ti doktoraitok tanításaival egyetértőén tanítok. Nos, mondd meg: hiszed-e, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus teste az oltáriszentségben van?

Vádlott: És te hiszed?

Én: Én teljességgel hiszem.

Vádlott: Én is hiszem azt.

Én: Te hiszed, hogy én azt hiszem, de én tőled nem ezt kérdeztem: én azt kérdeztem, hogy te hiszed-e?

Vádlott: Ha te mindent, amit mondok, másként magyarázol, mint egyszerű és világos módon, akkor én nem tudok többé mit. mondani. Egyszerű és tudatlan ember vagyok. Kérlek, ne vess nekem cselt szavakkal.

Én: Ha egyszerű ember vagy, felelj egyszerűen s ne kitérőig.

Vádlott: Szívesen.

Én: Tehát megesküszöl-e, hogy sohasem fogadtál el semmit, ami ellenkeznék a hittel, amit mi igaznak tartunk? Vádlott: Ha esküdnöm kell, megesküszöm.

Én: Nem azt kérdeztem, hogy kell-e esküdnöd, hanem, hogy akarsz-e esküdni? (Az inkvizitorok szerint az eskütől való vonakodás a legbiztosabb jele az eretnek szektához tartozásnak.)

Vádlott: Ha parancsolod, hogy megesküdjem, esküszöm.

Én: Nem kényszerítlek az esküre, mert minthogy te azt hiszed, hogy esküdni bűn, a bűnt áthárítod rám, aki arra rávettelek; de ha meg akarsz esküdni, elfogadom esküdet. Vádlott: Miért esküdjem, ha nem írod elő?

Én: Hogy tisztázd magad az eretnekség gyanúja alól. Vádlott: Nem tudom, hogyan fogjak hozzá, ha nem segítsz. Én: Ha nekem kellene esküt tennem, felemelném a kezem, feltartanám az ujjaimat és mondanám: Isten a tanúm, hogy sohasem tanultam eretnek tanokat, és nem hittem olyasmit, ami ellenkezik az igaz hittel.

Ezután hebeg, mintha nem tudná ismételni a formulát, és úgy látszik, mintha egy harmadik nevében beszélne, oly módon, hogy nem tesz igazán esküt, s ugyanakkor úgy látszik, mintha tenne. Másszor az esküt imaformulává alakítja át, pl. »Isten legyen a tanúm, hogy nem vagyok eretnek!«, s ha utána megkérdik: »Megesküdtél?«, azt feleli: »Nem hallottad ?« Tovább kényszerítve, a bíró irgalmához folyamodik, és mondja: »Ha hibáztam, kész vagyok penitenciát tartani, csak segíts, hogy

megtisztítsam magam a gonosz és igaztalan vádtól.« De egy energikus inkvizitornak nem szabad engednie, hogy feltartóztassák; erőteljesen előre kell haladnia mindaddig, míg eléri, hogy a gyanúsított bevallja tévelygését, vagy legalábbis megtagadja azt nyilvánosan (úgyhogy ha később felfedezik, hogy hamisan esküdött, át lehessen nyomban adni, minden újabb kihallgatás nélkül, a világi hatóságoknak). Ha egy vádlott beleegyezik, hogy megesküszik: nem eretnek, én így szólok hozzá: »Ha azért akarsz esküt tenni, hogy megmenekülj a máglyától, nem elég nekem sem egy eskü, sem tíz, sem száz, sem ezer, mert ti egymásnak kölcsönösen bűnbocsánatot adtok egy bizonyos számú kényszerből tett esküre; én számtalan esküt követelek. Egyébként, ha, ahogy gyanítom, a te szavaiddal ellenkező tanúvallomásaim lesznek, esküvéseid nem fognak megmenteni a máglyától. Csak beszennyezed a lelkedet anélkül, hogy megmenekülnél a haláltól. De ha őszintén bevallod tévelygésedet, irgalomra számíthatsz.’’ Ebből a kis részletből is fény derül az inkvizíciós eljárás módszerére, az inkvizitor felfogására. Láthatjuk, milyen ravaszul, szőrszálhasogató módon, a skolasztika kacskaringós gondolatmenetét felhasználva igyekszik az inkvizitor a szerencsétlen, többnyire tanulatlan, vitában járatlan gyanúsítottat megzavarni, ellentmondásokba keverni, szavait félremagyarázni. Valóságos hálót készít a szavakból, s akárhogyan beszél is a gyanúsított, minden kijelentésével csak újabb lehetőséget nyújt a bírónak, hogy vétkesnek mondhassa. Látjuk e részletből azt is, hogy az inkvizitor a gyanúsítottat eleve bűnösnek tekinti, kitanult gonosztevőnek, aki roppant ügyességgel védi magát, s igyekszik félrevezetni a bírót. Az inkvizitor nem hisz az eskünek, a tagadásnak, mindenképpen be akarja bizonyítani, hogy az eretnekség vádja igaz. Felbukkan a máglyával való fenyegetés is, azzal a célzattal, hogy összetörje a vádlottat s vallomásra késztesse. Az inkvizitoroknak szóló utasítások jó módszernek tartják, hogy ravasz beugrató kérdéseket tegyenek a vádlottnak, s valami részletkérdést feszegessenek, pl. hogy *hányszor* vett részt eretnek szertartásokon, vagy hogy háza *melyik szobáidban* fogadta az eretnekeket stb. Helyesnek tartják, ha az inkvizitor vallatás közben iratai között lapoz, s az egyik lapról felolvas valamit, hogy becsapja a gyanúsítottat.

Ha e körmönfont vallatási módszerek nem törték meg a foglyot, s nem késztették arra, hogy megvallja eretnekségét (akár valóban az volt, akár nem), akkor az inkvizitor alkalmazhatott és alkalmazott is más eszközöket.

Ezek közül az első a börtön volt. Föld alatti szűk lyukban, ahová sohasem hatolt napfény, ahol patkányok, férgek nyüzsögtek, ahol sem feküdni, sem állni nem lehetett, borzalmas bűzben és piszokban, nehéz láncokkal kezén-lábán, sőt sokszor derekán és nyakán is, itt tengődött a gyanúsított sokszor esztendőkön át, kitéve az őrök önkényének, durvaságának. Hosszú időközökben újra és újra kihallgatták. Az inkvizitorok mind megegyeznek abban, hogy ez igen hasznos módszer, előbb-utóbb a makacs rabokat is megtöri.

Az első kihallgatás és az ítélet között így gyakran öt, tíz, sőt több év is eltelt. Egy toulouse-i asszonyt például 1297-ben hallgattak ki először, 1310-ig fogságban sínylődött. Még tovább tartott egy földijének a pöre. 1299-ben vallatták először, de vallomása nem elégítette ki az inkvizitort, ezért 1316-ig kihallgatás nélkül ott tartották a tömlöcben. Ekkor újra vallatta a szent hivatal, de oly erélyesen tagadott, s annyira nem volt bizonyíték ellene, hogy 1319-ben aránylag enyhe büntetéssel szabadult. Egy carcassonnei ember 30 évig ült „vizsgálati" fogságban. Hogy megpuhítsa a foglyokat, mindenféle szigorító eszközt is alkalmazott a szent officium - az Úr, a szeretet Istene nevében. Így például Bécsben egy eretnek pap oly okosan vitatkozott, hogy sarokba szorította a hivatalos egyházi álláspontot védő hittudósokat. Erre ezek úgy vélve, hogy a szenvedés majd megvilágosítja tévelygő, a sátán szolgálatában álló társuk elméjét, kötelekkel jó szorosan körülcsavarták, egy karóhoz kötötték s magára hagyták. A húsába vágó kötelek oly pokoli szenvedéseket okoztak a szerencsétlen fogolynak, hogy mikor másnap a jámbor papok eljöttek hozzá, könyörögve kérte, vigyék a máglyára most rögtön, csak oldják le. Ám az istenfélő papok ezt megtagadták, s még huszonnégy órára otthagyták. Ekkorra a szerencsétlen annyira összetört, hogy alázatosan visszavonta tévelygéseit, kolostorba vonult, s „mintaszerű életet folytatott”, azaz óvakodott még egyszer szembekerülni a hivatalos egyház felfogásával.

Vallomások kicsikarására igen üdvös eszköznek tartották az éheztetést, amely - állapították meg - csökkenti az ellenálló erőt. Tanúk ellen is alkalmazták ezt. V. Kelemen pápa dekrétuma nyíltan kimondja, hogy a vallomásokat rendszeresen kínzással, táplálék és fekvőhely megvonásával kényszerítik ki.

De többnyire nem vártak addig, míg a börtön hosszú szenvedései törik meg a vádlottat. Rövidebb út is volt. Ha első kihallgatása és néhány hónapig tartó börtön nem bírta rá, hogy bevallja eretnek voltát, az inkvizitor

figyelmeztette: meg fogják kínozni. Majd a hóhér levezette a kínzókamrába, megmutatta alvadt vérrel beszennyezett szörnyű eszközeit, s mindegyiknél elmondta, milyen fájdalmakat okoz. Ha erre nem tört meg a vádlott, megkezdődött a kínvallatás. Ezt a középkorban mind az egyházi, mind a világi bíróság alkalmazta.

IV. Ince pápa „Ad exstirpanda” kezdetű bullája megengedte a tortúra alkalmazását az eretnekségek kikutatásánál, de megtiltotta, hogy maguk a papi személyek végezzék, vagy jelen legyenek annál, mert ezzel tisztátalanná válnak. Az inkvizitorok panaszkodtak, hogy ez a rendelkezés megnehezíti „munkájukat”. IV. Sándor pápa azután segített e bajon: 1256-ban engedélyt adott az inkvizitoroknak, hogy egymást kölcsönösen felmentsék az elkövetett szabálytalanságok alól. Így az inkvizitor ott lehetett és általában ott is volt a kínzásnál.

A kínzókamrában az áldozatot meztelenre vagy ingre vetkőztették, majd hátrakötött kezénél fogva a mennyezetre erősített csigáról lelógó kötéllel felhúzták a földről, s így függött egy ideig. Időnként hirtelen visszaeresztették, majd újra felvonták. Közben felszólították: vallja be bűneit és bűntársait! Ha nem vallott, súlyokat akasztottak a lábára (20, 30, sőt 50 fontot), s így húzták fel, majd pedig a hóhér 100-200 korbácsütést mért a lecsüngő testre. Az eljárást több órán keresztül folytatták. A szerencsétlennek többnyire kificamodott vagy eltört közben a karja. Az inkvizitor, a jegyző, a hóhér és segédei ezalatt beszélgettek, ettek-ittak, olvasgattak, imádkoztak, kártyáztak. Ha ezután sem vallott (sokszor nem is volt mit), levették a kötélről, és egy éles fokú létrára fektették, miután kezét és lábát zsinórokkal többszörösen szorosan körülcsavarták, majd egyre szorosabbra tekerték. Újra és újra felhangzott a parancs: Vallj! Ha nem tett ennek eleget, mélyen a torkába dugtak egy kendőt, s ezen keresztül több liternyi vizet kényszerítettek belé, míg a köteleket egyre szorosabbra húzták. Időnként kivették szájából a kendőt s őszinte vallomást követeltek tőle.

Ha ez sem használt, akkor tüzes vassal égették a testét, körme alá szögeket vertek ...

A szent hivatal folytonosan tökéletesítette a tortúra eszközeit, s a jól bevált módszereket az inkvizitorok átadták egymásnak. Amit az emberi gonoszság és a szadista képzelet kigondolhat, azt mind megvalósították az inkvizíció

kínzókamrájában, a szeretet vallása nevében, Krisztus földi helytartójának rendeletéből, felszentelt papok jelenlétében és parancsára.

A jegyzőkönyvekben ritkán céloznak a tortúrára, s akkor is csak oly módon, hogy a vádlott visszavonta előző vallomását, mert kínzással kényszerítették ki belőle. Kétségtelen azonban, hogy szinte minden esetben alkalmazták ezt akkor is, ha a gyanúsított már első felszólításra bevallotta eretnekségét; ilyen esetben az volt a cél, hogy minél több bűntársát megnevezze. A szerencsétlen, fájdalomtól félőrült ember persze minden eszébe villanó nevet megemlített, csak hogy szenvedéseit rövidítse. A neveket a jegyző lajstromba foglalta, s rövidesen újabb áldozatokat nyelt el a szent hivatal gépezete.

Ha az áldozat végül is vallott, akkor visszavitték - összetörve, agyongyötörve - a cellájába. Másnap újra előhozták, aláíratták vele a jegyzőkönyvet. Ilyenkor oda jegyezték, hogy a vallomás önkéntes - mert hisz nem a kínzókamrában írta alá.

Az egyház, hogy kegyességét bizonyítsa, előírta: a tortúrát csak egyetlenegyszer szabad alkalmazni. Az inkvizitorok - nemhiába voltak teológusok - ez alól is találtak kibúvót; ha a szerencsétlen áldozaton már a végső kimerülés jelei kezdtek mutatkozni, ha elvesztette eszméletét, vagy attól tartottak, hogy ott a kínzókamrában kiszenved (ami gyakran meg is történt), elrendelhették - nem a tortúra abbahagyását, hanem félbeszakítását, ami azt jelentette, hogy bármikor folytathatják anélkül, hogy megsértenék a fennálló rendszabályokat. Ilyen esetben vártak néhány napot, míg a vádlott némileg magához tér, s akkor folytatták a kínzást. Az inkvizitor bárkit megkínozhatott, a tanúkat is. A kínzás alsó korhatára a 14. életév volt, de vannak adataink kisebb gyermekek megkínzásáról is. Felső határról pedig szó sincs, számos esetben 70-80 éves aggokat is megkínoztak. A terhesség és szoptatás is csak a legkegyetlenebb módszerek alkalmazása alól mentesített. Előfordult, hogy a vádlott később visszavonta a kicsikart vallomást. Ilyenkor vagy újabb tortúrák alá vetették, hogy a visszavonást megmásítsa, vagy pedig úgy tekintették, mint eretnekségébe visszaeső bűnöst.

Ha a gyanúsított a többször megismételt és mind kegyetlenebb tortúra után is kitartott amellett, hogy hithű katolikus, akkor tulajdonképpen szabadon kellett volna bocsátani. Ez azonban csak a legritkább esetben fordult elő. Az inkvizíció ugyanis ügyelt arra, hogy a csalhatatlanság, a mindentudás

dicsfénye vegye körül; nem szívesen vallotta be, hogy tévedett, hogy a hosszú börtön, a kínzás ártatlan hívőt sújtott. A felmentés elkerülésére találták ki az „eretnekség gyanújának ” bűnét. Ennek három fokát különböztették meg: könnyű, súlyos és igen súlyos gyanút. E jogászi képtelenség segítségével azután elítélhették azt is, akire nem volt kellő bizonyíték, s beismerő vallomást sem tett.

Általában a szent hivatal igyekezett minél kedvezőtlenebb helyzetbe hozni a vádlottat, lehetetlenné tenni védekezését. Tanúnak mindenkit elfogadott, tolvajt, gyilkost, rosszhírű leányt, családtagot stb., de csak ha terhelő vallomást tett. Noha a katolikus egyházban a gyónási titok megsértése szentségtörésnek számít, az inkvizíció felhasználta a gyónásnál szerzett értesüléseket is. Sőt kötelességévé tették a lelkipásztoroknak, hogy kényszerítsék a gyónásnál híveiket eretnekek feljelentésére.

Ha a hosszadalmas eljárás befejeződött, az inkvizitor meghozta ítéletét. Ezt rendszerint pompás ünnepi színjáték (az úgynevezett sermo generális vagy *autodafé* [ez utóbbi portugál szó a latin actus fidei = hitvallás, hitcselekmény kifejezésből származik]), keretében hirdették ki. Többnyire számos pörben egyszerre hirdették ki a végzést.

Az ünnepély vasárnap reggel kezdődött. Ha sok volt az elítélt, az autodafé több napig tartott. A papoknak kötelességévé tették, hogy minden hívőt rábeszéljenek a részvételre, amelyért - mint hirdették - negyven napi bűnbocsánat jár. A város főtemplomában és a templom előtti téren emelvényt ácsoltak. Az ünnepség kezdetét harangzúgás jelezte. Lassú menetben, szent énekek dallamára bevonult a templomba az inkvizitor, a jelenlevő előkelő tisztségviselők s magasrangú papok élén. Mögöttük kísérték az elítélt eretnekeket, vezeklő ingben, fejükön hegyes süveggel, amelyre különböző figurákat rajzoltak (ördögök, a pokol lángjai stb.). Azokat az eretnekeket, akik töredelmesen vallottak, s bűnbánatot mutattak, a templombeli emelvényen helyezték el, a makacs, „megátalkodott bűnösöket” a téren álló emelvényre kísérték. Megkezdődött a szertartás. A szószékre fellépett egy pap, s ékes prédikációt mondott a tévtanokról és a szent hivatal áldásos tevékenységéről. Hangsúlyozta, hogy az inkvizíció nem büntet, hanem hasznos orvosságokkal gyógyítja a lelket, s az elítélteknek mély hálát kell érezniük megmentőjük iránt; amelyik megtévedt ember elmenekül a szent hivatal elől, az félrelöki a segítő kezet, s a kárhozatba rohan. Felszólította mindenkit, segítse az inkvizíciót, üldözze az eretnekeket.

Ezután sorra elöszólították az egyes vádlottakat, részletesen felsorolták bűneiket, s kihirdették a szent hivatal döntését. Felmentő ítélet ritkább volt, mint a fehér holló. A bűnüket megbánó eretnekeket kétféleképpen minősítették: vagy újrabefogadást, az egyházzal való megbékítést (rekonciliáció) tartottak szükségesnek, vagy enyhébb esetben az eretnekség megtagadását (abjuráció). E minősítés alapján különböző penitenciákat róttak ki rájuk. Így például egy 1208-ban hozott ítélet előírta: a vezeklő három egymás után következő vasárnap derékig meztelenül haladjon végig a városon, s hangos szóval jelentse ki a nyilvánosság előtt, hogy megbánta bűneit. Ezalatt egy pap a város kapujától a templom bejáratáig vezető úton vesszővel üti. Örökre le kell mondania a hús, tojás, sajt élvezetéről, csak a három nagy ünnepen oldják fel e tilalom alól. Kétszer évente 40-40 napra tilos számára a hal fogyasztása. Ha nem beteg, hetenként háromszor böjtölnie kell. Csak szerzetesi csuhát viselhet. Mindennap köteles misét hallgatni, s részt venni a vecsernyén. Tíz Miatyánkot kell elmondani nappal és ötöt éjjel. Papjának kötelessége ellenőrizni e vezeklést. Bármilyen engedetlenség esetén visszaeső bűnösnek tekintik, s börtön vagy halál vár rá. Ez igen enyhe büntetésnek számított, pedig tulajdonképpen nehéz szenvedéseket, igen keserves életet jelentett.

Gyakran előírták, hogy a vezeklőt minden hónap első vasárnapján mise után, mindazokban a házakban, ahol eretnekekkel együtt volt, vesszőzzék meg; továbbá derékig meztelenül részt kell vennie minden körmeneten, s ahol megállnak, ott alázattal kell fogadnia a korbácsolást. Hogy a megtévedt, de megtért eretnekeket megkülönböztessék a szilárd hitűektől, kötelezték őket, hogy meghatározott ideig - sokszor élethossziglan - ruhájuk mell- és hátrészén körülbelül öt tenyérnyi hosszú feltűnő, narancssárga vagy kék keresztet viseljenek. Ezt mindenütt hordaniuk kellett, otthon is. Elgondolhatjuk, hogy mennyi bántalmat és megaláztatást szenvedtek el emiatt. Munkát sehol sem kaphattak, barát nem mert közeledni hozzájuk. Ha azután az agyonhajszolt ember megszabadította magát a bélyegtől, s a szent officium ennek nyomára jött, keményen megtorolta. Vezeklésként sokszor szabott ki az inkvizíció zarándoklatot. Például három délfrancia eretneknek három hónapon belül gyalogosan el kellett zarándokolnia 18 francia „kegyhelyre”, s mindenünnen kötelesek voltak igazolást hazavinni. Más délfrancia eretnekeknek az angliai Canterburyt vagy a Pireneusi félszigeten Compostellát kellett felkeresniük. Legtöbbször pedig „szentföldi” utat írtak elő, vagy részvételt egy keresztes hadjáratban.

A zarándoklatot enyhe büntetésnek tartották, pedig igen komoly fáradsággal, veszéllyel és költségekkel járt. Súlyosbította, hogy a vezeklő hordani kényszerült a megbélyegző jelet.

Pénzbüntetést igen sok vádlottra róttak ki, s velük fizettették meg a börtön, sőt a kínzás költségeit is. Minél hosszasabban és kegyetlenebbül kínozták, annál magasabbra emelkedett ez az összeg.

Egyébként is sok eszköz állt az inkvizitor rendelkezésére, hogy a vádlottat kifossza. Ez ellen csak akkor kelt ki a pápa, ha kiderült, hogy az inkvizitor nem az egyház javára, hanem a saját zsebére tevékenykedett.

Kitűnő lehetőséget nyújtott a harácsolásra a büntetések „megváltása”. A jómódúak bizonyos pénzösszeg fejében megszabadulhattak büntetésüktől, például a vezeklőkereszt viselésétől.

Az ítélet gyakran szólt több évi vagy örökös börtönre. Ezt is csak a megtért bűnösökre szabták ki. A börtön nem büntetés - hirdette a szent törvényszék -, csupán eszköz arra, hogy a megtévedt ember, kenyéren és vízen vezekelve, elnyerje az ég bocsánatát. Ha nem lenne börtönben, folytonosan szigorú felügyelet alatt, esetleg letérne az igaz útról. A szörnyű tömlöcökben nem jelentett sok évet az „élethossziglan”. Az inkvizíció csak örült ennek, mert mindig helyszűke volt a tömlöcökben, s a halott helyére új áldozatok kerülhettek.

A jobbmódúak a börtönben is előnyöket élveztek az őrök megvesztegetése révén, sőt pénzen ki is válthatták magukat a tömlöcből.

Egyházi személyeket kolostorokba zártak, itt külön cellákat tartottak fenn erre a célra. A foglyot rendszerint befalazták, csak akkora nyílást hagyva az ajtón, amin a kenyeret és a vizet be lehetett nyújtani. Ezzel a büntetéssel akarták a szerzeteseket elrettenteni a merészebb gondolatoktól, a fennálló rend bírálatától, egyszersmind így akadályozták meg, hogy a megtévedt pap társait megfertőzze.

Ezt a börtönt, amelynek borzalmai szinte elképzelhetetlenek, az egyház szokásos képmutatásával „távozz békében"-nek (vade in pace) nevezte.

De térjünk vissza az autodaféra. Miután a megbánást tanúsító eretnekeket ünnepélyesen megeskették, hogy ezután nem térnek le a hit útjáról, s feljelentenek minden eretneket, akiről tudomást szereznek, imák és szent énekek hangzottak fel, majd az egész nép - élükön az előkelőkkel - kitódult a térre, ahol az emelvényen ott szorongtak azok, akik nem vallották be bűneiket, vagy nem adták fel társaikat, továbbá azok, akik beismerték, hogy

eretnekek, de semmiféle kényszerre sem tagadták meg nézeteiket. Ezeket is egymás után előállították, elsorolták „gonoszságaikat”, majd kihirdették: az egyház leveszi róluk a kezét, levágja őket magáról mint üszkös tagokat. A papság igyekezett megőrizni a szelídség látszatát. Ezért az inkvizitor nem ítélte el ezeket a szörnyű bűnösöket, akik elárulták isten legszentebb felségét, hanem „elbocsátotta” az egyház kötelékéből, és átadta a világi hatóságoknak, azzal a felszólítással, hogy büntessék meg. Ámde - minthogy a keresztény egyház a szeretet egyháza! - azt a jámbor kérelmet fűzte ehhez, hogy ne ontsák vérüket. Jaj lett volna azonban annak a világi tisztviselőnek, aki ezt a kérést komolyan veszi. Az inkvizíció nyomban lesújtott volna rá. A világi hatalom tudta kötelességét. Annyiban teljesítette az egyház kívánságát, hogy *nem ontotta* az „elbocsátott” eretnekek vérét. Ezeket az ítélethirdetés után ördögöket ábrázoló, csúcsos eretneksüvegben, eretnekjellel ruhájukon, kötéllel a nyakukon, ünnepélyes menetben, szent himnuszokat énekelve, a már előre elkészített máglyához vezették. Ügyeltek rá, hogy ne szólhassanak a néphez; rendszerint felpeckelték a szájukat. A látványosságra rengeteg néző gyűlt össze. Az egyház azt tanította: az eretnek kivégzésén részt venni, a máglyához fát vinni kegyes cselekedet, amelyért teljes bűnbocsánat jár. Aki viszont szánalmat mutatott a szörnyű halált szenvedők iránt, számíthatott rá, hogy eretnekgyanúsként a „szent hivatal” kezére kerül.

Az elítéltet a máglyán egy karóhoz kötötték. A papok egészen a máglyáig kísérték. Ha közben, halálfélelmében megbánást mutatott, a halálbüntetést rendszerint örök börtönre változtatták. Az egyház ilyenkor örült, mert a makacs eretnekek nyilvános megtérése mély benyomást gyakorolt az összegyűlt tömegre. Feljegyezték, hogy egy pap már a máglyán égett, amikor a borzalmas kín arra késztette, hogy megtagadja eretnekségét. Levették a máglyáról. Tizennégy év múlva azonban rájöttek, hogy megmaradt régebbi nézetei mellett, sőt hirdette is ezeket. Erre megégették.

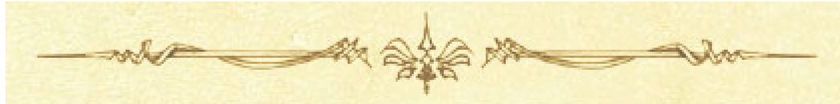
A halálraítéltek „megtérése’’ ritka eset volt, mert hiszen máglyára általában azokat küldték, akiknek bátorságát, meggyőződését nem tudták megtörni a „szent hivatal” hosszas kínzásai.

Miután az eretnekeket jó erősen a karóhoz kötötték, a hóhér meggyújtotta a máglyát, a láng fellobbant. Csakhamar felhangzott a szerencsétlen elítélt rémes kiáltozása. Hosszú időbe telt, míg elcsöndesedett. Mikor a máglya kialudt, a hóhér szétdarabolta a megszenesedett testet, s újra tüzet gyújtva,

teljesen elhamvasztotta azt. Ha attól tartottak, hogy az áldozat maradványait ereklyeként fogja tisztelni a nép, a hamvakat a bakó a folyóba szórta.

Az inkvizíció nemcsak elevenek, hanem holtak felett is ítélkezett. Akiről csak eltemetése után derült ki - esetleg halála után tíz, húsz vagy még több évvel hogy eretnek volt, annak tetemét kiásatta és máglyára dobatta az inkvizitor. Ez súlyos csapást jelentett az illető családjának, mert a halott vagyonát utólag elkobozták, utódait különböző korlátozásokkal, hátrányokkal sújtották.

A máglyák tüze elhamvadt. Az autodafé véget ért, a tömeg oszladozni kezdett. A hazafelé tartó emberek nem beszélgettek, alig néztek egymásra. Még szemük előtt izzottak a máglyák, fülükben ott zúgott az áldozatok halálsikolya, orrukban még ott érezték az égő hús borzalmas szagát. S éppen ez volt a cél: megfélemlíteni az embereket, hogy ne merjenek eretnek gondolatokat táplálni, hogy féljenek az inkvizíció mindenhová behatoló tekintetétől, mindenkire lesújtó karjától, féljenek a földi és a túlvilági büntetéstől.



AZ INKVIZÍCIÓ MAGYARORSZÁGON

Míg a spanyol, itáliai, francia inkvizícióról feljegyzések tömege áll rendelkezésünkre, a magyarországi eretnekekről és a szent hivatal itteni működéséről csak kevés adat maradt lenn. Hazánkban a súlyos háborúk következtében a középkori okmányok jelentős része elpusztult. Így csak vázlatos képet tudunk rajzolni a magyarországi szektákról s ezek üldözéséről.

A hiányos adatokból is kétségtelenül megállapítható, hogy Magyarországon a középkorban aránylag jóval kevesebb az eretnekek száma, mint a dél- és nyugat-európai országokban, s kevesebb, mint például a szomszédos Csehországban vagy a Balkánon. Hazánkban elég későn alakult ki a feudalizmus, a magyar nép később tért át a keresztény hitre, mint a legtöbb európai nép, a pogány vallás maradványai még sokáig elevenen éltek. A szembenállás a feudális renddel az államalapítás után egy ideig a pogány hithez való ragaszkodásban vagy visszatérésben fejeződött ki. Magyarország a középkor folyamán kissé elmarad a fejlett országoktól, kevés a városa, gyönge a polgársága. Nemcsak katolikusok, hanem görögkeletiek is eléggé jelentős számban élnek az országban. Az ország kapcsolata a pápasággal nem szoros, a magyar királyság egyházi téren is többnyire önállóan intézkedik. Mindezek következtében Magyarországon a feudalizmussal való szembenállás ritkábban mutatkozik eretnekmozgalmak formájában, mint például Franciaországban. Az inkvizíció is aránylag csekély tevékenységet fejt ki hazánkban.

Magyarországtól délre, Boszniában, Bulgáriában már a X. században hatalmas arányú eretnekmozgalom bontakozik ki: a bogumilizmus. A bogumilok szerint két isten van: egy jó és egy rossz. A látható világot az utóbbi teremtette. Így a létező világ rossz. Éppen ezért a bogumilok (akik túlnyomó többségükben a parasztok köréből kerülnek ki) teljesen elfordulnak a világtól, és szigorú önmegtartóztatásban élnek. Ezzel a magatartással fejezik ki azt, hogy elégedetlenek a fennálló társadalommal, szembeszállnak intézményeivel. Igaz, hogy ez a szembenállás többnyire

teljesen passzív, mégis igen komolyan fenyegeti a fennálló rendet és az egyházat.

A magyar királyok (pl. Nagy Lajos) balkáni hódítási kísérleteiknél gyakran hivatkoztak arra, hogy a bogumil eretnekek ellen harcolnak, hadjáratuk célja ezek kiirtása. Lehetséges, hogy a bogumil eretnekség Magyarország déli részére is átterjedt. De semmiféle konkrét adat nem támasztja alá ezt a feltevést. A magyarországi források a XIII. század közepéig nem beszélnek eretnekségek elterjedéséről hazánkban.

A Bécsi Képes Krónika arról ír, hogy 1263-ban „a nép magát ostorozva mindenfelől összefutott”. Ezt a jelenséget először az itáliai Perugiában figyelték meg 1259-ben. Az embereket elfogta a bűn bánat láza, kisgyermekek, ifjak, aggastyánok, nők, férfiak párosával, lassú ünnepi menetben haladtak végig az utcákon, sírva, hangosan kérték az egek bocsánatát, és véresre korbácsolták magukat. Ez az úgynevezett flagelláns mozgalom valóságos járvánnyá dagadt. Csakhamar átterjedt a német, cseh és magyar területekre is. Az egyház eleinte örült a mély bűnbánatnak s a vallásosság fokozódásának. Később azonban megváltozott a helyzet. A flagellánsok bevezették a nyilvános gyónást, s a bűnbánókat pap nélkül oldozták fel bűneik alól. Így ez a mozgalom, amely óriási méreteket öltött, kifejezetten egyház- (és ezzel feudalizmus-) ellenessé vált. Ekkor az egyházi és világi hatóságok kemény rendszabályokat foganatosítottak ellenük, tűzzel-vassal irtották „a veszélyes őrjöngőket”.

1272-ben X. Gergely pápa bullája felszólítja a zágrábi és a pécsi püspököt, hogy szervezzenek inkvizíciót az eretnekek ellen. Hogy milyen eretnekekről és milyen területről volt itt szó, nem tudjuk. Lehetséges, hogy a Magyarországtól délre élő, de e két említett egyházmegyéhez tartozó bogumil eretnekek ellen akart hajtóvadászatot rendezni a Szentszék. Ugyanakkor az olmützi érsek is említést tesz arról, hogy Magyarországon eretnekek élnek.

Ez idő tájt a pápa legátust küld Magyarországra, aki a déli területeken fellép az eretnekek ellen.

1279-ben az anyakirályné verőcei és lipovai birtokain a jobbágyok megtagadták a tized fizetését. Ez az egyházellenes mozgalom csakhamar nyílt felkeléssé dagadt, s csak igen nehezen tudták letörni. Számtalan más helyen is találkozunk az egyházellenességnek a tizedfizetés megtagadásában jelentkező formájával, így például a Szepességben. 1280-

ban az anyakirályné oklevélben ünnepélyesen kijelenti: a birtokában levő területeken, elsősorban Pozsega és Valkó megyékben, továbbá Boszniában és a macsói bánságban kitört „eretnekségeket és tévelygéseket, amelyek a szent egyházat és hitet készülnek lerombolni... ki fogjuk irtani.. Az eretnekek elleni harc céljára a fertőzött területeken több ferences- és domonkosrendi kolostort alapítottak. A XIII. század végén Buda polgársága keményen összetűzött az egyházzal, elsősorban az esztergomi érsekkel. A viszály közvetlen oka az volt, hogy a budaiak beengedték falaik közé azokat az ausztriai kereskedőket is, akik Esztergomot megkerülték, s nem fizették meg ott a szokásos vámot. Ezzel az esztergomi érsek jelentős jövedelemtől esett el. Az ország első főpapja végül is egyházi átokkal sújtotta Werner budai bírót és a tanácsot. Erre a budaiak kénytelenek voltak engedni. Csakhamar azonban viszály tört ki a budaiak és a budai káptalan között, bizonyos vámok és malmok miatt. A polgárok „odáig vetemedtek", hogy a vízbe hajigálták a

vámszedő papokat és tisztviselőket. Röviddel ezután a margitszigeti kolostorral ütköztek össze, hasonló okok miatt.

Mikor a XIV. század elején, az Árpád-ház kihalása után trónviszályok robbantak ki, a budai polgárok természetesen nem a pápa jelöltje, Károly Róbert, hanem Vencel cseh király mellé álltak. Erre az előbbi hívei ostrom alá fogták Budát, a Károly Róbert érdekében működő pápai követ pedig kiátkozta a várost. A budai papság, ahogy az ilyenkor szokás volt, bezárta a templomokat, s nem szolgáltatta ki a szentségeket. De a városi lakosság, ahelyett, hogy meghunyászkodott volna, az ellenállás útjára lépett. Egyes papok, szembefordulva a pápával, a lakosság oldalára álltak. Zsinatot hívtak össze. Ezen Lajos, budai pap elnökölt. Kimondották, hogy az egyházi átok nem érvényes. Ünnepélyesen, az előírt komor egyházi szertartás keretében, lobogó fáklyák fényénél egyházi átkot mondtak Károly Róbertre s annak minden párthívére - sőt magára VIII. Bonifác pápára is. Vencel később elhagyta az országot, s fogolyként magával hurcolta Werner budai bírót és néhányat a tekintélyes budai polgárok közül, azzal a - nagyon is alapos - váddal, hogy titokban Károly Róberthez szítanak. Ezek csak 1306-ban, Vencel király meggyilkolása után nyerték vissza szabadságukat; több főárral szövetkezve, egy éjjel titokban belopóztak a budai várba - ahol nyilván voltak híveik - s elfoglalták. A város akkori bírájának sikerült elmenekülnie, de két vezető polgárt, mint elvetemült eretneket, lófarkára kötve hurcoltak halálra, holttestüket pedig máglyán égették meg.

A papokat, akik szembefordultak a pápával, bilincsbe verve kiszolgáltatták az esztergomi érseknek. Ez a szerencsétleneket börtönbe vetette; halálukig ott senyvedtek a szörnyű föld alatti üregekben. Közvetlenül ezután indult meg a templomos lovagok pöre. Ez a szerzetesi lovagrend a keresztes hadjáratok idején alakult. Nevét onnan nyerte, hogy első rendháza Salamon régi jeruzsálemi temploma közelében állt. A templomos lovagok fogadalmat tettek, hogy egész életüket a „hitetlenek" elleni harcnak szentelik. Kiterjedt birtokokat és hatalmas vagyont szereztek nemcsak az ázsiai területeken, hanem Európa számos országában is.

A templomos lovagok rendkívüli gazdagsága volt az alapvető oka annak, hogy a pápa - Szép Fülöp francia király kívánságának engedve - eretnekség és erkölcstelenség vádjával eljárást indított ellenük. Megparancsolta, hogy a többi katolikus ország mellett Magyarországon is lépjen fel velük szemben az inkvizíció. A pápai rendeletek végrehajtását hazánkban a kalocsai és a zágrábi püspökre bízták, minthogy a templáriusoknak főleg Magyarország déli vidékein voltak terjedelmes birtokaik. Hogy miként ment végbe, s milyen eredményekkel járt ez a vizsgálat, arról semmiféle adat nem maradt fenn.

Már a XIII. század közepe óta súlyos harcok dúltak a ferencrendiek kebelében. A szerzetesek egy része, híven követve az alapító assisi Szent Ferenc meggyőződését, teljes szegénységben, keze munkájából vagy koldulásból élt, s azt tartotta, hogy az egyháznak nem szabad vagyonnal rendelkeznie. Természetesen a pápa, a hivatalos egyházi körök s a ferencrend tagjainak többsége gyilkos haraggal fordult e radikális csoportok ellen, amelyek éppen legérzékenyebb pontján támadták az egyházat, sőt az egész uralkodó osztályt. Működésbe lépett ellenük az inkvizíció, megteltek a kolostorok szörnyű börtöncellái, fellángoltak a máglyák. XXII. János pápa elrendelte, hogy Magyarországon is inkvizitorok üldözzék a radikális ferenceseket. Azt azonban nem tudjuk, mit végeztek ezek az inkvizitorok, folytattak-e eljárást és kik ellen.

A XIV. században is az ország számos vidékén tagadja meg a lakosság a tized fizetését. Emögött gyakran eretnek tanok húzódnak meg: vagy az a követelés, hogy a papok éljenek teljes szegénységben, az eretnekprédikátorok módjára, vagy pedig az a még radikálisabb nézet, hogy voltaképpen egyáltalán nincs szükség egyházra.

Az egyházellenesség néha más, hevesebb formában is megnyilvánul, rendszerint valamilyen gazdasági, anyagi viszály kapcsán. 1343-ban a Nógrád megyei Garáb premontrei kolostor prépostja súlyos panasszal fordul feletteseihez. A környék parasztjai meg akarták ölni, kénytelen volt a templom sekrestyéjébe menekülni. A parasztok rátörték az ajtót, a szentségtartót, amit pajzsként maga elé tartott, a földre dobták, a kincseket elvitték.

A soproni polgárok fegyveresen megrohanták és lerombolták a győri püspök palotáját, az óbudaiak pedig betörtek -ugyancsak fegyveresen - az egyház budaörsi földjeire, hogy felosszák maguk között.

Nem bizonyos, de valószínű, hogy ezek a felkelők eretnektanokat vallottak. De ha nem is voltak eretnekek, s fellépésükben csupán a parasztság ösztönös birtokosellenessége nyilvánul meg, akkor is azt bizonyítják ezek a tények, hogy az egyház különleges tekintélye már megrendült.

A XIV. században már gyakran emlegetik a források a magyarországi eretnekeket; rámutatnak arra, hogy ezek érintkezésben állnak a német birodalom, Lengyelország és más területek hasonló nézeteket valló csoportjaival. A pápa főleg a koldulórendektől várja, hogy fellépjenek a szekták ellen. Felszólítja Károly Róbert magyar királyt, támogassa ezeket a szerzeteket, s felhatalmazza a domonkosrendiek magyarországi tartományfőnökét, hogy hirdessen keresztes hadjáratot és nevezzen ki inkvizítorokat az itt élő eretnekek ellen. A pápa megbízottjaként Mátyás dominikánus barát érkezik Magyarországra, hogy itt harcoljon a hit tisztaságáért. 1348-1349-ben rendkívüli méretű pestisjárvány dühöngött egész Európában. Magyarországon is sok áldozatot szedett a vész, számos város és falu elnéptelenedett, a holtak temetetlenül feküdtek, dermesztő rémület lett úrrá mindenütt, fejvesztett menekülés kezdődött, éhínség tört ki. Az utakon újra megjelentek a flagellánsok magukat ostorozó, bűnbánó, hangos sírással, kiáltozással irgalomért esedező csapatai. Ügyes csoportjaik átlépték a határokat, Németországban, Lengyelországban folytatták zarándoklásukat, s magukkal ragadták a helyi lakosság tömegeit is. A hatóságok kemény kézzel verték le ezeket a veszélyes zarándokokat.

1357-ben Zala vármegye közgyűlésén a halálraítéltek listáján szerepel egy „eretneknek nevezett István jobbágy”. De semmi közelebbit nem tudunk

róla.

A XIV. század végén már valamivel többet tudunk a magyarországi eretnekekről. Adatok vannak arról, hogy nálunk is gyökeret vert a valdens eretnekség.

Ez akkoriban a legelterjedtebb európai szekta. Nevét Petrus Valdo gazdag lyoni kereskedőtől kapta, aki a biblia tanulmányozása alapján úgy látta, hogy a papság hamis utakon tévelyeg. Elhatározta, hogy Jézus és az apostolok módjára fog élni. Szétosztotta vagyonát a szűkölködők között, elhagyta családját, koldulva, szőrcsuhában, szandálban járt az utakon, prédikált, tanította a köréje gyülekezőket. Csakhamar számos követője akadt. Lyoni szegényeknek, majd később valdenseknek nevezték magukat. Az egyházi hatóság, a mozgalom veszélyességét látva, megtiltotta működésüket, de nem törődtek a tilalommal. Egyre merészebb egyházellenes tanokat hirdettek.

Tagadták a pápa és a főpapok felsőbbségét, azaz elvetették az egyház egész szervezetét. Szerintük minden jámbor hivő - akár férfi, akár nő - lehet pap: joga van prédikálni, gyóntatni, a szentségeket kiszolgáltatni; viszont a bűnös által kiszolgáltatott szentség érvénytelen. A bibliát népi nyelvre fordították, s mindenkinek kezébe adták, míg a katolikus egyház csak a papoknak engedélyezte e könyvolvasását. Követeltek, hogy ne csak a pap áldozzon két szín alatt, kenyérrel és borral, illessen meg ez a jog minden hívőt. A halottakért mondott mise és ima értéktelen - hirdették -, mindenfajta vérontás és eskü, továbbá a hazugság halálos bűn.

Tanaik alapjában támadták nemcsak az egyházat, hanem a világi uralkodó osztályt ís, hiszen a feudális urak fő foglalkozása éppen a háború és a vérontás volt, az uralkodó osztály tagjait a hűbéri eskü kapcsolta egymáshoz.

A különböző országok valdensei élénk kapcsolatban álltak egymással.

Egy 1391-es lista Lengyelországot, Magyarországot, Bajorországot, Svábföldet és Szászországot sorolja fel mint valdens központokat.

Ugyanebben az évben az Ausztriában működő inkvizíció kezébe került valdensek között két magyarországi is van: Simon szabó és Gottfrid cipész. A XIV. század végéről még két magyarországi valdens nevét ismerjük: Budai Jakabét és Erdélyi Péterét.

Egy Pilichdorfi Péter neve alatt fennmaradt értekezés szerint 1395-ben Thüringia, Meissen, Csehország, Morvaország, Ausztria és Magyarország

területén ezrével hemzsegtek az eretnekek. Az inkvizíció fáradhatatlanul és könyörtelenül harcolt e „*métely”* ellen, s két esztendei munkával elérte, hogy Thüringiától Morvaországig ezer tévelygő „bárány” tért vissza az egyház aklába. Az ugyanekkor Ausztriában és Magyarországon működő inkvizitorok - írja értekezésében - azt remélik, hogy rövidesen még nagyobb eredménynyel dicsekedhetnek.

Különösen Magyarország nyugati részén, elsősorban Sopronban és környékén vertek gyökeret a valdens tanok. Itt már a XIV. század közepén említ a plébános eretnekeket; ezek valószínűleg valdensek.

1400 körül Pál soproni plébános jelenti a győri püspöknek, hogy nyáját eretnekek fertőzik. A püspök erre az inkvizícióhoz fordul segítségért.

A XIV. század végén a pápa megbízásából Zwicker Péter, a cölesztinusok németországi tartományfőnöke és prágai Márton pap tevékenykedik inkvizitorként Magyarország és Ausztria, Morvaország és Csehország területén. Sok ezer eretneket büntetnek meg. Könyörtelenségüket nemcsak az elítéltek nagy száma mutatja, hanem az is, hogy áldozataik listáján még egy tízéves gyermek is szerepel.

1401-ben hirdetnek ítéletet a soproni valdensek ügyében. Az ítélet szerint önként tettek vallomást. De jól tudjuk, hogy ez a szó mit jelent az inkvizíció gyakorlatában. Az ítélet felsorolja a magyarországi valdensek tanait: felléptek az egyházi hierarchia ellen, nem tisztelték Szűz Máriát és a szenteket, nem hitték, hogy van purgatórium stb.

A nagyszámú vádlottat visszafogadja az egyházba az inkvizíció. Különböző büntetéseket szab ki rájuk: viselniük kell az eretnekjelet (amely nálunk kék színű kereszt), vezekelniük kell, megszégyenítésül a misét a többi hívőtői elkülönítve kell hallgatniuk, sok olyan imát kell mondaniuk, amelyek Szűz Máriáról és a szentekről szólnak. A házakat, amelyekben összejöttek, le keli rombolni; a temetőket, ahova eretnekeket földeltek el, újra be kell szentelni, de előzőleg az eretnekek csontjait ki kell ásni, hogy elégethessék. Az ítélet enyhesége első pillantásra meglepő. Mi az oka e szokatlan szelídségnek? Egyszerűen az, hogy e pörben csak kis „bűnösökről” van szó, nem a mozgalom vezetőiről. Ezek vagy elmenekültek, vagy pedig ügyüket elkülönítették, s pörük iratai elvesztek.

1404-ben már Budán találjuk a fáradhatatlan Péter barátot. Innen levelet intéz a morva dominikánus testvérekhez, s említést tesz váci valdensekről, akiket tévtanaik megtagadására kényszerített.

Általános volt az a vélemény, hogy Magyarországon igen eredményesen működött a szent törvényszék, sikerült teljesen kiirtania a szektákat. Ez azonban nem fedi a valóságot; később is vannak nyomai eretnekeknek, s abban, hogy a XV. század elején valóságos futótűzként terjed el a valdensekkel oly közeli rokonságban álló huszita mozgalom, nyilvánvalóan része van annak is, hogy a valdens tanok és csoportok egészen a XV. század elejéig tevékenykedtek az országban, s előkészítették a talajt. Husz János tanai röviddel kivégzése után terjedni kezdtek hazánkban a prágai egyetemen tanuló magyar diákok révén. Már 1418-ban inkvizíció működik a nyitrai püspökség területén a husziták ellen.

A huszita háborúk kitörése után a mozgalom rohamosan terjedt, és sok támogatásra talált a magyarországi lakosság körében is.

Jászó, Mecenzéf, Nagyszombat vidékén az 1420-as években nyílt felkelések törtek ki. A huszitizmus elterjedt a Délvidéken és a Tiszántúlon is.

A csehországi események miatt feldúlt urak és papok riadtan látták a magyarországi fejleményeket. De a huszita háborúk annyira lekötötték minden erejüket, hogy mással nemigen tudtak foglalkozni. A huszita háborúk végeztével azonban a magyar uralkodó osztály a pápához fordult és kérte, küldjön inkvizitort e megfertőzött országba. Őszentsége erre a tisztségre a ferencrendi Marchiai Jakabot nevezte ki. Ez már előzőleg is működött Kapisztrán Jánossal együtt mint inkvizitor, s könyörtelenségével kiérdemelte a legfelső egyházi körök megelégedését. Ő maga büszkén emlegette, hogy az eretnekek fejvesztetten menekültek előle, mégis sikerült sokat máglyára juttatnia. Több ízben meg akarták gyilkolni - dicsekedett -, de Isten mindig megmentette.

A püspökök és káptalanok már jó előre tudatták az alsó papsággal és a hívekkel, hogy meg fog jelenni „a hit tisztaságának őre”. Elrendelték, hogy mindenki segítse és engedelmeskedjék parancsainak. A világi hatóságoknak: megyei ispánoknak, városi tanácsoknak, falusi bíráknak kötelességévé tették, hogy minden erejükkel és hatalmukkal támogassák. Először a Tiszántúlon, a váradi egyházmegyében és az erdélyi területeken működött Jakab atya. A Csanádi egyházmegyébe is hívják, hogy ott is „elültesse az isteni kegyelmet”. Nincsenek részletes adataink, hogy hol, kik ellen indított pert, s milyen ítéleteket hozott. De, hogy kíméletlen szigorral lépett fel, arra nemcsak előző működéséből következtethetünk, hanem

abból is, hogy a magyarországi püspökök és érsekek versengve zengik dicséretét, egyenesen Pál apostolhoz hasonlítják. Ismételten hangsúlyozzák, hogy rengeteget fáradozik, sőt életét is veszélynek teszi ki. Mint írják, a helyzet rendkívül súlyos volt akkor, az eretnekek már-már egész Magyarországon megrohanták és mind egy szálig legyilkolták a papokat, amikor megjelent Jakab, s az igazság fegyverével földre sújtotta e gyalázatos gonosztevőket; sokat megbüntetett közülük. Később a kalocsai és a csanádi egyházmegyéből is dicshimnuszokat küldenek róla a Szentszékhez. „A már hosszabb idő óta nagy számban itt élő eretnekek közül több papi és világi embert elfogatott, és vallomásaikból kiderült, hogy erdőkben... malmokban, hegyi barlangokban profanálják az isteni szertartásokat.” Az eretnek tanokat „isten igéjének hirdetésével és más alkalmas eszközökkel (!!) kiirtotta Jakab, s hirdetőiket méltó büntetéssel sújtván megtörte, úgyhogy most már az egész egyházmegye kibontakozott az ördög kötelékéből”. Nehogy pedig újból tért hódítson az eretnekség, az inkvizitor a városokban és falvakban alkalmas „őröket nevezett ki”, hogy felügyeljenek a hitre és jelentsék a gyanúsakat.

Jakab az alábbiakban foglalja össze, hogy milyen elveket vallottak a magyarországi és erdélyi eretnekek: két szín alatt kell áldozni; bárhol és bármikor lehet istentiszteletet tartani; laikusok és nők is végezhetnek papi teendőket. Mindenkinek jogában áll prédikálni. A szentek, Szűz Mária és a szentképek tisztelete felesleges. Mindenki testvér, senki se emelkedjék a többiek fölé. Sem a pápa, sem a császár nem hozhat törvényt, elég, ha mindenki megtartja a bibliában található isteni törvényeket. A pápa az ördög szolgája éppúgy, mint azok a papok, akik világi ügyekkel, világi vagyonnal törődnek. A római egyház az ördög egyháza, s minden baj forrása. Annak a papnak, aki vagyonnal rendelkezik, száz ördög rejtőzik a testében.

Később Jakab inkvizitor a Délvidékre ment, mert hírt kapott, hogy ott is sok az eretnek. Prédikált, nyomozott, elfogatta a gyanúsakat, tortúrának vetette alá őket, majd büntetéseket szabott ki. Oly féktelen hévvel vetette rá magát feladatára, hogy nemcsak a nép helytelenítette működését, hanem a papok egy része is, főleg az alsó papság, amelynek számos tagja a „tévtanok” híve lett. Minden lehető módon akadályozták az inkvizitort, hangoztatták, hogy megbízása nem vonatkozik erre a területre. Marchiai Jakab a kezében levő pápai bullára hivatkozott. A megyék ispánjai helyeselték működését. A lakosság magatartása azonban

egyre fenyegetőbbé vált, végül valósággal kiűzték az egyházmegye területéről.

Jakab panasszal fordult Zsigmond királyhoz és a Szentszékhez. A pápa erre levelet intézett a magyar királyhoz, és kérte, vessen véget ennek az engedetlenségnek, támogassa a „szent hivatal" tevékenységét. A magyarországi papok közül - írja - sokan nem akarnak tisztességben, papokhoz illően, ágyasok nélkül élni, s minthogy Jakab erre akarja őket szorítani, áskálódnak ellene. Nyilvánvaló, hogy egyes papok valóban ezért fordultak az inkvizitor ellen, de a délvidéki lakosság többsége az eretnekek kíméletlen üldözése miatt gyűlölte. Zsigmond a pápa kérésére, de a maga elhatározásából is, utasította az esztergomi érseket és a püspököket, elsősorban a pécsi püspököt és káptalant: tegyék jóvá, amit Jakabnak vétettek, s ezentúl ne akadályozzák térítő munkáját. A pécsi püspök parancsára minden templomban kihirdették a Jakab megbízásáról szóló pápai leveleket.

De hiába lép közbe a katolikus világ két legnagyobb hatalma, a pápa és a császár, egyelőre nem tudják ellensúlyozni azt a lángoló felháborodást, amelyet Jakab működése kellett. A dolgok odáig fajulnak, hogy Bácsi Simon pécsi főesperes egyházi átokkal sújtja az inkvizitort, s el kell hagynia a pécsi püspökség területét. A pápa azonban ismét teljes súlyával mellé áll, ír érdekében a magyar uralkodónak. Ez utasítja a főpapokat, támogassák Jakabot, s elrendeli, hogy a kiközösítés ügyét vizsgálják meg. Nagy erőfeszítéssel végül is elérték, hogy Simon elismerte: nem járt el helyesen. Így a két ellenfél békecsókot váltott. Ezután az esztergomi érsek körlevelet adott ki, amelyben magasztalta az inkvizitort, leszögezte, hogy mindenben jogosan és helyesen járt el.

E sok viszontagság után Jakab atya 1438-ban visszatért a pécsi püspökség területére, ahonnan oly súlyos körülmények között távozott. Székhelyét Kamenicában ütötte föl. Buzgalma még csak fokozódott. De fokozódott a lakosság gyűlölete és ellenállása is, olyannyira, hogy a király parancsot küldött a bács-kalocsai érseknek és az országbírónak: nyújtsanak az inkvizitornak segítséget. A nyár folyamán úri bandériumok érkeztek Kamenicába és környékére, hogy hathatóssá tegyék Jakab atya térítési és tisztogató munkáját. A délvidéki eretnekek nagy tömegekben menekültek a fenyegető vérfürdő elől. Papjaikkal együtt, családostul Moldvában kerestek menedéket. Sokan, akik nem tudták vagy nem akarták elhagyni hazájukat, hogy megmentsék életüket, megtérést, megbánást mutattak, s így elkerülték

a máglyát. Jakab, az inkvizíció szokásait követve, ezeket börtönnel, vagyonelkobzással és más büntetésekkel sújtotta. A makacs, állhatatos eretnekeket és a visszaesőket azonban átadta a világi karnak”.

A lakosság egyre elkeseredettebben látta az inkvizitor működését, a szigorú ítéleteket. Mikor Jakab átadta a világi karnak Bálint bulkeni plébánost és három visszaeső eretneket, s e három embert már a máglyához hurcolták, a felháborodott kamenicai lakosság Bálint szabó vezetésével erőszakkal kiszabadította őket a halál torkából. Végigkergették a bírót az utcán, majd pedig megtámadták a börtönt és kiszabadították az ott fogságban tartott bulkeni papot. Ez azonban, valószínűleg az előzetes kínzások következtében, meghalt. A három kiszabadított eretnek további sorsa ismeretlen.

Jakab - nyilván fegyveres erő segítségével - lecsendesítette a felkelést; utána kiásatta a közben eltemetett Bálint pap holttestét, hogy legalább azt megégettesse. Ugyanúgy járt el a már régebben elhalt szentmártoni plébános tetemével is. Majd pedig Bálint szabóra sújtott le: vagyonelkobzásra ítélte. A derék iparos a felettes egyházi hatósághoz, az esztergomi érsekséghez fellebbezett, amely felmentette. Ennek az enyheségnek nyilvánvalóan nem az eretnekekkel való rokonszenv az oka, hanem a Jakab iránt érzett gyűlölet és féltékenység. Az inkvizitor azonban nem hagyta magát: újra a királyhoz fordult, s most sem csalódott. Az új király, Zsigmond veje, megrótta az érseket, megállapította, hogy Jakab „jogszerűen, igazságosan és szentül járt el”.

Így most már akadálytalanul működött tovább az inkvizíció a Délvidéken egészen 1439-ig. Jakab ekkor visszatért Itáliába, ahol folytatta régebbi tevékenységét: a ferencesek radikális csoportjának üldözését...

Nem tudjuk, mennyi volt magyarországi áldozatainak száma. Ő maga azzal dicsekszik, hogy huszonötezer eretneket térített vissza az igaz hit ösvényére.

Munkáját oly magasra értékelte az egyház, hogy miután megállapították: életében és holtában sok csodát tett - 1726-ban szentté avatta a pápa.

A magyar egyházfők örömmel állapították meg, hogy Jakabnak sikerült Erdélyben kiirtania az eretnekeket, s megakadályoznia a fegyveres felkelést. Ez az öröm azonban korai volt. Az inkvizíció nem tudta eltiporni a parasztság ellenállását. 1437 tavaszán hatalmas arányú parasztfelkelés robbant ki e területen.

IV. Jenő 1444-ben újra inkvizitort nevez ki Magyarországra és a környező országokba a huszita eretnekek ellen, akik mint írja - nagy számban élnek Moldvában, s onnan fertőzik Magyarországot. Ugyanekkor megállapítja a pápa, hogy a székelyek tiszták e ragálytól.

*

Más országokban továbbra is tevékenykedett a „szent törvényszék”. lángoltak a máglyák, megteltek a börtönök. Ám az eretnekséget nem tudta kiirtani az erőszak. A feudális rend erődítményét, az egyházat egyre hevesebb támadások érték. A megváltozott viszonyok között a „szent törvényszék” nem tudott megfelelni hivatásának, át kellett szervezni, meg kellett erősíteni.

A XV. század végétől a pápai inkvizíció helyett az egyes országokban saját inkvizíciós szervezetet építenek ki, amely állandóan működik, a pápa és az uralkodó közös felügyelete alatt. Spanyolország, Portugália, Itália államai, Franciaország - mindegyik megszervezi a maga külön „szent hivatalát”.

Ez az újfajta inkvizíció még jobban működik, mint a régi. Azonnal lecsap minden haladó emberre, minden haladó gondolatra.

Rómában máglyára kerül - többek között - a nagy gondolkodó, Giordano Bruno; megjárja az inkvizíció börtönét Galilei, a mechanika megalapítója. Spanyolországban, Portugáliában emberek tíz- és tízezrei pusztulnak el a legkínosabb halállal.

A haladás ellenségei mindig veszélyt szimatoltak a betűben, a könyvben, a tudásban. A „szent hivatal” kezdettől harcolt a könyvek ellen. Máglyára vetette, pusztította nemcsak az embereket, hanem az emberi agy termékeit is, mindazokat az írásokat, amelyek mást tanítottak, mint az egyház. Különösen a könyvnyomtatás feltalálása után vált erőssé a könyvek elleni harc. A „szent törvényszék” összeállította a tilos könyvek jegyzékét, az úgynevezett indexet. Jaj volt annak, akinél az inkvizíció tiltott könyvet talált.

De hiába volt minden: a máglyák, börtönök, kínzókamrák akadályozták ugyan a fejlődést, de végleg nem tudták útját állni. Az inkvizíció nem tudta megvédeni a katolikus vallás és a spanyol király uralmát Németalföldön, sőt, dühöngése, amelynek több mint ötvenezer ember esett áldozatul, sokban hozzájárult a polgári forradalom és szabadságharc kitöréséhez.

A legtovább a dél-európai országokban működött a szent offícium. Spanyolországban csak 1834-ben törölték el az országot polipként fojtogató szörnyű intézményt. Portugália is csaknem ugyanilyen hosszú ideig, 1821-ig szenvedett az inkvizíciótól.

Itáliában Napóleon megszüntette ugyan ezt a szervezetet, de bukása után a pápa azon nyomban helyreállította a „szent hivatalt", s ez még 1852-ben is máglyára küldött egy házaspárt, mert szembeszegült a katolikus hittel. Csak 1859-ben, Itália újjászületése vetett véget tevékenységének. **A** Vatikánban ma is működik a szent inkvizíció testülete. Ennek kötelessége felügyelni a hit tisztaságára és összeállítani az indexet, a tiltott könyvek jegyzékét. Ebből mindig újabb és újabb, bővített kiadások jelennek meg (a legutolsó 1948-ban!), figyelmeztetve a hívőt: mit nem szabad olvasnia. Szerepelnek ezen a listán a haladó írók és gondolkodók könyvei, köztük a kommunista mozgalom és tan minden hívének összes művei.



BOSZORKÁNYOK,BOSZORKÁNYPEREK

Ha hirtelen vihar támadt - villámlott, mennydörgött, a középkori ember rémülten keresztet vetett, hangos szóval kérte az istent és a szenteket: űzzék el a gonosz lelkeket, amelyek a rossz időt okozzák, s ott repülnek zúgva, ártalmakat okozva a vihar szárnyain.

Ha egy kis gyermek, aki az egyik napon még pirospozsgásan ott ugrált a kertben, másnap halványan, lehunyt szemmel pihegett az ágyon, halálos kórban, a család kétségbeesetten kutatta, milyen gonosz szellem rontotta meg?

Ha egy fiatal legény nem akarta a neki szánt gazdag menyasszonyt elvenni, hanem egy szegény leány után kezdett bomlani, a család szentül meg volt győződve: varázslat történt! Ha egy viruló fiatal menyecskének nem született gyermeke, vagy koraszülés történt, ennek oka csakis „rontás" lehetett! Ha egy ember meggazdagodott, míg szomszédai, barátai tönkrementek, elszegényedtek, csak egy magyarázatot találtak: az ördög segítette!

Ha valaki éjjel azt álmodta, hogy röpül, vagy úgy érezte, valami nehéz súly fekszik a mellén, reggel pedig fáradtan, összetörten kelt ki az ágyból, azt hitte, gonosz szellem „tette lóvá” vagy nyomta meg.

Ha egy kisgyermek nyomorékan jött a világra, ha valaki megsántult, megvakult - ez mind az ördög műve volt!

Ugyanezt a magyarázatot adták pestisre, árvízre, szárazságra stb. - szóval minden olyan bajra, természeti csapásra, amelyet nem tudtak megmagyarázni.

A középkori ember a világ jelenségeinek legnagyobb részét természetfölötti erők működésével magyarázta. Mindennek az oka isten, a szentek, angyalok - és a gonosz lelkek. Amint szilárdan hitt abban, hogy az istent és az ő angyalait vagy szentjeit imákkal, vezekléssel, különböző mágikus egyházi szertartásokkal maga felé tudja hajlítani, ugyanúgy meg volt győződve arról, hogy varázslással, mágikus szertartásokkal hatni lehet a rossz szellemekre is. A varázslásba vetett ősi hit a keresztény vallásban tovább élt, tovább fejlődött és sajátos formákat öltött. Itt is megtaláljuk éppúgy, mint más, régebbi vallásokban, a gonosz megszemélyesítését, a sátánt. Az ördög és az ő seregei éppúgy hozzátartoznak a katolikus valláshoz, mint az isten a maga angyalaival és szentjeivel. Az egyház az ördögben való kétkedést súlyos eretnekségnek tartotta.

A hittudósok kifejtették: az isten teret adott az ördögnek, engedélyezte működését, s neki adta külön birodalomként a poklot.

Az ördög isten ellenlábasa, vetélytársa, egyszersmind utánzója is. Képes ártani az embereknek - erre az isten hatalmat adott neki -, s igyekszik híveket szerezni. Aki hozzá csatlakozik, az megtagadja az istent, eladja lelkét. Amint az isten csodatévő erejéből juttat az ő szentjeinek, úgy ad az ördög a maga gonosz hatalmából híveinek, a varázslóknak, boszorkányoknak.

A bibliában számos helyen olvashattak a hívők mágiáról, boszorkányokról, ördögökről, arról, hogyan űzte ki Krisztus az ördögöt a megszállott emberből, hogyan kísértette meg a sátán Krisztust stb. A legendákban pedig szinte minden lapon ott látjuk a gonoszt, aki ártani akar, de a szent isten segítségével sarka alá tiporja az ősellenséget.

Az egyik szentéletű apátról feljegyezték: isten megadta neki azt a kegyet, hogy lássa a gonosz démonokat, amelyeknek száma légió, telítve van velük az egész levegő. Minden zaj a természetben: a vizek zúgása, kövek

koppanása, szél süvítése nem más, mint e szellemek hangja. Sokszor a gonosz felvette egy asszony alakját, hogy megkísértse ezt a szent apátot, néha pedig hatalmas macska vagy medve képét öltötte fel, hogy megijessze. Máskor eredeti alakjában jelent meg: fekete emberi testtel, szarvakkal, farokkal és patákkal. Feljegyezték, hogy egy szerzetes halálos ágyánál tizenötezer démont számláltak, egy benedekrendi apátnő haldoklásakor pedig több ördög gyűlt össze, mint ahány falevél van az erdőben.

Az ördög hívei - tanították a papok - varázslással kincsekre, s más előnyökre tehetnek szert, szerelmet kelthetnek, vagy gyűlöletet szíthatnak, betegséget, nyomorékságot, sőt halált okozhatnak. Arra is képesek, hogy megkössék a férfit, azaz elvegyék férfiúi erejét, s meddővé tegyék az asszonyokat.

A középkori ember úgy érezte: gonosz démonok és varázslók tömege leselkedik rá, igyekszik ártalmára lenni, vagy megkísérteni és bűnbe keverni.

Az a férfi vagy nő, aki értett valamelyest a füvekhez, emberek, állatok gyógyításához, könnyen varázsló hírébe keveredett. Tulajdonképpen annak is tartotta magát; mindenféle hókuszpókuszokkal, varázsmondásokkal kapcsolta egybe a gyógyfüvek stb. használatát.

Sokan azért végeztek különböző mágikus szertartásokat, hogy valamely nagyon kívánt eseményt előidézzenek. Ha azután kívánságuk teljesült, maguk is szilárdan meg voltak győződve arról, hogy varázserővel rendelkeznek.

Hitt a középkori ember abban is, hogy a gonosz női vagy férfi alakban (mint succubus vagy incubus), vagy pedig mint bika, nyúl vagy róka nemi viszonyt folytat híveivel, a varázslókkal, boszorkányokkal. Az ilyen viszonyból született gyermek rendszerint szörnyeteg, néha farkasfeje, kígyóteste van, vagy fogakkal jön a világra, szokatlanul nagy és erős, s emberhúst eszik. Számos hisztérikus nő és férfi akadt, kik azt képzelték, hogy valóban az ördöggel háltak. Sokszor nem is kellett ahhoz hisztérikusnak lenni, hogy ezt higgyék. Ha egy ártatlan fiatal lány engedett egy férfi csábításainak, s mikor áldott állapotba került, a csábító eltűnt, otthagyva a leányt a világ megvetésének, gúnyjának, sőt sokszor az éhhalálnak - mert a középkori társadalom nem ismert irgalmat az ilyen

leányok iránt hogyne hitte volna a szerencsétlen, hogy a gonosz tette mindezt?

Aquinói Szent Tamás, a középkor legnagyobb tudományos tekintélye részletesen kifejti: hogyan jár el az ördög mint incubus és succubus. Példákat is hoz fel: a hunok démonoktól származnak; egy egyiptomi sziget minden lakosa incubusok utóda. A gonosz gyermekei természetesen mind varázslók, mindenkit meg akarnak rontani.

A félelem a gonosztól teljesen áthatotta a középkor társadalmát. Ez volt az egyház hatalmának egyik pillére. Mi sem természetesebb, minthogy e kor emberének egyik legfőbb gondja az volt: hogyan védekezzék a gonosz és az ő hívei ellen.

A legjobb mód az - tanította a papság ha a hivő szorgosan imádkozik, részt vesz a misén, gyón, áldoz, böjtöl, ereklyéket visel stb.

Ha valakit megszáll az ördög, papot kell hívni, mert az egyház szolgáinak hatalmában áll a gonosz elkergetése. Az ördögűzés szertartását pontosan kidolgozták, és feljegyezték a nevezetesebb ördögűzési eseteket.

Mindez azonban még nem elég. A védekezéshez hozzátartozik a sátán hívei, a varázslók, a boszorkányok ellen vezetett irtóhadjárat.

Éppúgy, mint az ókorban, a középkorban is büntetendő cselekménynek tekintették a kárt, bajt okozó varázslást (malefícium, venefícium). Az egyházi és világi hatóságok minden országban törvényt hoztak ezellen, s időnként ki is végeztek egy-egy varázslót, boszorkányt Az ilyesfajta pörök igen gyakran politikai jelleget öltöttek, rendszerint az uralkodónak valamilyen okból útjában levő egyén szégyenletes megsemmisítését célozták. Az angol király boszorkánysággal vádolta Jeanne d’Arcot, a hős pásztorlányt, a francia nép angolellenes küzdelmének vezérét, s végül is máglyára küldte az inkvizíció útján. Nagy port vert fel ugyanebben az időben a gloucesteri hercegnő pöre, aki állítólag varázslással meg akarta rontani VI. Henrik angol királyt. Nyilvános bűnbánatot és száműzést mértek rá, társait pedig kivégezték. Még nagyobb feltűnést keltett ugyanekkor Gilles de Rais ügye. Ez rendkívül előkelő, gazdag uraság volt, egészen fiatalon elnyerte Franciaország marsalljának magas méltóságát. 1440-ben letartóztatták, és azt állították, hogy varázslás céljából több száz gyermeknek vérét vette, démonokat idézett és szerződést kötött az ördöggel. Az akasztófán végezte életét két szolgájával együtt. Az ő alakja

körül alakult ki valószínűleg a kékszakáll-monda. Hogy mi volt igaz az ellene emelt vádakból, az máig sem derült ki.

Az egyház azonban csak a XV. század végétől kezdett behatóbban foglalkozni a mágiával, a boszorkánysággal. A XV. század végén indul meg a feudalizmus bomlása. Tömegesen megy tönkre s veszti el a földjét a parasztság. Városban és vidéken egyaránt megduzzad a nincstelen csavargók, koldusok száma. Félelmetes erejű parasztháborúk, felkelések, vallási harcok dúlják Európát. Az új, tőkés viszonyok kialakulása szörnyű megrázkódtatásokkal jár. Ugyanakkor az egyház azt hirdette, hogy előretörtek az ördög seregei, a boszorkányok és eretnekek. Ez az ördögi szekta, amelynek tagjai összeköttetésben állnak egymással, elárasztja a világot, mindenütt bajt okoz.

Egyes kutatók szerint a boszorkányhit a régi pogány vallások maradványa. Az ősi hiedelmek - fejtegetik ezek a tudósok - elevenen éltek az egész középkoron át, a boszorkányszombatok e titkos vallás híveinek összejövetelei, ahol ősi szokások szerint ünnepet ültek, átlépve a keresztény vallás tilalmait, elsősorban szexuális téren. Az egyház mindig harcolt a régi vallások ellen, de csak a XV. század végén érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy nagyarányú üldözésbe kezdjen.

Kétségtelen, hogy a boszorkányhit az ősi vallások elemeit őrizte meg, s hogy ez a hit valóban elevenen élt a nép körében. Lehetséges az is, hogy néhol titokban még megülték az ősi vallási ünnepeket. De miért üldözte ezt az egyház éppen a XV. század végétől? A pogány vallások ekkor már nem jelenthettek komoly veszélyt a kereszténységre, s azt sem állíthatjuk, hogy ekkoriban különösen erősnek érezte volna magát az egyház. Miért indított volna éppen ekkor, a reformáció idején irtóhadjáratot egy olyan ellenség ellen, amellyel több száz év óta igen lanyhán foglalkozott? '

Más tudósok viszont azon a véleményen vannak, hogy a XV. század végétől hatalmas arányban fellobbanó boszorkányhit voltaképpen az egyház propagandájának és hideg, számító tevékenységének az eredménye; a papság ezzel a nép tudatlanságára alapozott módszerrel akarta megvédeni az egyház hatalmát és befolyását, s ezen keresztül a feudalizmust.

Valóban igaz, hogy a pápai bullák, a hittudósok írásai, a papok prédikációi s az inkvizíció boszorkányüldözése terjesztette, fokozta a nép babonás hitét, igaz, hogy az egyház erőszakkal elfojtotta azokat a józan hangokat,

amelyek e babona ellen felléptek. Az is kétségtelen, hogy a boszorkányhit járványszerű fellángolása növelte a papság befolyását, s a boszorkány üldözés félelmetes fegyvert jelentett az egyház és az egész feudális uralkodó osztály számára a fennálló rend védelmére. De azt nem állíthatjuk, hogy az egyház hívta életre ezt a jelenséget, még kevésbé lehet szó ravaszul kigondolt, tervszerű spekulációról.

A boszorkányhit gyökere az ember kiszolgáltatottsága a számára érthetetlen természeti és társadalmi erőknek. A csapásokat és a szerencsétlenségeket, a szegénységet, az elnyomást, a háborút, a betegséget nem tudja mással magyarázni, mint gonosz természetfeletti erők működésével. A XV-XVII. században erősödő boszorkányhit és a meginduló boszorkányüldözés alapvető oka a hirtelen végbemenő óriási változásokban, a feudalizmus bomlásával, a kapitalizmus kialakulásával összefüggő bajokban, szenvedésekben keresendő.

Komoly szerepet játszott a boszorkányüldözés megindításában, de a boszorkányhit terjesztésében is VIII. Ince 1484-ben kiadott bullája (Summis desiderantes). „Nagy szomorúsággal vettük hírét - írja hogy Dél-Németország egyes részeiben, továbbá a mainzi, a trieri, a kölni érsekségekben sok, mindkét nembeli személy elfeledkezve saját üdvéről és elfordulva a katolikus hittől, gonoszságokat művel az ördögökkel, akik velük mint incubusok és succubusok keverednek; varázslásaikkal, énekeikkel és más szörnyű babonás cselekedeteikkel, bűnnel és gonosztettel elpusztítják, megrontják az asszonyok szülötteit, az állatok kicsinyeit, a föld termését, a szőlőt, gyümölcsöt, a férfiak, nők, állatok mindenféle fajtáját, továbbá a szőlőhegyeket, gyümölcskerteket, mezőket, réteket, s az embereket és asszonyokat, valamint a barmok minden fajtáját kegyetlen belső és külső fájdalmakkal és bajokkal gyötrik és kínozzák, a férfiakat megakadályozzák a nemzésben, az asszonyokat a szülésben, a férfiakat és nőket abban, hogy eleget tegyenek házassági kötelességüknek; ezenkívül esküszegő szájjal megtagadják a hitet, amelyet a szent keresztségben felvettek, az emberiség ellenségének biztatására nem rettegnek számtalan más könnyelműséget, bűnt és gonosztettet elkövetni, veszélybe sodorják lelküket, megsértik Isten felségét, felháborodást keltenek igen sok emberben, s ártalmas példát nyújtanak.” A pápa - aki egyébként közismerten erkölcstelen életet élt - megbízta Jacob Sprenger és Heinrich Institoris domonkosrendi szerzeteseket, hogy inkvizitorként járjanak el a boszorkányok és varázslók ellen.

Erre Sprenger és társa latin nyelven terjedelmes „tudományos” művet írtak: a „Malleus maleficarum”-ot, a „Boszorkányok pörölyé”-t. Ez a mű óriási tekintélyre tett szert, valósággal bibliája lett a boszorkányhitnek és boszorkányüldözésnek. Hatására jellemző, hogy Németországban 16, Franciaországban 11 kiadást ért meg.

Az első részben leírja a boszorkányság lényegét, feltételeit, az ördöggel való kapcsolatot. Leszögezi, hogy a boszorkányok létében kételkedni - üldözendő eretnekség. Majd részletezi a varázslás fajait, eszközeit, s bölcs tanácsokat ad, hogyan lehet védekezni a rontás ellen, hogyan lehet következményeit megsemmisíteni. Végül pedig a boszorkányüldözés módszereit tárgyalja.

A „Boszorkányok pörölye” szerint a boszorkányok egyházi és világi bíróság alá tartoznak: de ha egyszersmind eretnekek is, akkor az inkvizíció alá.

Ez a legborzasztóbb, legsúlyosabb, legszörnyűbb és különleges bűn - írja -, a bírónak tehát nem kell ragaszkodnia az eljárás szokásos menetéhez, rendkívüli módszereket alkalmazhat. A feljelentések elősegítése érdekében, tudtára kell adni mindenkinek, hogy akkor sem lesz bántódása a denunciálásból, ha vádját semmiféle bizonyítékkal sem tudja alátámasztani.

Az új felfogás szerint a boszorkányt akkor is meg kell büntetni, ha nem okozott kárt, csak tagja a boszorkányszektának. Erre saját és esetleg bűntársainak vallomása a döntő bizonyíték. Nem menti meg a boszorkány életét az sem, ha megbánja bűnét, megtagadja az ördögöt és visszatér az igaz hitre.

A régebbi felfogástól eltérően a „Pöröly” a varázslást és boszorkányságot elsősorban és főleg női bűnnek tekinti. Ennek alátámasztására a szerzők nagy gonddal kikeresnek a Bibliából, az egyházatyák, sőt a pogány filozófusok műveiből is minden olyan állítást, amelyek a nők ellen irányulnak. Az asszonynak kevesebb a hite - fejtegetik -, hamarabb válik eretnekké, mint a férfi. Minthogy a nőnek csak rossz tulajdonságai vannak, irigy, gonosz és hajlamos a nemi kicsapongásra, keresi a szövetséget az ördöggel, hogy mint boszorkány tevékenykedhessék. Az, hogy főleg az asszonyokat tartották boszorkányoknak, számos okra vezethető vissza. A nőt a középkorban mélyen a férfiak alatt állónak tekintették, hivatalt nem viselhetett, sok országban nem is örökölhetett földbirtokot, férje

kiválasztásába nem volt beleszólása, előbb apja, majd férje tulajdonának tekintették; tanulni nem engedték, ritka volt az a nő, aki írni-olvasni tudott; még a legelőkelőbb körökben is általános, elfogadott szokás volt, hogy a férj a feleségét még mások jelenlétében is durván bántalmazta. A házasságtörő nőt a férjnek jogában állt megölni, kivégeztetni, míg ugyanilyen cselekedetért a férfit még csak gáncs sem érhette. A leányt, aki szerelmi viszonyt folytatott, megvesszőzték, megszégyenítették, kedvesének azonban általában haja szála sem görbült. Így azután előfordult, hogy a nő tehetetlenségében és tudatlanságában varázslással, bűvös szerekkel próbált helyzetén könnyíteni vagy bosszút állni; a bűvös szerek közt néha mérgek is szerepeltek, amelyek azután „eredményessé” tették a varázslást.

Minthogy orvosok akkoriban alig voltak, a nők igen jelentős szerepet játszottak a betegek ápolásánál, a szülésnél stb. Az évszázadok alatt felgyűlt hasznos tapasztalatokat a varázslásba vetett rendíthetetlen hit következtében különböző hókuszpókuszokkal, mágikus szerekkel kapcsolták össze. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy elsősorban őket tekintették boszorkányoknak. De az alapvető ok, mint már mondottuk, elnyomott társadalmi helyzetük volt. A XV-XVII. században a sok háború következtében rendkívül megnőtt az ellátatlan nők, főleg az ellátatlan öregasszonyok száma. Ez is szerepet játszott abban, hogy elsősorban őket tekintették káros és fölösleges személyeknek, tehát az ördög szolgálóinak.

A boszorkányhit és boszorkányüldözés félelmetes fegyvert adott a társadalom kezébe a nők elnyomott helyzetének fenntartására.

Mit „tudott” a középkori ember a boszorkányokról?

A boszorkány írásban vagy szóban szerződést köt az ördöggel, megtagadja istent, Krisztust, a szenteket, elveti az isteni tízparancsolatot; megfogadja, hogy csak a gonosznak fog engedelmeskedni, igyekszik mindig és mindenkinek ártani. A szerződés jeléül 'az ördög jegyet, ún. stigmát üt új hívének testére. A stigma érzéketlen, szúrásra nem vérzik. Időnként, a hét meghatározott napján, továbbá május elsejének éjén (Walpurgis-éj) a boszorkányok összejövetelt tartanak valamilyen kietlen, többnyire lakóhelyüktől távoli hegytetőn, tisztáson; a német boszorkányok rendszerint a Blocksbergen, a magyarok a Gellérthegyen stb. Kereszteletlen gyermekek zsírjából, füvekből, szerzetesi csuklya darabjából stb. írt főznek, ezzel

megkenve magukat, bakkecskén, disznón, söprűn vagy esetleg állattá (lóvá) változtatott emberen repülnek a gyűlés helyére.

Nehogy távollétük gyanút keltsen, egy démon helyettesíti őket otthon, vagy az ördög odavarázsolja képmásukat a házba. Az összejövetelen megjelenik uruk, a sátán, hol vidám, csinos legény, hol csúnya, fekete, de méltóságteljes férfi alakjában. Fején szarvakat visel, ébenfa trónon ül.

Homlokáról holdfénynél erősebb világosság árad; nagy kerek bagolyszeméből félelmes fény sugárzik. Lába patában vagy lúdlábban végződik, hosszú farkat visel. Előfordul, hogy fekete kecskebakként vesz részt a gyülekezeten. Mikor megjelenik, mindenki leborul előtte, urának nevezi, majd sorra eléje járulnak, megcsókolják a ballábát, a bal oldalát, a nemi szervét és a hátsó felét.

Utána meggyónnak, felsorolják „bűneiket”: templomba mentek, részt vettek a keresztény istentiszteleten, s csak kevés rosszat cselekedtek!

A gonosz vezeklést ró ki rájuk, majd feloldja őket bűneik alól. Azután a katolikus mise paródiájaként ördögi misét celebrál, s megígéri híveinek, hogy haláluk után a keresztény mennyországnál jóval különb paradicsomba fognak jutni. Felszólítja őket: kövessenek el minél több gonoszságot.

Végül „úrvacsorát” oszt, ostyát és bort, de az ostya fekete és rágós, a kehely tartalma keserű és utálatos.

Ezután vad körtánc kezdődik, majd a gonosz lakomát tálal hívei elé. Ám a pokoli ételek és italok undorítók.

A lakoma és tánc alatt az ördög mindenkivel ölelkezik, a férfiakkal női, a nőkkel férfialakban. De ölelése hideg, nem nyújt élvezetet. Ezután féktelen orgia következik, amelyben semmiféle tilalmat, semmiféle rokonsági vagy házassági köteléket nem vesznek tekintetbe, anya a fiával, apa a lányával, testvér testvérével hál.

Ha valaki véletlenül kiejti isten, Jézus vagy Mária nevét, egy szempillantás alatt minden eltűnik.

Egészen kis gyermekeket is elvisznek a boszorkányszombatra, hogy táncoljanak őfelsége előtt. De ezek az orgián nem vesznek részt.

Az összejövetel végén az ördög hazaküldi híveit, miután ismételten lelkükre köti, hogy annyi kárt tegyenek, amennyit csak tudnak.

A boszorkányok a parancshoz híven mindenféle bajt, betegséget okoznak, gyilkolnak, emberek vérét szívják, halottak csontjait a sátánnak áldozzák,

vihart, jégesőt támasztanak stb.

Furcsa és logikátlan, hogy a középkori felfogás szerint az ördög igen rosszul látja el és jutalmazza híveit. A lakomán minden rossz, a sátán ölelése hideg, kincseket csak ígér, s ha néha ad is egy-egy pénzdarabot, az reggelre korommá, forgáccsá, szénné vagy falevéllé silányul.

Nehéz felsorolni, mi minden keverhetett valakit boszorkányság gyanújába, azaz jobban mondva: mi *nem* keverhette gyanúba.

Ha egy lány különlegesen szép volt, sok férfi szívét vonzotta, könnyen ráfogták: boszorkány. De ugyanúgy járhatott, ha különlegesen csúnya volt. Feltűnő eszesség, feltűnő együgyűség egyaránt maga után vonhatta ezt a vádat. Betegség vagy virágzó, szívós egészség egyképpen okul szolgálhatott. Ha egy asszony közelében gyíkot vagy teknősbékát láttak - biztosra vették, hogy boszorkány. Ha valami különleges füvet vett a kezébe - boszorkány. Ha hajnalban a kertben sétált - boszorkány. Ha a tehene többet tejelt, mint a szomszédé - boszorkány. Ha gyorsabban jobb vajat köpült, mint a szomszédasszony - boszorkány. Ha sok szeretőt tartott - boszorkány. Ha hozzáférhetetlen volt - boszorkány. Ha ritkán ment templomba - boszorkány. Ha nagyon sokat járt az isten házába, s feltűnően áhítatos volt - boszorkány, aki a gyanút el akarja terelni. Ha egy nő bandzsa vagy vörös hajú volt, nem lehetett más, mint boszorkány. Ha a kutya vagy macska erősen ragaszkodott valakihez, az boszorkány. Az a leány, akinek az anyja boszorkány hírében állt, maga sem lehetett más, mint az ördög híve. Sokszor elég volt egy vigyázatlan szó vagy mozdulat, s már megszületett a vád! Gyakran azokat a tudósokat is, akik tudásukkal túlszárnyalták koruk színvonalát, varázslóknak, boszorkányoknak tekintették, különösen ha természettudományos kísérleteikkel, ismereteikkel a kortársak számára érthetetlen dolgokat vittek véghez. Így keveredett varázsló hírébe például II. Szilveszter pápa, Nagy Albert, Roger Bacon, Agrippa von Nettesheim vagy Theophrastus Paracelsus s a híres Hatvani professzor.

Ha pedig valaki kételkedni mert a varázslásban, boszorkányokban, az ördög létezésében, akkor biztosan számíthatott rá, hogy port akasztanak a nyakába mint boszorkánynak. Így jártak nemcsak azok a bátor tudósok és írók, akik felemelték szavukat e szörnyű perek ellen, hanem egyszerű emberek is. Még a XVIII. század végén is letartóztatott az inkvizíció Spanyolországban egy kézművest, aki beszélgetés közben elég vakmerő volt azt állítani: ördög nincs, az ördögidézők és boszorkányok

csalók. A szent törvényszék előtt bevallotta, hogyan jutott erre a meggyőződésre: Mivel sok szerencsétlenség érte, elhatározta, hogy eladja lelkét a gonosznak. Talált is valami közvetítőt, egy boszorkányt, de ez hiába végezte el az előírt szertartást, a pokol fejedelme nem jelent meg az idézésre. Az inkvizitorok megmagyarázták: ebből egyáltalán nem következik, hogy a sátán nem létezik. Érvelésük (s valószínűleg a fenyegető büntetés is) meggyőzte az iparost, hogy súlyosan tévedett. Megbánást tanúsított, s így az inkvizíció kegyesnek mutatkozott irányában: „csak" egy évi börtönt kapott, s élete végéig egy pap szigorú felügyelete alatt kellett élnie. Jaj lett volna neki, ha ismét kiderül, hogy nem hisz a gonosz szellemekben, a varázslásban.

A boszorkányüldözést eleinte az inkvizíció végezte a világi hatóságokkal karöltve. Később szinte mindenütt egyedül a világi hatóság látta el ezt a feladatot.

Nemcsak a katolikus egyház hirdette fennen a boszorkányok létét, szorgalmazta üldözésüket, hanem a református egyházak is. Luther maga mélységesen hitt az ördögben, s dicsekedett, hogy egyszer szembekerült vele, és bátran hozzávágta a tintatartóját! Mikor egy alkalommal Dessauban egy szerencsétlen hülye nyomorékot látott, kijelentette: ez az ördög gyermeke, vessék vízbe; ő vállalja ezt, az ő lelkére szálljon a felelősség.

A lutheránus papok és hatóságok éppoly buzgóknak mutatkoztak a boszorkányüldözésben, mint katolikus kollégáik, sőt igyekeztek túlszárnyalni azokat.

Kálvin is Lutherhez hasonlóan vélekedett. A boszorkányüldözést az uralma alatt álló Genfben és ennek példájára a többi kálvinista városban és országban nagy hévvel folytatták a kálvinista konzisztóriumok.

A jezsuiták azonban ebben is, mint minden más téren, felvették velük a versenyt. A boszorkány fogalma alá bevették a protestánsokat. Így az ördög híveinek üldözése címén megégették Luther és Kálvin híveit is.

Egyes vidékeken különleges boszorkány-bizottságokat állítottak fel a boszorkányok felkutatására. Néha ezt a tisztet egy ember látta el. Többnyire egyetlen feljelentés elegendő volt a pör megindításához. Ez tette a boszorkánypöröket oly különösen borzalmassá. Senki sem lehetett biztonságban, mert bárhogyan élt, bárhogyan viselkedett, gyanúra mindig lehetett okot találni. A vádlottnak nem mondták meg a feljelentő nevét, s

így még attól a lehetőségtől is megfosztották, hogy kimutassa: személyes gyűlöletből fakad a vád.

Azokról, akiket feljelentettek, vagy akik rossz hírbe keveredtek, a bíróság információkat szerzett. Ha a gyanú „megalapozottnak” látszott, elrendelték a letartóztatást.

Sok helyütt megengedték a vádlottnak, hogy kezeseket, ún. eskütársakat állítson, akik megesküdtek, hogy a vád nem igaz, a vádlott ártatlan. Ha elő tudta teremteni a megfelelő számú eskütársat, bántatlan maradt. A szegény koldusok, csavargók többnyire nem tudtak megfelelő számú (kb. 20) eskütársat találni. Később ez a szokás háttérbe szorult, s a vádlott vallomása lett a döntő s szinte egyetlen bizonyíték. Általában az volt a szokás, hogy ha a vádlott nem ismerte be „bűnét”, nem ítélhették halálra. A hatóság tehát a letartóztatás percétől kezdve arra törekedett, hogy a beismerést kicsikarja. A középkor amúgy is borzalmas börtöneiben különleges cellákat létesítettek a boszorkányok számára. Bambergben például olyan kamrába zárták őket, ahol a padló és a fal háromszögletű, hegyükkel felfelé fordított lécekkel volt borítva. Másutt kalodába zárták kezüket, lábukat. Ismét másutt a börtönben fa- vagy vaskeresztek álltak, erre kötözték a foglyokat karjuknál vagy lábuknál fogva úgy, hogy meg sem mozdulhattak. Egyes helyeken falbavájt kis üregekbe helyezték őket, ahol meg se tudtak fordulni. Volt, ahol a boszorkányt köteleken mély kútba bocsátották le, s csak akkor húzták ki, ha kihallgatni vagy kivégezni vitték. Hideg, éhség, patkányok, piszok, bűz, sötétség - mindezek mellett még az őrök is bántalmazták őket, hogy megpuhítsák. Gyakran előfordult, hogy a börtönőr erőszakot követett el foglyán. Ha következmények mutatkoztak, rendszerint azt a magyarázatot adták, hogy az ördög paráználkodott a boszorkánnyal a börtönben.

A vizsgálati fogság általában egy évig, de néha jóval tovább is tartott. A boszorkánypör vádlottait már eleve bűnösnek tekintették. Velük szemben minden eszköz jogos volt, sőt a hatóságnak egyenesen kötelességévé tették különleges eszközök alkalmazását. A bíró beismerés esetére kegyelmet ígért, de ezt az ígéretet nem kellett, sőt nem is volt szabad megtartania. Kémekkel vették körül a foglyot. Védőt ugyan rendeltek mellé hivatalból, ez azonban rendszerint meg volt győződve a vádlott bűnösségéről, vagy pedig félt attól, hogy a buzgó védelemmel maga is gyanúba keveredik. De bárhogyan látta el tisztét, a beismerés amúgy is mindent halomra döntött. Közben folytak a tanúkihallgatások. Tanúnak bárkit elfogadtak, a legrosszabb hírű személyt, sőt elítélt boszorkányokat is.

A hosszú vizsgálati fogság, a börtön szörnyűségei, az őrök, a védő és a bírák magatartása rendszerint megtörték a vádlottat, s már az első kihallgatáskor mindent magára vállalt. Ha mégis tagadott, a bíró elrendelte a vízpróbát. A gyanúsítottat - kezét-lábát keresztbe egymáshoz kötve - egy hosszú kötélen a vízbe eresztették. Ha fennmaradt a vízen, akkor a próba bűnösségét bizonyította. A boszorkányokról ugyanis azt tartották, hogy könnyebbek a normális embereknél, azért is tudnak repülni. Ha lesüllyedt, a kötélnél fogva kihúzták. Az első időkben az volt a szokás, hogy ilyenkor, minthogy a víz mellette tanúskodott, szabadon engedték. Később azonban ebben az esetben is tovább folyt a pör, s legfeljebb annyit javult a vádlott sorsa, hogy nem kínozták. A próba kimenetele persze döntően a hóhértól, a megkötözés s a kötél mozgatásának módjától függött.

Néha vízpróba helyett a mérlegpróbát alkalmazták. Ilyenkor a boszorkányt megmérték, s ha szokatlanul könnyűnek bizonyult, bűnösnek nyilvánították.

Ha a próba a vádlott ellen szólt, megkezdődött a tortúra. Azt tartották, hogy az ördög minden erővel meg akarja akadályozni a beismerő vallomást, érzéketlenné teszi a vádlott testét, nem engedi beszélni. A vádlott tehát csak akkor vall, ha a démont kiűzik belőle. A bírónak kötelessége lehetővé tenni, hogy a gyanúsított megmondhassa az igazságot. Az ördögöt csak az imák, szentelt víz, és igen kemény tortúra kergetheti el. A boszorkánypörökben a kínzás tehát a bírónak és a hóhérnak, isten bajnokainak az ördöggel folytatott párbaja, amelyben minden eszköz jogos, s ha a vádlott sokáig nem vall, az nem ártatlanságát hanem az ördög győzelmét s az isten nevében harcolók gyengeségét bizonyítja. A kínzást akármeddig folytathatták.

A tortúra előtt a pap rendszerint megáldotta, beszentelte a kínzó eszközöket, majd levetkőztették a vádlottat, s a hóhér megvizsgálta: nem visel-e valami ördögi szert vagy tárgyat, ami hatástalanítja a kínzást. Ennél a vizsgálatnál leégették minden hajszálát. Ezután keresték a stigmát, a boszorkányjelet, amivel az ördög a szövetséget megpecsételte. Minden májfoltot, szemölcsöt, heget tűvel vagy árral megszúrtak. Ha érzéketlennek bizonyult, nem fájt, nem vérzett, ez is bizonyíték volt a bűnösség mellett.

Ezután következett a tulajdonképpeni tortúra. Éppúgy, mint az inkvizíciónál, a boszorkánypörökben is megkínoztak gyermekeket és 70-80 éves öregeket is.

A boszorkánnyal, azaz az ördöggel szemben minden kínzás megengedett volt. A szokásos, már előbb említett módszereken kívül gyakran szurokfáklyákkal égették, vagy égő szurkot öntöttek a testére. Nem hagyták aludni. Nyílt sebeire sót és ecetet öntöttek. Két deszka közé, spanyolcsizmába szorították a lábát, majd ékeket vertek a deszkák közé, vagy csavarral összeszorították. Szoros, vizes bőrcsizmát húztak a lábára, s a tűz mellé ültették. A test felé nyitott tartályban ganajtúrót helyeztek a köldökére... Külön a boszorkányok számára találták fel az ún. boszorkányszéket, melyből mindenütt hegyes szögek álltak ki, ezen kellett órák hosszat ülnie. Vagy pedig egy éles lécbakra ültették lovaglóülésben, és súlyokat akasztottak a lábára. Néhol külön e célra készített hordóba zárták, amelyből csak a feje és lába állt ki; a hordót tetszés szerint összeszoríthatták. Hadd álljon itt egy kínzás leírása (voltaképpen egy szabadon bocsátott asszony panasza):

„I. A hóhér összekötözte a vádlott kezét, és felhúzta egy (élesfogú) létrára, rátekerte a köteleket, majd csavarni kezdte, oly erősen, hogy a vádlott azt hitte, megreped a szíve a testében, és nem volt irgalom. 2. S mivel még ilyen kínzás mellett sem vallott, megismételték a kínzást. A fogoly áldott állapotban volt. A hóhér levágta a haját, pálinkát öntött a fejére s meggyújtotta. 3. Kénbe mártott tollakat égetett a hóna alatt és a nyakán. 4. Hátrakötött karjánál felhúzta a mennyezetre majd leeresztette. 5. Ezt négy órán át ismételte, mialatt a bírák reggelizni mentek. 6. Mikor visszajöttek, a hóhér hátrakötötte a vádlott kezét és lábát. 7. Pálinkát öntött a hátára és meggyújtotta. 8. Azután sok súlyt helyeztek a lábára és felhúzták a magasba. 9. Ezután újra a létrára fektették. 10. A háta alá kiálló szögekkel telt deszkát fektettek és kezénél fogva felhúzták a mennyezetig. 11. Ezután a mester összekötözte a lábát s 50 font súlyt akasztott rá, úgyhogy azt gondolta, meghal, a szíve megreped. 12. Nem maradt ennyiben a dolog, mert a lábát a mester szabaddá tette, s utána csizmába szorította úgy, hogy vér csordult ki a lábujjaiból. 13. Ez sem volt elég, kéz- és lábujjait csavarokkal szorították. 14. A hóhér megkezdte a harmadik kínzást, az éles padra fektették... A hóhér azt mondotta: ha te azt gondolod, hogy nem vallasz, azért, hogy halálra kínozzunk, akkor tévedsz: mégis megégetnek.

15. Karjánál felhúzta a hóhér, hogy nem tudott lélegzeni.

16. Korbáccsal verték az ágyékát. 17. Azután csavarokat

raktak rá, s hat óráig rajta hagyták és - 18. rettenetesen megkorbácsolták; ennél maradtak az első napon. 19. A másik napon, mikor visszajöttek, a negyedik kínzásra került a sor, több helyen csavarba szorították, s hat óráig így hagyták.”

A kínzásról néha szabályszerű jegyzőkönyvet vettek fel. 1672-ben készült a következő:

„A vádlott felhívatott, hogy vallja meg az igazat... Ő azonban megmaradt a tagadás mellett. Magától bátran levetkőzött; a hóhér odakötötte a csiga köteléhez, felhúzta és lebocsátotta, mire felkiáltott: Ö jaj! Ó jaj! Ismét felhúzta és lebocsátotta, erre hangosan kiáltozott: Ó jaj! Segíts, én Istenem az égben! Lábaira feltétetett a spanyolcsizma, s jobb lábán megcsavarták. Felszólították: vallja meg az igazat. de nem válaszolt. A csavart a bal lábán is meghúzták, erre ismételten azt nyögte, hogy nem tud semmit, nem csinált semmit. Felhúzatott a csigán, mire Krisztust hívta segítségül; ő nem tud semmit, még ha halálra kínozzák is. Magasabbra húzatott fel; ekkor csak annyit mondott: ő nem boszorkány. Jobb lábán a csavar meghúzatott, erre ismét csak jajgatott, de megmaradt amellett, hogy nem tud semmiről. Lebocsátották, a csavarokat meghúzták, de csak jajgatott és ismételte: nem tud semmit. A csavarokat meglazították, a lelkére beszéltek, de megmaradt a tagadásnál. A csizmákat magasabbra igazították, a csavarokat megszorították, erre hangosan jajgatott, és halott édesanyját hívta segítségül. A csavarokat magasabbra illesztették és rákopogtak, mire megint csak anyja és Jézus segítségét kérte. A csavarokat ismét meghúzták, de egyre azt hangoztatta, hogy minden hazugság, ő nem boszorkány. Ezután a mester kivezette és lenyírta a haját, majd visszajött és jelentette, hogy talált a testén egy helyet, amely szúrásra érzéketlennek bizonyult. Azután ismét megkötözték és felhúzták. Jajgatott, majd elcsendesült. Ismételten megszorították a csavarokat előbb a bal, majd a jobb lábán, de ő csak jajgatott és könyörgött, hogy bocsássák le és öljék meg. Még magasabbra húzták és a mester rákopogott a csavarokra. Végül leoldozták a kötélről.”

Ilyen körülmények között érthető, hogy a vádlottak végül is mindent „beismertek”, azaz mindent, amit vártak tőlük. Mindent magukra vállaltak, amit a boszorkányokról hallottak. Sokszor egészen abszurd dolgokat meséltek el, s a bírák mindezt készpénznek vették, s örömmel látták, hogy teljesen szabályszerű „boszorkánnyal van dolguk, amilyeneket a „Boszorkányok pörölye” és a „szakirodalom” más remekei leírtak.

A vallomást a tortúra után egy mellékteremben aláírta a vádlott, vagy (minthogy többnyire nem tudott írni) kézjegyével megerősítette. Mivel nem kínzás közben és nem a kínzókamrában írta alá, a vallomást önkéntesnek nyilvánították. Ha a szerencsétlen netán nem akarta hitelesíteni a jegyzőkönyvet, folytatták a tortúrát.

Többször előfordult, hogy a fogoly belehalt a gyötrelmekbe, vagy pedig öngyilkos lett. Ezt azzal magyarázták, hogy az ördög pusztította cl, mert csak így tudta megakadályozni az őszinte vallomást.

A vallatásnál nemcsak azt kívánták tudni, miféle gonosztetteket követett el a boszorkány, s mikor vett részt a boszorkányszombaton. hanem azt is, hogy kik a társai, kiket látott az összejöveteleken. A szerencsétlen először rendszerint elhalt személyeket nevezett meg, de a bíró nem elégedett meg ezzel, hanem addig kínozta, míg élő emberek neve került a szájára. Így azután egyik pör maga után vonta a másikat, s nem ritkán egy idegbajos, epilepsziás vagy gyengeelméjű ember vallomása borzalmas pörök egész áradatát okozta.

Ha valaki minden kínzásnak ellenállt, akkor általában megmenekült a haláltól. De száműzték vagy más büntetést mértek rá. Összetörten, nyomorékon, az emberek megvetésének, gyanakvásának és bántalmazásainak kitéve tengette tovább nyomorúságos életét, s állandóan rettegnie kellett, hogy újra pörbe fogják.

Beismerő vallomás esetén az elítéltre a máglyahalál várt. A boszorkányt létrára kötözték, s elevenen a tűzbe dobták. Néha azzal enyhítették a büntetést, hogy tűzbedobás előtt megfojtották, vagy pedig puskaporos zacskót erősítettek a nyakára, hogy meggyorsítsák a máglyahalált. Előfordult, hogy lefejezték a boszorkányt, s csak holttestét vetették a máglyára.

A máglyahalált néha még szigorították azzal, hogy a kivégzés előtt tüzes fogókkal megtépték a boszorkány testét. Egy svájci „boszorkánykirálynőt” vas lóra erősítettek, amelyet aztán megtüzesítettek; három óráig tartott a halálkínja. A pör közben elpusztult boszorkányok holttestét is elhamvasztották.

Az ilyen borzalmas látványosság iszonyú rettegéssel töltötte el a nézőket. Rettegtek a boszorkányoktól - s rettegtek a hatalmasoktól, akik bárkit szörnyű kínhalálba küldhetnek. A XV. század végétől ezrével-tízezrével pusztították Európa-szerte a boszorkányokat. Az áldozatok számának

pontos megállapítása ma már lehetetlen, mert sok irat elveszett, gyakran pedig nem is folyt szabályos pör, hanem a megtévesztett, agyonijesztett, babonás lakosok önhatalmúlag szabadultak meg - a papság jóváhagyásával és útmutatása alapján - a „gonosz varázslótól”.

Az üldözés terén Németország vezetett. A birodalom minden egyes tartományában folytak boszorkánypörök. Nemcsak a hatóságok, hanem a titkos törvényszék, a Fehme is tevékenyen büntette az „ördög híveit”. Az 540 lakosú Lindheim helységben 1640-165 i-ben 30 boszorkányt végeztek ki. A kicsiny Ingelfingenben egy alkalommal 13 nőt ítéltek halálra. Bambergben öt év alatt 600-at égettek meg, Fuldában három év alatt 250-et, Quedlinburgban egyetlen napon 133 szerencsétlent hurcoltak vesztőhelyre.

Trier hercegségben a XVI. század végén a sok természeti csapás, szárazság, pestis és a háborúk miatt elkeseredett nép minden bajt a boszorkányoknak tulajdonított; üldözésük félelmetes járvánnyá dagadt. Egy faluban csak két asszony maradt életben. Mikor az egyetem rektora felszólalt a vad hajsza ellen, fejére olvasták: azért védi a boszorkányokat, mert maga is közéjük tartozik. Pörbe fogták, megkínozták. Beismerő vallomást csikartak ki tőle, és kivégezték. Strassburgban .Í615-1635 között kb. 5000 „boszorkányt” égettek meg.

Würzburg tartományban, ahol a boszorkányüldözés szintén összefüggött a protestánsok üldözésével, 1623-1631 között 900 személyt végeztek ki boszorkányság vádjával. Magában Würzburg városában két év alatt, 1627-1629-ben 157 halálos ítéletet hajtottak végre. Ezek jegyzéke fennmaradt. Ilyenek állnak benne:

Az öreg Ancker özvegye

A kövér Höckerné

Két idegen asszony

Egy idegen férfi

Egy muzsikus

A kövér varrónő

Egy 12 éves leányka

Bentzné leánya

Benztné maga is

Silberhaus zenész

Az öreg udvari kovács

Egy 9-10 éves leányka

Egy kisebb, ennek húga

A két kisleány anyja

A Lieber-leány, 24 éves

Egy 12 éves fiú

Egy 10 éves fiú

Egy vak leányka

Göbel Babelin, a legszebb hajadon a városban

Egy diák, sok nyelvet tudott és kitűnő zenész volt

A korház gondnoka, egy igen tanult ember

A hercegi szakács, két fia, az egyik 14, a másik 11 éves

A listából szörnyű kép tárul elénk: egész családok borzalmas tragédiáját látjuk. Az, hogy 10-12 éves gyerekek is szerepelnek az áldozatok között, nem würzburgi sajátság, másutt is végeztek ki hasonló korú, sőt még kisebb fiúkat és leánykákat. Ezeknél vagy az volt a vád, hogy már beavatott boszorkányok és varázslók, vagy hogy részt vettek a boszorkányszombaton, többnyire pedig egyszerűen az, hogy anyjuk boszorkány, s apjuk maga az ördög. Az elítélt gyermekeket általában lefejezték vagy megfojtották. Különös szelídségnek számított, ha úgy végezték ki őket, hogy felvágták ereiket.

Egy sziléziai városkában 1654-ben 102 „boszorkányt” pusztítottak el, köztük egy hatéves s egy egyéves gyermeket, az utóbbiakat azért, mert „démon volt az apjuk”. Franciaországban királyi rendelet jelent meg 1490-ben a varázslók üldözéséről. A hagyomány szerint a XVI. század elején, I. Ferenc uralkodása alatt számtalan „boszorkányát égettek meg. Tömeges üldözés folyt ekkor Béarnban, de „csak” száműzést, pénzbüntetést róttak ki. Később, a XVII. század elején nagyarányú üldözés folyt a baszkok között, 600 embert végeztek ki, sokan elmenekültek.

Elzászban 1582-ben 134 kivégzés volt.

Nicolaus Remigius királyi bíró Lotaringiában 800 személyt ítélt máglyahalálra. Visszaemlékezéseiben mégis lágyszívűséggel vádolja magát, mert egy ízben „üdvös szigor helyett” könyörülettel ítélt olyan

kisgyermekek felett, akik szüleikkel részt vettek a boszorkányszombaton. A szülőket halálra ítélte, a gyermekeket azonban „csak” arra, hogy háromszor kerüljék meg a vesztőhelyet, mialatt a hóhér megvesszőzi őket.

Skóciában a XVI. század végén Stuart Mária és fia, Jakab uralkodása idején kezdődött a nagyarányú üldözés. Angliában a XVII. század elejéig alig folyt pör. Ekkor azonban hirtelen nagy arányokban megindult a boszorkányüldözés. I. Jakab király, Stuart Mária fia, kemény szigorral intette a hatóságokat, sőt saját felséges kezével könyvet írt a démonokról, boszorkányokról, s az uralkodó egyik legsúlyosabb bűnének ítélte azt, ha megkegyelmez egy boszorkánynak. Különleges nyomozók járták be akkor az országot, minden faluban, városban kutatták a boszorkányokat.

Annak, hogy a XVII. században Angliában oly magasra csapott a boszorkányüldözés hulláma, nyilvánvalóan a nagyarányú társadalmi változás, az ellentétek rendkívüli kiéleződése az alapvető oka. Az üldözés a forradalom és polgárháború idején folyt a legkegyetlenebbül.

Ekkoriban működött mint fő boszorkánynyomozó (witchfinder-general) Matthew Hopkins volt ügyvéd. Több száz embert, főleg nőt jelentett föl; mindegyikért 20 shillinget kapott. Külön művet írt arról, hogyan, milyen módszerekkel lehet ezen a téren eredményt elérni.

A svédországi Mórában 1669-ben 72 asszonyt és 15 gyermeket végeztek ki. S nem ez volt az egyetlen boszorkány-pör a Skandináv-félszigeten.

Svájcban összesen csaknem 9000 embert fogtak pörbe, ezek közül 5400-nál több máglyán végezte életét. A legtöbb kivégzés (3371) Waadt kantonban történt.

A kantonokban is előfordult, még hozzá elég gyakran, hogy gyermekeket végeztek ki mint boszorkányokat. A fennmaradt adatok szerint huszonkét 14 éven aluli svájci gyermeknek lett ez a sorsa. Több olyan pörnek, amely gyermekek ellen folyt, nem ismerjük a végkimenetelét. Valószínű, hogy azok is halálos ítélettel végződtek, s így a kivégzett gyermekek száma több mint 22. Luzernben például 1659-ben egy hétéves leányt öltek meg, „mert megtagadta az istent”. Ugyanez történt 1664-ben. 1650-1651-ben boszorkányként kivégeztek egy 13 éves és egy hat és fél éves gyermeket, továbbá egy egész családot, nem kímélve a család nyolcéves gyermekét sem. Como egyházmegyében az egyik inkvizitor feljegyzése szerint évente 1000 asszonyt fogtak pörbe, s átlag százat végeztek ki.

Itália más városaiban és tartományaiban is folyt az üldözés a XVI. század elején.

Spanyolországban viszonylag alacsony a boszorkánypörök száma. Itt annyi mindenért tudott az inkvizíció vád alá fogni embereket, oly sok lehetőség nyílt a rémület keltésére, a lakosság fékentartására, hogy a boszorkánypörök háttérbe szorultak. 1507-ben folyt egy boszorkánypör, amely több mint 30 nő megégetésével végződött. 1527-ben Navarrában egy 9 éves és egy 11 éves leány vádaskodása alapján 150 asszonyt fogtak el, de ezekre csak 200 korbácsütést és több évi börtönt szabtak ki.

A XVII. század elején a logronói inkvizíció előtt nagyarányú pör indult egy kisleány bejelentése alapján. A vádlottak bevallották, hogy részt vettek a boszorkányszombaton, s részletesen leírták azt. Beismerték számtalan gyermek meggyilkolását is. Az inkvizíció a hat vádlottat átadta a „világi karnak”.

Egyes tudósok szerint a XV. század vége óta a boszorkányságért elítéltek száma több millió. Azt hiszem, hogy ez a szám túlzott. De bizonyos, hogy mérhetetlen szenvedéseket, tengernyi tragédiát okozott Európa-szerte, sőt Amerikában és a gyarmatokon is a boszorkányüldözés. Észak-Amerikában a XVII. század végén ijesztő méretű boszorkányüldözés kezdődött. Ezt a két Mather, apa és fia, mindkettő buzgó, nagy tekintélyű protestáns lelkész szította. A szörnyű dráma jelentéktelen eseményből indult ki. Egy bostoni kőműves házából eltűnt néhány fehérnemű. A gyanú a mosónőre esett, aki ezen felháborodva, meggondolatlan szidalmakat szórt a család egyik leánykájára. A következő nap a gyermek megbetegedett, görcsökben fetrengett, majd testvérei is megkapták a kórt. Mi más lehetett az ok, mint a mosónő rontása? A mosónő ír volt, katolikus, s Bostonban gyűlölték a katolikusokat és az íreket. A szerencsétlen alig tudott angolul; így nem értette a kérdéseket, zavaros, összefüggéstelen feleleteket adott. Kivégezték. A lakosságot rendkívül felizgatta az esemény. A fiatal lelkész, dr. Mather magához vette a legsúlyosabb görcsökben szenvedő kisleányt, és alaposan kikérdezte. Valószínű, hogy a gyermek sokat hallott már a boszorkányokról, s tele volt velük a képzelete; gyakran lovaglóülésben ült a széken, körüllovagolta a szobát, beszélt a lelkésznek a boszorkányok összejöveteleiről, s elsorolta az ott látott személyek nevét. A lelkészt buzgósága annyira elvakította, hogy készpénznek vette a hisztériás gyermek minden szavát, és „tudományos művet” írt a dologról.

Ez a bostoni eset megragadta a salemi pap figyelmét is. 1692-ben kislányán és unokahúgán sajátos tünetek mutatkoztak; a szoba sarkaiba, bútorok alá bújtak, furcsán beszéltek, tagjaik kicsavarodtak, időnként görcsökben vonaglottak. (Valószínűleg hisztériás rohamokat kaptak - ha nem gyermeki csíny volt az egész.) Az orvos nem tudott magyarázatot adni a betegségre, s ahogy az abban az időben szokás volt: rontásnak tulajdonította.

A gyanú a papnál szolgáló indián házaspárra terelődött, akik még gazdáiknál is jobban hittek a varázslásban. A szerencsétleneket vallatóra fogták, s beismerő vallomást szedtek ki belőlük.

Ettől kezdve valóságos járvány tört ki. A gyülekezetben sokan már régóta feszült viszonyban álltak a pappal, s a lelkészt az elégedetlen hívek iránt érzett gyűlölet is arra sarkallta, hogy kikutassa és kiirtsa a boszorkányokat - akik nyilván azonosak ellenségeivel. Bírákból és papokból álló bizottság hallgatta ki a „megszállottakat", vagyis azokat, akiket a boszorkányok gyötörtek. Ezek egy emberfeletti nagyságú fekete emberről regéltek, aki üldözi őket, s szerződést akar velük kötni; sokan már eladták lelküket az ördögnek; ezek összejöveteleiken kigúnyolják az áldozást, tervük az, hogy megdöntik Krisztus országát, megalapítják a sátánét. A vádlók kijelentették: a „fekete ember” ott áll a fogoly „boszorkányok” mellett, megsúgja nekik, hogyan védekezzenek. A bíróság ezt is készpénznek vette; ezzel tulajdonképpen már eleve lehetetlenné vált minden védekezés. Emellett egyes gyanúsítottak úgy próbáltak könnyíteni a maguk helyzetén, hogy másokat vádoltak. Valóságos lavina indult meg. Még egy négyéves gyermeket is letartóztattak mint boszorkányt. Azzal vádolták, hogy időnként láthatatlanná varázsolja magát, továbbá „megveri” szemmel az embereket.

Az európai szokással ellentétben, a salemi bíróság azon a nézeten volt, hogy aki beismeri boszorkányságát, annak kegyelmet ad, aki azonban makacsul tagad, az halált érdemel. Egyre több lett a vád, egyre több lett a fogoly. Egy lelkészt is letartóztattak. Ez különösen magára haragította a bíróságot, mert kijelentette, hogy boszorkányok nincsenek és sohasem voltak. A többiekkel együtt őt is halálra ítélték. A vesztőhelyen oly megrendítően szólt az egybegyűltekhez, hogy sokan könnyeztek, s már-már úgy látszott, hogy a tömeg az elítéltek védelmére kel az egyházi és világi hatóságokkal szemben. Ekkor azonban a vádlók felkiáltottak: „Ott áll mellette a fekete ember, az súgja, hogy mit mondjon!” - és a bostoni

lelkész, dr. Mather, aki lovon ülve nézte a tragikus színjátékot, amelynek egyik értelmi szerzője volt, odakiáltott a tömegnek: „Ne higgyetek neki, nem igazi lelkész, jámborsága színlelt, az ördög most is, mint már gyakran, a világosság angyalának alakját öltötte fel!” A hangulat megfordult. Majd előlépett a hóhér, s feltette a lelkészek művére a koronát.

Tizenkilenc halottja volt már a szomorú pernek, s a bíróság buzgón folytatta működését. Közben a tömeghisztéria már az állatokat sem kímélte: a papok és pörök által megvadított, agyonijesztett emberek felakasztottak két kutyát, mert megszállottnak, illetve varázslónak tartották. Boszorkánysággal vádoltak egy befolyásos urat is. De ez nem ijedt meg, hanem elfogatási parancsot eszközölt ki vádlói ellen, és ezer font kártérítést követelt. A lavina megakadt. Amíg csak egyszerű, szegény embereket és a hatóság útját keresztező, vakmerő gondolkodású papokat vádoltak, simán ment minden. Mikor azonban a járvány már a felső osztály tagjai közül is kezdett áldozatokat szedni, útját kellett állni. Az első sikeres ellenállás buzdítólag hatott a foglyokra és Salem józan gondolkodású lakosaira. Számos beismerő, terhelő vallomást visszavontak, kijelentve, hogy azt a bírák szuggerálták. A felső törvényszék szabadon engedte a foglyokat, még azokat is, akiket már halálra ítéltek, összesen százötvenen szabadultak ki, ezek közül ötven már bevallotta - képzelhetjük, milyen tortúra után! -, hogy boszorkány. Sokan féltek, hogy a szabadlábra helyezett „boszorkányok” majd újra megkezdik a „rontást”, de a józanok szava egyre erősebbé vált, egyre termékenyebb talajra hullott. A nép belátta tévedését, mély szégyenérzet s megbánás fogta el.

1696-ban Salem lakossága nagy bűnbánó böjtöt tartott, kérte az eget: bocsássa meg bűneit! A bírák pedig írásban fejezték ki keserű megbánásukat, s kérték az istent, ne rója ezt fel nekik és övéiknek. De a bűnbánat nem támasztja fel a holtakat...



BOSZORKÁNYPEREK MAGYARORSZÁGON

Magyarországon is elevenen élt a középkorban a varázslókba, boszorkányokba vetett hit, számos törvényt hoztak ellenük. Már I. István törvényei elrendelik: aki varázslással ártott valakinek, adassék át az ártalmat szenvedett félnek, s az bánjék vele tetszése szerint. A strigákról - ezek olyan boszorkányok, akik állattá, többnyire madárrá tudnak változni, éjszaka ide-oda röpködnek és kiszívják a gyermekek vérét - azt írja elő I. István, hogy vigyék el őket a paphoz, részesítsék vallási oktatásban, s csak ha harmadszor is visszaesnek, akkor bánjanak el velük a bírák. Feltehető, hogy a régi pogány valláshoz ragaszkodó varázslónőket tekintették strigáknak. I. László törvénye egy kalap alá veszi a strigákat a rossz erkölcsű nőkkel, s elrendeli, hogy a püspök ítélkezzék felettük belátása szerint. Kálmán I. törvényének 57. szakaszában azonban már a következőket olvashatjuk: „A strigák felől pedig, akik nincsenek, ne folyjék vizsgálat.” Ezt sokan arra magyarázták, hogy Kálmán király nem hitt a boszorkányok létezésében, s ezzel több évszázaddal megelőzte korát. A dolog azonban nem így áll. Kálmán is hitt a boszorkányokban, varázslókban, de a strigák létezését az egyház tagadta, s mint a régi pogány vallások maradványát tiltotta a strigákban való hitet. Már Rothari longobárd király 643-ban készült törvénye kimondja, hogy keresztény embernek nem szabad hinnie strigákban, s a bíráknak tilos az ilyen váddal terheltek ellen eljárni. Nagy Károly a szászok részére kiadott I. capituláréjában (787) halálbüntetést ró ki arra, aki egy strigának vádolt személyt megöl. Valószínű, hogy Kálmán ezek nyomán adta ki a maga törvényét. Ha pedig strigán nálunk -mint már említettük - az ősi pogány vallás varázslónőit, javasasszonyait értettek, akkor Kálmán törvénye arra mutat, hogy ezek az ő korára már kivesztek.

A varázslással, boszorkánysággal való rontás (latin néven maleficium) bűne miatt már a XI-XV. században is folytak pörök Magyarországon. A váradi regestrumban (XIII. századi jegyzőkönyv, amely több mint

háromszáz peres ügyet tartalmaz) 12 esetben fordul elő varázslással összekapcsolt mérgezés (veneficium) vádja.

Buda város XV. század elejéről származó jogkönyve is foglalkozik a varázslással okozott megrontással. Akit ebben első ízben találnak bűnösnek, arra pellengért szab, de ha visszaesik bűnébe, máglyára kell küldeni.

A legrégibb magyarországi boszorkánypör, amelyről tudunk, 1565-ben Kolozsvárt, Botzi Klára ellen folyt.

Gruz Péter panaszt tett Botzi Klára ellen, hogy az veszedelmes boszorkány. A városi hatóság erre tanúkat hallgatott ki. Az egyik tanú elmondta: mikor szülés előtt állt, Botzi Klára (aki bábáskodással foglalkozott) kijelentette: ha azt akarja, hogy gyermeke éljen, őt hívassa a szüléshez. Egy másik tanú a következőket vallja: Botzi Klára dicsekedett előtte azzal, hogy egy szomszéd legény csak azt veheti el, akit ő, Klára akar. A harmadik tanú szavából megtudjuk, hogy a vádló, Gruz Péter, kikérdezett egy boszorkányt, akit később megégettek. Ez megvallotta, hogy Botzi Klára és még három asszony varázslónő. A negyedik tanú szerint a vádlott hajlandó volt őt megtanítani egy bűvös mondásra, amelynek segítségével búzavetésében nem nő gyom. Vall arról is, hogy a vádlott dicsekedett: ha sikerül megérintenie a bíró ruháját, az sohasem tudja elítélni; továbbá, hogy ha kígyóból italt főz, megérti minden állat beszédét, s a füvek is elárulják neki, mire valók. Van egy bűvös könyve, amelynek segítségévei megszólaltatja a füveket. Egy asszonynak megígérte, ha vele kúráltatja magát, tetszése szerint szülhet fiút vagy lányt, vagy ikreket. Másoknak meddőséget okozott - vallják - és még dicsekedett is vele.

Az ítélet szerint ki kell vezetni a „szokott helyre" s ott megégetni.

A perből látszik, hogy már előzőleg égettek boszorkányokat Kolozsvárott, s nem ez volt az első ilyen pör Magyarországon. A Botzi Klára által megnevezetteket is perbefogták, s csakhamar újabb máglyák lobbantak fel.

A XVI. század végéről, a XVII. és a XVIII. századból számos ilyen pör iratai maradtak fenn a megyék, városok és földesurak levéltáraiban.

A magyarországi boszorkánypörök kezdettől fogva nem az inkvizíció, hanem a világi hatóság, a városi, megyei bíróság vagy az úriszék előtt folytak.

Külön boszorkányüldözőket sohasem neveztek ki. De a magyarországi papság, bármilyen felekezetű volt is, kötelességének tartotta, hogy a boszorkányok után nyomozzon. Az egyházi zsinatok ismételten határozatot

hoztak a boszorkányok üldözéséről. Az egyházi főhatóságnak a XVI-XVII. században felügyeleti körútján mindenütt kérdezősködnie kellett, nincsenek-e a környéken boszorkányok. Ahol a világi hatóságok nem léptek fel kellő eréllyel, a papok kemény megrovásban részesítették őket. Számos adatunk van arról, hogy a papság uszított a boszorkányok ellen, s részt vett üldözésükben.

A híveket hosszú prédikációkban „világosították” fel a boszorkányok mibenlétéről és leleplezésük, megbüntetésük módjáról. Az iskolákban, amelyek akkor teljesen papi kézen voltak, „tudományos” előadásokon tanították az ifjúságnak a boszorkányok tulajdonságait.

A szebeni városi lelkész, amikor 1648-ban új lakásba költözött, ajtaja fölé feliratot helyezett: Krisztus jelen van, velem együtt költözik e házba; boszorkányok, démonok távozzatok innen!

A XVIII. század elején a halmi prédikátor, mikor „igenigen megnyomorodott és elbetegedett, örökké Isáknéravolt gyanúja”, hogy az rontotta meg.

Egy erdélyi helység papja pedig 1682-ben maga indított boszorkánypört, tanúkat hallgatott ki, s a világi hatóságtól azt követelte, hogy hajtsa végre a vízpróbát, utána pedig a halálos ítéletet. A világi hatóság azonban „csupán” a száműzést mondta ki. Ebben a kegyességben nyilván része volt annak is, hogy az urak nem szerették, ha a papok parancsolgattak nekik.

Az egyik evangélikus zsinaton panasz hangzott el Bethlen grófnő ellen, aki üldözött egy lelkészt, mert az önhatalmúlag. minden törvényes eljárás nélkül boszorkányként megégettette a grófnő egyik jobbágyasszonyát. A zsinat egyetlen szóval sem helytelenítette a pap eljárását.

A hazai joggyakorlat nem tekintette kivételes bűnnek a boszorkánykodást, s így nem is alkalmazott rendkívüli eszközöket, ugyanúgy járt el, mint a gyilkosságnál.

A vízpróbát néhol alkalmazták, máshol nem. A vádlott beismerését nem tekintették szükségesnek a halálos ítélethez, és így a tortúrát többnyire nem alkalmazták oly kíméletlen kegyetlenséggel, mint a nyugati országokban. De hazánkban is megkínozták a vádlottakat, ha nem „ismerték be önként boszorkány voltukat”. A jegyzőkönyvek azonban, különösen a XVI-XVII. században, általában nem említik a kínzást, csak a hóhér számadásaiból, s egy-egy elejtett megjegyzésből tudjuk, hogy a vallatásnál a hazai bírák is

alkalmazták a csigázást, a spanyol csizmát, a létrát, a viasszal való megcsepegtetést.

A halálos ítélet rendszerint azt is előírja, hogy a foglyot kivégzése előtt meg kell kínozni; ilyenkor a bűntársak nevének a kicsikarása és az ítélet szigorítása volt a cél. Csak ritkán fordult elő, hogy a külföldi joggyakorlatnak megfelelően a vádlott sorsát vallomásától tették függővé. Ilyen esetben, ha beismerte boszorkányságát, megégették, ha állhatatosan tagadott, száműzték.

Hogy mi mindenért lehetett valaki ellen boszorkányság vádját emelni, abból már ízelítőt adott Botzi Klára pöre. De voltak még különösebb vádak és gyanúsítások is.

Egy öregasszonynál, akit az iratok „Vargáné anyja” néven emlegetnek, az egyik tanú azt találta gyanúsnak, hogy „a holdvilágon kijöve házából, s az kapunál innét levő híd alá mene, onnét kijőve, esmég az ő ajtaján bemene, viszontag a híd alá mene, esmég kijőve”. Az öregasszony veje viszont azzal dicsekedett egyszer, hogy ha az ő anyósa „valamely füvet megfog és mondja: te mire való vagy? mindjárt megszólal a fű neki”. A szomszédasszonya elmondja: Egyszer az öregasszony egyik lúdja betévedt hozzájuk, s hiába kereste, a gazda nem adta vissza. Mire „a Vargáné anyja” megfenyegette: „Mindörökké megbánod és megsiratod.” A gazda nem sokat törődött ezzel, megfőzette a ludat. Aznap éjjel egyszercsak felkiáltott, s a „tiszta ép szemét a markában tartotta”. Azt mondta: „Az öregasszony kitolta a szememet.” Jellemző a bíróság eljárására és a tanúkra, hogy ugyanezt a szomszéd fia másként mondta el. Ugyancsak „Vargáné anyjáról” egy inasgyerek azt mesélte, látta, amint egy nagy fekete disznót fejt. Egy tanú elpanaszolja: nem vitte beteg gyermekét a „Vargáné anyjához”, ezért az megsértődött. Csakhamar ezután a tanú másik gyermeke elesett, megütötte a lábát, leesett a körme „és valami leié a lábát - vallotta -, megtekeredett és feláll az a nagy lába ujja... úgy elmozdíthatom, mint egy ruhát, csontot nem érzek”. Az öregasszonyra gyanakodott emiatt. Egy Fazekasné nevű asszony pedig, aki a pör idején már halott volt, betegségében mindenkinek azt mesélte, hogy egy éjjel az öreg boszorkány enni vitt neki egy tálacskában, s amikor felé fordult, azonnal „el vesze előle”, ettől lett halálos beteg. Számos gyermek és felnőtt betegségét az ő rontására vezették vissza.

Egyeseket meggyógyított, ezt is boszorkánysága bizonyítékának tekintették. A bíróság először úgy látta: nincs eléggé bizonyítva boszorkány volta, ezért hetedmagával „esküdjék és mentse magát”. De a vádló fellebbezése után mégiscsak megszületett a halálos ítélet. Ugyanebben az évben egy másik kolozsvári asszonyról, Lakatosnéról az egyik tanú azt vallja: látta, mikor a szomszéd kertjében Szent György estéjén lepedővel hajtotta a harmatot. Egy asszony rászólt, mire megfenyegette. S ím, az asszony „elszárada és meghala”. Ugyanez a tanú azt is látta, hogy délben két macska szállt az istállójukba, „ott egymás kezét fogják és táncolni kezdének”, az istálló leszakadt, néhány nap múlva az egyik ló megvakult, a másik megbénult; Lakatosnéra gyanakodott ezért.

Egyszer ez a Lakatosné betért az egyik szomszédjához, ahol még sohasem volt. Aznap éjjel a szomszéd kisfia kiáltozni kezdett, hogy látja az öregasszonyt, bebújt a kemencébe. Másnapra a gyermek beteg lett. Ezt csakis a boszorkány okozhatta. Hasonlóképpen látta éjjel Lakatosnét egy felnőtt ember is, de amikor a gazdasszonyát szólította, az öreg bába „elenyészék, nem mutathatá meg”. Egy asszonyra macska képében mentek a boszorkányok - hangzik a vád a szeme kiveszett, ezt is Lakatosné tette. Egy asszony tehenet vett, Lakatosné megkérdezte: hol vette? A tehén nem tejelt jól, nyilvánvalóan Lakatosné rontotta meg a kérdéssel. Háziasszonyának (mert Lakatosné házatlan zsellérasszony), aki sokáig ült a vacsoraasztalnál, azt mondotta Lakatosné: én ezalatt már Makóban voltam. A bíróság a vádlott beismerésének tekintette ezt a kijelentést, és máglyára ítélte.

Sokszor abból kerekedett a boszorkányság vádja, hogy a szomszéd tehene rosszul tejelt, rossz minőségű tejet adott, míg a boszorkány két tehéntől többet fejt, mint más nyolctól. A rontásnak az volt a bizonyítéka, ha az állat rábőgött a boszorkány házára, vagy be akart oda menni.

Gyakori az a vád is, hogy a lovat, ökröt úgy megnyargalja a gonosz, hogy elpusztul; az ilyen állat háta csupa kék folt. A pörökben számtalan tanú azt vallja, hogy összeveszett a vádlottal, vagy valamely kérésének nem tett eleget, s utána vagy maga, vagy valamelyik családtagja megbetegedett. Ha ilyenkor egy másik javasasszonyhoz mentek, az kijelentette: „Jaj, lelkem, ez súlyos baj, a beteget megrontotta egy boszorkány, akivel összeveszett. Ezt igen csak nehéz meggyógyítani, ezt csak sok pénzért vállalom, mert meg kell küzdenem a gonosz rontó boszorkánnyal, s bizony az életemmel játszom, kitekerheti a nyakamat.” Különösen a gyermekágyas

nőre és az újszülött gyermekre tartották veszélyesnek a boszorkányt. Egy fiatal nő pl. azt vallja: a szülés után ott feküdt az ágyában; „éjfélkor nagy sok macska jöve be... s renddel mind az asztal mellékét beülék: az középső jajdula elébb meg és az után rettenetesen kezdének ordítani”. Az egyik macska felvette a gyermeket s odadobta a másiknak, majd visszahajították az ágyba. Az asszonyt megnyomták, feje megdagadt, a kezén sok lyuk támadt, a gyermek pedig rettenetesen beteg lett, „ím nyolc esztendős, de se nem szól, sem ülhet, sem járhat, amint meg is mutatá”. Egy asszony elmondja: egyesztendős gyermeke a magas bölcsőben nyugodott, míg ő kissé kiment a házból. Mire visszajött, a gyermek az asztal mellett a földön feküdt, de semmi sérülés vagy kék folt nem látszott rajta. Az arra menő bábaasszonyra gyanakodott. Az elégetésre szóló ítélet ezt az esetet a boszorkány súlyos bűneként említi.

A vádak között ilyen is szerepel: a gyanúsítottnál egyszer vendégként egy ifjú asszony hált négyesztendős fiával. Késő este a fiatal nő kiment a házból a gyermekkel, egyszerre csak elveszett mellőle a fiúcska; az asszony „sivalkodott, hogy elvitték!” Erre a gyanúsított megkerülte háromszor a házat s előhozta a kis gyermeket. Nyilvánvaló, hogy boszorkány!

Egy 1629-es kolozsvári boszorkánypörben többek között ilyen tanúvallomások hangzottak el:

Egy asszony hazatérve, kis szolgálóleányát a földön elterülve találta. Mikor onnan felkelt, azt mondta: Kerekes szüle, a javasasszony „reá ment” ostorral, erősen megverte. Azután is többször mondta, hogy a bába gyötri, de más nem látta. A gazdasszony megfenyegette Kerekes szülét, hogy tüzet rakat a hátára, s attól fogva a leányka nem panaszkodott.

Egy másik tanú szerint a házukban mindenféle tárgy röpködött, kő, kés, ekevas, ezt csak Kerekes szüle tehette. Igaz, hogy ebben a pörben a tanács nem látta bizonyítottnak a bűnt, s megengedte a vádlottnak, hogy esküvel tisztázza magát.

Egy jobbágy szénásszekeret hajtott hazafelé. A szekér egy öregasszony háza előtt „fenekestül felborult mind szénástól” - panaszolta a jobbágy - csakis az asszony boríthatta fel - tehát boszorkány.

Elhangzik olyan vád is, hogy egy asszony minden liszt és más sütéshez való készülődés nélkül kenyeret sütött; hogy varázsmesterséggel búzát lopott; hogy lopott holmiját varázslással akarta megtalálni.

Többször előfordul, hogy a férj emel vádat felesége ellen, hogy az boszorkány, bűbájossággal egészsége, sőt élete ellen tört. Egy katona azért kéri elválasztását szökött feleségétől, mert az boszorkány, „nem tudtam kit s micsoda személyt találtam volt elvenni, elannyira, hogy varázslásnak mondhatom lenni vele való egybeköttetésemet.” Kéri egyszersmind, hogy feleségét a hatóság büntesse meg. Az egyházi hatóság kimondta a válást.

Egy asszony ellen felhozzák a tanúk: az ura is boszorkánynak szidta, és elpanaszolta; hiába veri, csak a párnát éri, ha megrúgja, csak a széket rúgja, feleségének semmit sem árthat Egy biharmegyei pör is a férj és feleség halálos gyűlöletét tükrözi. Az asszony folyton meg akar szökni, a szomszédok hallják, mikor az asszony a szolgáló segítségével veri a férjét, s az könyörög: ne ölj meg, csillagom, feleségem! A férj mindenkinek mondogatja: a felesége boszorkány. Az asszony viszont a férjét vádolja ezzel. A tanács ebben az ügyben, noha az említetteken kívül még számos vád szerepel (az asszony déltől estig megjárja az utat Kismarjától Váradra és vissza; kígyót eszik fűszerszámmal, s egy veres egeret bocsát ki maga alól stb.), viszonylag enyhén ítélt, mert „csak” 100-100 pálcát mért az asszonyra és a szolgálóra. Igaz, hogy ez már 1752-ben történt, a boszorkányüldözés alkonyán.

Sok asszony azért kerül bajba, mert tehetetlen haragjában átkozódik, fenyegetőzik. Némelyik nyilván nem is bánja, hogy tartanak tőle. Koósné Török Mária szeghalmi lakos be is vallja: azt, hogy az emberek félnek tőle, jobban szereti ezer forintnál.

Igen könnyű boszorkányság gyanújába keveredni. S ha egy asszonynak ilyen híre támad, többnyire elveszett. Ha boszorkánynak szidták, s nem fordult panasszal a hatósághoz, ez döntő bizonyítéknak számított ellene, s rövidesen elfogták. Ha viszont port indított rágalmazója ellen, könnyen rosszul járhatott. Számtalan esetben azt mutatják a periratok, hogy az ilyen becsületsértési perekben a tanúk rengeteg vádat hoztak fel a felperes ellen, így végül mint boszorkány máglyára került.

A vádat, a gyanút szinte lehetetlen lemosni. Még ha a bíróság fel is menti a vádlottat, akkor is tovább tart a szidás, gyanúsítás, s hamarosan új per kezdődik. Hiába költözik el a szerencsétlen asszony, a rossz hír utána megy, újra perbe fogják, s végül a máglya várja.

Szaniszló Borbálát 1711-ben egy szomszédasszonya boszorkánynak szidalmazta. Az asszony a bíróságon keres elégtételt, de bebizonyosodik,

hogy már régebben is szemébe mondták: boszorkány, s akkor nem tett panaszt; ezért a szomszédasszonyt felmentik.

Nyolc évvel később a hatóság hivatalosan vádat emel Szaniszló Borbála ellen, hogy „magát boszorkányság mesterségébe elegyítette”, 1723-ban vízpróba alá vetik, de minthogy lemerül, azaz „vizet hozott ki a szájában”, fölmentik. Ám mégsem menekül meg; 1726-ban újra elfogják, azt állítva, hogy „a vízpróba nem a maga rendin vitetett véghez”, s így nem érvényes. Minthogy azóta sem javult meg, „hogy tűzzel megégessék, elvégeztetett”.

S ha vannak gyermekei a szerencsétlennek, azok tovább hurcolják a gyanú terhét. A közfelfogás szerint a boszorkány átadja „tudományát” leányainak. Így azután sokszor a leány is bíróság elé kerül, s anyja sorsára jut.

Segesvárott egy „boszorkány” vízpróbájánál tartóztatták le az anyja sorsán búsuló leányt, s azonnal megindították ellene a port.

A hatóságok máskor is keményen lesújtanak, ha valaki helyteleníteni meri eljárásukat, s nem hisz az elítélt boszorkány bűnösségében.

1681-ben Debrecenben megégették Szabó Gergelynét, mert „ódó-kötő, csillagokra, holdra néző, abbul jövendölő varázsló; maga és mások gyermekeit elvesztő, arra másokat is tanító, más, ördögi mesterségekkel élőket megismerő, azokkal cimboráló, ördögi mesterségeket gyakorló személy volt; sőt törökkel való paráznaságát is hozza egy tanú”.

Megégetése után nagy tűzvész pusztított a városban. Azonnal gyanúba fogták a boszorkány férjét, Szabó Gergelyt. A vádirat így hangzik:

„Hogy mikor az tűz támadott, az az inculpatus (a vádlott) ott járt-költ, utcákról utcákra széjjel járt; ő általa ment végbe a tűzi romlás. Az várost fenyegette, hogy ha az ő feleségét megégetik: megsiratja Debrecen városának még a gyermeke is. Azt is mondta: az micsodás tűzzel az ő feleségét megégetik, hasonló tűzzel égjen meg a város, elsüllyedjen, mint Szodoma és Gomora. Oldását, varázslását, kötését, boszorkányságát; nyelve vallását is a felesége felől; hogy ő tudna többet nálánál. El is adta mindenét, elábálni (szökni) akart. Hoc addito (továbbá): felesége szabadításában pénzzel kísértgette a hites embert (tisztviselőt).”

A tanúk megerősítik, hogy megfenyegette a várost, és megjövendölte a „tűzi romlást”. Kérkedett azzal, hogy felesége csak tanítványa volt és istent is káromolta. Ezért tortúrának vetik alá, azután „hóhér által élete elfogy”. Egy másik férjnek, aki felesége elégetése miatt a felsőbányai városi

tanácsot szidta, kivágták a nyelvét, majd a hóhér kiűzte a városból. Ugyanakkor egy asszonyt, aki azt állította, hogy a megégetett boszorkány ártatlan volt, pénzbírságra ítéltek. Itt is, más pörben is szerepel, hogy a vádlott magzatelhajtással is foglalkozott.

1682-ben találunk először említést arról, hogy a boszorkány a Szent Gellért-hegyre jár.

Szerelmi varázslat űzése is gyakran szerepel a vádak között. 1689-ben Ugocsa megye főispánja port indít Szerenyei Anna ellen, azzal a váddal, hogy boszorkányságával sokaknak ártott, istent káromolta, „az Isten könyvének, a Szent Bibliának ... igéjét és Istennek szavait meghamisítván, ellene mondott”. Boszorkánysága nem bizonyult rá, de az utóbbi „bűn” vallomásából is „kitetszett”, ezért nyelvét tőből kivágták, s utána szalmával, lassú tűzön égették meg. Itt nyilvánvalóan olyasvalakiről van szó, aki a vallást (s ezzel a fennálló rendet) bírálta, támadta. A hatalom képviselői kíméletlen szigorral léptek fel az ilyenek ellen. A szokottnál kegyetlenebb kivégzési mód célja az elrettentés volt.

A bátorság, a szókimondás nyilván más esetekben is oka volt, vagy legalábbis hozzájárult ahhoz, hogy valakit ezzel a váddal pörbe fogjanak.

Arra nincs példa Magyarországon, hogy kisgyermek került volna boszorkányság vádjával bíróság elé. De mint tanúk, sőt koronatanúk, gyakran szerepeltek.

Így például egy halmi pörnél terhelő bizonyítéknak fogadták el, hogy az egyik gyermek a játszótársainak a következőket mondotta: „én tejet öttem ... mert nagyanyámnak elég teje vagyon, ü elég tejet fej az ágasbul... az ollóval megpercenti, beléütvén az ollót..továbbá azt is mesélte a nagyanyjáról, hogy dióhéjban jár a Tiszán. A pörökben a tanúk vallomása volt a döntő. Ezek sokszor oly egybehangzóak, hogy felmerül a gyanú: előre betanulták, megegyeztek. De lehet az is, hogy a bíróság adta szájukba a vádakat, onnan az egyöntetűség. A későbbi esetekben egyes vádlottak el is mondták: a bírák úgy kérdeztek, hogy csak igennel vagy nemmel kellett felelniük. A vallomásokból sötét kép bontakozik ki: mérhetetlen szegénység, nyomor, számtalan természeti csapás, háborúk, fosztogatások, szörnyű betegségek, amelyekkel szemben tehetetlenül áll a gyönge, tudatlan, elnyomott, agyonijesztett lakosság. A szegények szerencsétlenségükben egymást marják, a jobbmódúak pedig gyanakodva és gyűlölködve állnak szemben a szegényekkel.

A vádlottak általában a szegények között is a legszegényebbek: bábák, koldusok, öregasszonyok, akik nyomorúságukban sokszor fenyegetőzéssel, hazudozással és varázslással próbálnak valami kis megélhetéshez jutni, vagy a bántalmakért bosszút állni. Legtöbbjük ért a gyógyításhoz, füvekhez, és ismer különféle ősi babonákat, maga is azt hiszi, hogy varázsolni képes - így viszonylag könnyű a „bűnt” bizonyítani. A bíróság tagjai meg vannak győződve a gonoszok ártó bűbájosságáról, s úgy érzik: ezzel a kóbor, bűnös aljanéppel szemben a legszigorúbban kell eljárni, különben mindent és mindenkit tönkretesznek.

Sokszor azért kerül bajba a falusi javasasszony, mert magára vonta a földesúr vagy a falusi bíró haragját.

A földesúr időnként maga is igénybe veszi a boszorkányt, s ha nem gyógyítja meg, hajdúival elfogatja s megkínoztatja, majd átadja a megyei bíróságnak. Így járt például Bicskén Koldus Molnár Ilona, akit a földesúr többször igénybe vett mint bábát és javasasszonyt. Mikor azután a földesúr felesége, leánya és szolgálója beteg lett, a földesúr elfogatta a bábaasszonyt. Majd a férjét, a falu öreg koldusát is láncra verette és megkínoztatta. A szerencsétlen „beismerte", hogy a felesége boszorkány. Mikor az asszony ezt meghallotta, kijelentette, hogy férje kanördög, ő tanította a boszorkányságra. Megígérte: ha szabadon engedik és senki nem bántja, tizenkét év alatt meggyógyítja a földesasszonyt, ha nem, akkor égessék meg. De együgyűen ravasz kívánságát nem teljesítették, hanem ismételten megkínozták, mire sok rontást beismert, s megnevezte számos társát. Az urát boszorkánynak mondta Molnár Ilona, aki „fia feleséginek megcselekedte, hogy gyermeke ne legyen”. Később, mikor Pest megye „törvényes ülésén” újra kihallgatták, erősen tagadott, kijelentette, hogy előzőleg kénytelen volt „mindenfélét vallani, mert a rettenetes nagy kínzásban egyebet nem cselekedhetett, hanem csak ki kellett vallani azokat is, akik fölött semmit sem tud, hogy csak békét hagynának neki egyszer”. Később azonban nyilván újra megkínozták, mert visszatért régebbi „beismeréséhez”. Házában különféle, boszorkánymesterséghez tartozó eszközöket találtak: nyúlganajt, viaszt, cserép darabokat, kis késeket, csontot, korbácsot, szakadt kötelet, szakadt bőrt stb. Ez súlyosbító körülménynek számított. Férje - akit ismételten megtortúráztak - ugyancsak reá vallott. A pör kimenetelét nem ismerjük, de több mint valószínű, hogy halálos ítélettel zárult.

A földesúr mellett nagy hatalma van a faluban a bírónak. Ö rója ki az adót, ő szedi be a földesúri szolgáltatásokat, ő rendeli az embereket robotra, közmunkára.

A legtöbb közülük barátainak, rokonainak, a jómódúaknak kedvez, a szegényeket nyúzza. Ebből azután sok súrlódás, veszekedés adódik. Különösen az asszonyok száját nehéz befogni. Amelyik szegény asszony nagyon szidja a bíró igazságtalanságát, könnyen kerül boszorkány hírébe s borsószalmára. Ez lett a sorsa többek között a Fekete Ardóból való Paládi Istvánnénak is. Mikor a főispán ökreit telelni a falusiak csűrébe hajtották, Paládiné - a tanúk szerint - veszekedett a bíróval: „ez az Bodor András dolga és a tied bíró úr, mert neked atyádfia Bodor András, azért nem hajtod az ő csűribe, hanem az enyimbe”. Ezután néhány nappal Bodor András kisfia megbetegedett, meg is halt; az apa Paládinéra gyanakodott. Más alkalommal a bíró füvet akart hozatni egy beszállásolt német katona lova számára Paládiné fiával, de az nem vitt; erre a német s egy falusi megverte a fiút. *Az* asszony ezért megfenyegette a bírót: Megkeserülöd ezt! s íme egy leánygyermeke hosszú betegség után meg is halt. Máskor meg a bíró elhajtotta tized fejében Paládiné sertését, akkor is fenyegetőzött - s a bíró állatai elpusztultak. A „tekintetes Ugocsa vármegye” megkínoztatta az asszonyt, majd tűzhalálra ítélte.

A több száz magyarországi boszorkánypör között csak tizenhárom olyat találunk, ahol a vádlott köznemes. Ezeknek a pöröknek, néhánytól eltekintve, nem ismerjük a kimenetelét. Minthogy azonban csak a vádindítvány található meg a levéltárakban, valószínű, hogy meg sem indították az eljárást. Csupán egyetlen nemes asszonyról tudjuk, hogy megégették. Emellett az 1600-as, 1700-as években a nemesség nem jelentett egyszersmind jómódot is, igen sok földhözragadt ember is őrzött a ládájában kutyabőrt.

Még ritkábban fordult elő, hogy főrangú asszonyok ellen emeltek ilyen vádat. Mátyás humanista udvarában, a művelt Beatrix királynő annak tulajdonította meddőségét, hogy Corvin János anyja megbabonázta. De ennek a rágalmazásnak nem volt semmiféle következménye.

Erdélyben, amikor Báthory Zsigmond fejedelem házasságából nem született gyermek, gyökeret vert az a meggyőződés, hogy az általa meggyilkolt Báthory Boldizsár anyja „megkötötte” férfiúi erejét. (Hasonló

vádakkal más európai fejedelmekkel kapcsolatban is találkozunk.) Pör azonban ebből a vádból sem lett.

A Báthory-családnál még több ízben találkozunk a boszorkányság vádjával. Így Báthory Gábor fejedelem halála után az erdélyi országgyűlés paráznaságért és bűbájosságért perelte Imrefinét, a volt kancellár feleségét és Dengeleginé Enyingi Török Katát, Török Bálint unokáját; a vád szerint varázslattal magukhoz kötötték Báthory Gábort.

Az országgyűlés halálra ítélte Imrefinét, de Bethlen Gábor fejedelem megkegyelmezett neki azzal a feltétellel, hogy életét „megjobbítja” és Erdélyt örökre elhagyja.

Török Katát is halálra ítélték 1614-ben. Ezt az ítéletet sem hajtották azonban végre.

Nagy feltűnést keltett Báthory Gábor testvérének, Annának a pöre.

Az óriási vagyonnal rendelkező, a leírások szerint csodaszép és művelt Báthory-leány fiatalon özvegységre jutott, majd hamarosan újra férjhezment egy főúri ifjúhoz, Jósika Zsigmondhoz. Ennek csakhamar el kellett bujdosnia. Ekkor azt beszélték, hogy az asszony viszonyt folytat egyik emberével, s gyermeke született tőle. Hogy mi volt ebből igaz, mi nem, azt ma már nehéz lenne felderíteni. Az azonban kétségtelen, hogy Báthory Annának eklézsiát kellett követnie.

Mikor Jósika Zsigmond hazatért a bujdosásból, felesége nem akarta visszafogadni, mert éppen újabb szeretőjével élte világát. A férj panaszára Péchy Simon kancellár kivizsgálta az ügyet, és próbált az asszony lelkére beszélni. Ekkoriban kezdett híre járni annak, hogy Bethlen Gábor fejedelem is járt a férj távollétében a szép asszonynál kereki várában, s táncolt is vele. Bethlen feleségéhez írt levelében erősen tagadja, hogy táncolt volna Annával, de elismeri, hogy a bűvölést igencsak érti ez az asszony.

Nyilván féltékeny felesége megnyugtatására parancsot is adott a fejedelem Báthory Anna bűbájosságának kivizsgálására és szeretője letartóztatására, de a váradi kapitány, Rédey Ferenc, aki Báthory Annától gazdag ajándékot kapott, nem tett egy lépést sem.

Minthogy Jósika egyre kérte a fejedelmet, hogy járjon el hűtlen felesége ellen, Bethlen Gábor végül is 1618-ban elfogatta és Kolozsvárra vitette Báthory Annát, szeretőjét letartóztatták, vára, birtokai a fejedelem kezébe kerültek. Ekkor több főúr, akik gazdag ajándékokat kaptak a Báthory leánytól, közbenjárt, s a fejedelem megkegyelmezett neki. Állítólag ekkor

törvényesen el is választották Jósikától. Birtokait, ékszereit, kincseit a fejedelem elkobozta. Csakhamar azonban újra bajba került. A fejedelemasszony, Károlyi Zsuzsánna megbetegedett, s az a gyanú támadt, hogy Báthory Anna és ördöngös társai rontották meg. Annát azzal is vádolták, hogy megölte gyermekét. Társaival együtt letartóztatták és Váradra hurcolták. Egyik társa bevallotta, hogy „bitorkodott vele”.

Bethlen Gábor elrendelte: a legnagyobb szigorral járjanak el vele szemben, de ha nem tett semmit a fejedelem és felesége ellen, s nem ölte meg gyermekét, akkor ne ítéljék halálra. Társai közül azokat, akik boszorkányok, égessék meg, de előbb hitegessék őket, próbálják rávenni, hogy gyógyítsák meg a beteg fejedelemnél akinek - félő - a varázslások következtében pulykaorra nő (valami vadhús lehetett).

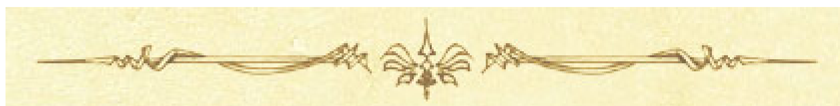
A fejedelemasszony meg volt győződve róla, hogy haját Anna okozta. Az iratokból arra következtethetünk, hogy valamiféle szerelmi kapcsolat lehetett a fejedelem és a „bűbájos” Báthory Anna között, s hogy ez volt alapvető oka Károlyi Zsuzsánna emésztő gyűlöletének. De lehetséges az is, hogy Báthory’ Anna valóban megkísérelte megszerezni a fejedelem szívét, hogy a fejedelemasszony helyére léphessen. A pör alatt sok úr közbenjárt a vádlott kiszabadításáért. Öccse, András, aki Lengyelországban élt, minden befolyását latbavetette érdekében. A bíróság arra hivatkozva, hogy a letartóztatásnál nem vették figyelembe a vádlott nemesi jogait, s így törvénytelenül jártak el, felfüggesztette a további eljárást. Bethlen ekkor azt írta feleségének, hogy nagyon bántja a bíróság e döntése. Követelte: több főúr kezeskedjék azért, hogy Anna nem szökik meg, s az idézésre megjelenik.

A további fordulatokat nem ismerjük pontosan. Valószínű, hogy Bethlen beleegyezett Báthory András ajánlatába, s kiengedte Annát Lengyelországba. Ebben talán része volt annak is, hogy közben meghalt Károlyi Zsuzsánna. (Báthory Annáról később már csak annyit tudunk, hogy koldusszegényen elvetődött Esterházy Miklós nádorhoz. Ez egy kúriát adományozott neki, s elelmélkedett a sorsán: „Csuda e világ sora! Ennek az öregatyja egy volt a lengyelországi István királlyal [testvére volt], s maga viszont az erdélyi fejedelemmel, s ím most koldus és nyavalyás is.”)

Mi viszont elelmélkedhetünk azon, milyen másként bántak még a boszorkánypöröknél is az úrasszonyokkal, mint a szegény bábákkal.

Apaffy Mihály fejedelem hitvese, Bornemissza Anna 1683 körül megőrült. Betegségét ugyancsak boszorkányoknak tulajdonították, ő maga is azt hitte. Vad hajsza kezdődött, sok boszorkányt megégettek. Azt állították, hogy a fejedelemnét megrontó boszorkányok Béldi Pál özvegyének szolgálatában álltak. (Béldi Pált Apaffy azzal vádolta, hogy életére tör. Elmenekült Törökországba, de ott fogságba vetették, s a Héttoronyban halt meg.) Noha a fejedelemasszony már betegsége előtt is gyengeelméjűnek mutatkozott, s rendkívül babonás volt, az országgyűlés mégis 12 tagú bizottságot küldött ki a dolog kivizsgálására. Közben Béldinét letartóztatták, nyomorultul, börtönben pusztult el. De a fejedelemasszony őrültségét nem gyógyította meg a „boszorkányok” veszte. Minden szúnyogban boszorkányt látott. Mielőtt egy szobába belépett, minden szúnyogot ki kellett onnan kergetni, s ha mégis meglátott egyet, ki kellett üríteni a szobát, új bútorokat, evőeszközöket, ágyneműt kellett behozni, fehér leplekbe burkolva.

Boszorkánysággal vádolták gróf Esterházy Zsófiát is, tanúkat hallgattak ki ebben az ügyben, de a vádat elejtették. Az előkelőek elleni pörök többnyire politikai jellegűek voltak, az alulmaradt párt vagy csoport tagjai ellen irányultak, ezek teljes megsemmisítését, rossz hírbe keverését célozták. Ezekben a pörökben - és kizárólag ezekben - az anyagi érdek is szerepet játszott: itt volt mit elkobozni. De akármi volt is az indítóok, ezekkel a vádlottakkal másként bántak, mint a szegényekkel, s egyikük sem került sem a kínpadra, sem a máglyára.



A BOSZORKÁNY ÜLDÖZÉS ELLEN.
AZ UTOLSÓ BOSZORKÁNY PEREK

A boszorkányhit a középkorban nemcsak a tudatlanok körében élt, hanem a tanult emberek között is. A boszorkányok létét tudományosan megállapított ténynek tekintették. Mégis akadtak időnként merész gondolkodók, bátor emberek, akik felemelték szavukat a kegyetlen boszorkányüldözés, sőt a boszorkányokban való szilárd hit ellen is. Felemelték szavukat, pedig tudták, hogy ezzel maguk is a boszorkányság,

eretnekség gyanújába keverednek, s a legszörnyűbb üldöztetés és halál vár rájuk.

Már a XVI. század elején kijelentette a nagytudású Cornelius Agrippa von Nettesheim, hogy mágia nem létezik; azok a jelenségek, amiket varázslásnak tulajdonítanak, vagy csalás következményei, vagy eddig nem ismert természeti tünemények.

A boszorkányüldözőkről így ír: „Ezek a vérszomjas keselyűk lecsapnak a szegény parasztasszonyokra, s anélkül, hogy a legcsekélyebb bizonyíték merült volna fel ellenük, puszta feljelentés alapján a legkegyetlenebb tortúrának vetik alá őket, míg csak vallomást nem csikarnak ki belőlük olyan dolgokról, amelyekről még csak nem is hallottak. Addig folytatják a mértéktelen kínzást, amíg a szerencsétlent máglyára nem. küldhetik, vagy amíg pénzt nem nyomnak a markukba, hogy érjék be a kínzókamrával, és hagyják futni áldozatukat.”

Mikor a varázslásról vallott felfogása nyilvánosságra került, s védelmébe vett egy „boszorkányt”, akit az inkvizíció meg akart égetni, gyanúba fogták, hogy varázsló, s Brüsszelben egyévi fogságot szenvedett ezért.

Tanítványa, Johann Weyer, a clevei herceg udvari orvosa, 1563-ban ötkötetes művet jelentetett meg a varázslásokról és a démonokról. Nem tagadta ugyan teljesen az ördög hatalmát, de hevesen támadta azt a felfogást, hogy az ördög érintkezne az emberekkel. Sok olyan jelenségnek, amelyet a közfelfogás természetfölötti erők működésének tekintett, feltárta tényleges okait. Műve széles körben elterjedt, s egy ideig némileg korlátok közé szorította a boszorkányüldözést. A boszorkányság rendületlen hívei körében azonban valóságos vihar tört ki Weyer ellen. Elsősorban Bartolomáus Spina szállt síkra e merész tudós felfogása ellen. Ez a lelkes boszorkányüldöző többek között ezt írta: „Az inkvizitorok a minap letartóztattak egy csoport gyanús személyt; ezek azt vallották, hogy megjelent nekik a sátán... és így szólt: Vigasztalódjatok! Még néhány esztendő, és legyőztök minden keresztényt. A gonosz ügye kitűnően áll, mert Weyer és tanítványai az inkvizitorokkal szembeszállva, azt hirdetik, hogy mindez csupán látszat." Az ilyen propagandafogások mély benyomást gyakoroltak. Mikor a clevei herceg megzavarodott, azt állították, hogy ezt Weyer bűnös varázsló mesterkedése okozta. Weyer sietve elmenekült, különben nem kerülhette volna el a máglyát.

Rosszabbul járt fiatalabb kortársa, Cornelius Loos, akit börtönbe vetettek, mert könyvet írt a boszorkányhit ellen. Kényszerítették, hogy állításait írásban vonja vissza, és nyilvánosan kijelentse: igenis élnek boszorkányok és tudnak varázsolni.

Elég néhány részletet idézni ebből az iratból, hogy lássuk, milyen bátor gondolkodó volt Loos, s milyen keserves megaláztatásban részesült.

„I. cikkely. Először is visszavonom, megtagadom, elvetem és helytelenítem, amit gyakran hangoztattam írásban és szóban sok személy előtt, továbbá értekezésem alaptételévé tettem: hogy csak üres képzelődés, babona és kitalálás, amit a boszorkányok utazásáról írnak. Azért tagadom meg ezt a nézetemet, mert eretnek gonoszság, és karöltve jár a felforgatással, éppen ezért felségsértés.

II. cikkely. Másodsorban visszavonom azt, amit bizonyos személyekhez intézett leveleimben alaptalanul és megátalkodottan terjesztettem a felsőbbség ellen, hogy a boszorkányrepülés nem igaz, beképzelés; azt állítottam továbbá (amit szintén visszavonok), hogy a tortúra keserűsége kényszeríti rá a szerencsétlen asszonyokat olyan dolgok bevallására, amiket sohasem követtek el, hogy könyörtelen mészárlással ártatlan vért ontanak, és újfajta alkímia segítségével emberi vérből aranyat, ezüstöt csinálnak.

III. cikkely. Ezzel és ehhez hasonló kijelentésekkel, amelyeket magánbeszélgetéseknél, valamint levelekben hangoztattam, alattvalók előtt zsarnoksággal vádoltam a felsőbbséget és a bírákat.”

Miután Trierből elengedték Loost, egy ideig bolyongott a világban, majd Brüsszelben talált alkalmazást. Itt újra hangoztatni kezdte nézeteit, mire hosszú időre börtönbe vetették. Kiszabadulása után azonban ismét nem hallgatott. Újabb vádat készültek emelni ellene, mikor a sok üldözés miatt megtört, beteg embert 39 éves korában elragadta üldözői elől a halál.

Az angol Reginald Scot (+1599) is rettenthetetlen bátorsággal tárta fel a boszorkányüldözés szörnyűségeit. Kimutatta a vádak esztelenségét, abszurditását, s a vallomás kipréselésének embertelen módszereit.

Montaigne, a nagy francia író nem támadta ilyen merészen és egyértelműen ezeket a pöröket, csupán kétségeit fejezte ki a varázslással, mágiával kapcsolatban. Véleménye szerint az, amit a boszorkányokról mondanak, részben természetes okokra vezethető vissza, részben pedig érzéki csalódás vagy hazugság.

Kortársa, Pierre Charron (+1603) már kereken tagadta a boszorkányok természetfölötti képességeit.

A bátor tiltakozás hangját azonban elnyomták a boszorkányhit lelkes szószólói. Ezek közé tartozott Jean Bodin francia püspök, sőt a híres Ludwig Lavater is. Igaz, hogy ez utóbbi abban azért mégsem hitt, hogy a boszorkányok vihart tudnak támasztani.

A XVII. század első felében, amikor még általában hittek az emberek a boszorkányságban, szintén akadtak bátor és eszes emberek, akik ki merték mondani kétségeiket. Adam Tenner jezsuita nem tagadta ugyan a boszorkányok létét, de kétségbevonta a boszorkányhit számos részletét. Mélységes felháborodással támadta az üldözés kegyetlen módszereit, amelyekkel ártatlan embereket juttattak máglyára.

Csakhamar új, merész harcos lépett a porondra: Friedrich von Spee, korának egyik jelentős költője, a filozófia professzora. Hosszú időn át a halálraítélt boszorkányok gyóntatóatyjának feladatát látta el Bambergben és Würzburgban. Érzékeny lelke valósággal belebetegedett abba, amit itt tapasztalt. Felismerte, hogy a legtöbb vallomást csak szörnyű, kegyetlen tortúrával csikarták ki, s ártatlanok égtek meg a máglyák tüzében. Négyévi gyóntatói működés után megjelentetett e tárgyról egy könyvet. (Cautio criminalis.) Nem tagadta a boszorkányok létezését, üldözésük szükségességét. De azt követelte, hogy nagyobb óvatossággal és más módon járjanak el. Az általa javasolt változtatások bevezetése azt jelentette volna, hogy egyetlen emberre sem lehet rábizonyítani többé a boszorkányság bűnét. Maró gúnnyal ostorozta a papságot, a bírákat, a törvényhozókat és a hiszékeny tömeget. Mivel tudta, milyen sors vár az ilyesfajta nézeteket vallókra, névtelenül adta ki művét, s csak halála után 14 évvel derült ki, hogy ki a vakmerő és széles körben elterjedt mű szerzője. Az, hogy ez a könyv rövid időn belül több kiadást ért meg, arra mutat, hogy ekkor már sokakban megingott a boszorkányokban való rendíthetetlen hit.

Nem kétséges, Spee könyvének is volt némi része abban, hogy egyes helyeken enyhült az üldözés.

De ismét akadt több olyan tudós, aki a babona, a varázslás mellett tört lándzsát. „Kiemelkedik" közülük Carpzov, a lipcsei egyetem köztiszteletnek örvendő professzora, a „Boszorkányok pörölye" c. mű szerzőinek méltó utóda. Több értekezésben és egyetemi előadásban fejtegette, hogy a

boszorkányokkal szemben a legnagyobb szigorral kell eljárni, s rendkívüli, nem szokásos eszközöket is lehet alkalmazni. Művei valóságos kátéul szolgáltak a boszorkányüldözők számára. Saját bevallása szerint húszezer boszorkány halálraítélésében működött közre. Ezzel éppoly büszkén dicsekedett, mint azzal, hogy ötvenháromszor olvasta végig a Bibliát.

A XVII. század második felében Bekker amszterdami protestáns lelkipásztor indult harcba a sötétség szellemei ellen. Műve, „Az elvarázsolt világ” (1691-1693) két hónap alatt négyezer példányban fogyott el, ami ebben az időben valóságos rekordnak számított. A jámbor kálvinista prédikátorok körében óriási felzúdulás támadt e hitetlen ember ellen. A zsinat megfosztotta tisztségétől és kiközösítette.

Az ő nyomdokain haladt a kitűnő Christian Thomasius, aki több értekezésben erélyesen szót emelt a boszorkányüldözés és a tortúra ellen.

Közben nagyot haladt a világ. A tudomány, a technika, a termelés mérföldeket lépett előre. Recsegett-ropogott, több országban meg is dőlt a feudalizmus rendszere. A boszorkányhit bátor tagadóinak szavai egyre termékenyebb talajra hullottak, egyre többen és többen ismerték fel, hogy boszorkányok nincsenek, a varázslás nem lehetséges, hogy a betegségeknek, rossz termésnek, lavinaomlásoknak természetes okai vannak.

A katolikus és protestáns egyházak hivatalos körei megdöbbenten és ellenségesen nézték az egész fejlődést, amely mind szűkebb térre szorította a vallásos hiedelmeket. Keményen védték állásaikat.

Még 1758-ban hóhérral égettetett meg a katolikus egyház Tridentben egy könyvet, amely helytelenítette a boszorkányüldözést. Katolikus és protestáns lelkészek valóságos könyváradatban támadták a vakmerőket, akik tagadni nyerték a boszorkányságot. Érvelésük a mérhetetlen emberi butaság és sötétség tárháza. A legfantasztikusabb betegségeket és gyógyulásokat hozzák fel álláspontjuk megvédésére, így az egyik páter leírja: Egy karmelita hirtelen mégbetegedett, elvesztette az eszét és a hangját. Gyóntatója egy ereklyével megérintette, megitatta szentelt olajjal, mire a következő tárgyakat hányta ki: egy szőrös bőrdarabot, egy ezüstös papírt, amely angyalfejet ábrázolt, egy tűzkövet, egy fél csukafejet, egy patkót, egy kis cérnát, egy viaszos kanócot, egy csomó disznósörtét, két posztódarabot stb.

Sok helyütt a kolostorokban még működött az ún. boszorkánypáter, a boszorkányszakértő.

Ilyen körülmények között sok szerencsétlen szenvedte el még a XVIII. században is a kínzás borzalmait, sok máglya lobbant fel és hamvadt el addig, míg végre meghátráltak a sötétség szellemei.

Franciaországban már 1672-ben eltiltotta a kormány a boszorkánypereket. A XVIII. század elején folyt ugyan még egy-két pör varázslás címen, de ezek közül csak egy volt tragikus kimenetelű.

Angliában 1682-ben szűntek meg a kivégzések. Boszorkány-pör még 1712-ben is folyt, a vádlottat el is ítélte az esküdtszék, de nem szabtak rá halált.

Skóciában utoljára 1722-ben végeztetett ki ilyen vád alapján a hatóság egy asszonyt. De még 1736-ban is előfordult, hogy a tömeg megölt egy „boszorkányt".

Nálunk a XVIII. század elején még tetemes a boszorkány-pörök száma. Ennek alapvető oka az ország súlyos helyzete, a háborúk pusztításai. Nyilvánvalóan szerepet játszott az osztályharc kiéleződése is. Az uralkodó osztály a köznép „elszemtelenedését" részben a sátán elhatalmasodásának, a gonosszal kötött szövetségnek tudta be, s a boszorkánypörökkel próbálta megfékezni.

A XVIII. századi boszorkánypörökben a vádak még sokkal vadabbak a korábbiaknál.

Gyakran merült fel az a vád, hogy a gyanúsított a Szent Gellért-hegyre jár; hogy kenőcs segítségével repülni tud, hogy „embereket megkantároz és nyargalózik rajtuk". .

Az a vád is többször fölmerül, hogy a boszorkány dióhéjban vagy szitán közlekedik a folyón.

'Többen látták, hogy egy boszorkány házában egy teknő korpa kijött az ágy alól a szoba közepére és ismét visszament; hogy ugyanott egy kakas előrerepült és ráugrott macska hátára, és ott tapodott - ez igen gyanús. Mikor egy asszony tejet forralt, s véletlenül a boszorkány nevét kiejtette, a fazék oldala „csak kiröffent, mintha kiütötték volna", mikor pedig kását főzött, a fazék kiugrott a hamuba. A kötélverő inasától egy asszony „5 pénzen kéri a kötelet", de az drágábbra tartja, nem adja. Az asszony elmegy. Egy fél óra múlva az inas szöszt kezdett a szájába tömni. Az odatóduló

szomszédok kimetélték a szájából s elküldték a kötelet az asszonynak; erre abbahagyta az inas a kenderrágást.

Lázár Anna mikeházi lakost azzal vádolja az alispán, hogy megváltoztatta alakját, kutya képében ment be az egyik házba. Ezen egyetlen vádpont alapján vízpróba alá vetik. A pör további menetét nem ismerjük.

1713-ban merült fel első ízben hazánkban a sátánnal közösülés vádja. Egy 70 éves nagyszebeni nőt ezért, s „mert éjjel-nappal kirepült”, lefejeztek, testét máglyára vetették. 1715-ben egy asszony, ha éjszaka eljárt, a vallomások szerint, az ura mellé egy söprűt fektetett, így az nem jött rá felesége titkos útjaira.

1719-ben merült fel nálunk először a szentelt ostyával történt varázslás vádja, amely külföldön már régóta szerepelt az ilyen pörökben.

Később is megtaláljuk azt a vádat, hogy a gyanúsított áldozásnál nem nyelte le a „szent kenyeret”, hanem kivitte a templomból.

Emlegetik a boszorkányok összejöveteleit is, továbbá, hogy szélvészt, jégesőt is tudnak támasztani.

Ezek a vádak szerepelnek a hírhedt szegedi boszorkánypörben.

Az 1700-as évek első évtizedeiben rendkívüli nyugtalanság jelei mutatkoztak Szegeden. Megnőtt a nincstelenek, koldusok és csavargók száma. A régebbi lakosság és az újonnan betelepült szerbek, horvátok, németek stb. között mindennaposak voltak az összetűzések, súrlódások. A kun puszták birtoklása körül perlekedés tört ki a város és a püspök között. A királyi kamara is szüntelenül viszálykodott a városi hatóságokkal. Az adókat kíméletlenül emelték. A határőrség elhelyezése és eltartása, továbbá az erődítési munkák súlyos terheket, bajokat zúdítottak a lakosság nyakába. Bonyodalmas pörök támadtak a város birtokai, továbbá a határőrök jogai és kötelességei körül. A katonai visszaélések miatt a városi tanács újra meg újra panaszt tett a központi hatóságoknál. A határőrség parancsnokai viszont, mialatt folytonosan újabb követelésekkel álltak elő, szabályos aknamunkát folytattak a városi tanács ellen nemcsak a kormánynál, hanem a város lakossága körében is, elhíresztelve, hogy a tanács fokozni kívánja a lakosság terheit, s ezért legjobb lenne, ha nem törekednének a városi önkormányzat fenntartására és biztosítására, hanem teljesen a királyi kamara vagy pedig a határőrség igazgatása alá helyeznék magukat. 1712-ben rettenetes árvíz pusztított, amely évekig tartó hajléktalanságot és nyomort vont maga után. 1713-ban zavargások törtek ki. A tanács elfogatta

a vezetőket, köztük „a legveszélyesebb bujtogatót”, Sántha Miskát, s elterjedt a hír, hogy az egyik foglyot meg is botoztatták. Erre a felkelők megrohanták a városházát, ki akarták szabadítani társaikat. Csak a városparancsnok megnyugtató ígéreteire csendesedett le a vihar.

A húszas években még fokozódott a nyugtalanság. Aszályos évek követték egymást, a magtárak üresen tátongtak. A rossz gazdasági helyzet következtében elkeseredett politikai villongások dúlták fel a város békéjét. 1728-ban a városi tisztségek betöltésével kapcsolatban újabb zavargások törtek ki. Ez az év rendkívüli aszályt hozott, kora tavasz óta egy csöpp eső sem esett. A papok hangos szóval hirdették: minden baj a nép bűneiből fakad, ezek miatt érzi a város az Űr sújtó kezét; gyakran emlegették az ördögöt és a vele cimboráló gonosz embereket. Mikor pedig az áhított eső helyett szörnyű vihar és jégeső pusztította a környéket, egyre többet mondogatták a papok s a nép is, hogy ez „nem istentől ered”, hanem a gonosz műve, hogy a sátán cimborái meggyalázták a szent ostyát, és ezzel még jobban felidézték a város ellen az Úr haragját. Ezeket a rémhíreket alátámasztotta az, hogy az egyik öreg kuruzsló bábaasszonyt, Kökénynét a pap három ízben is elkergette a gyóntatószékből, de végül mégis áldozott. A pletykák szerint ő és még néhány hasonló vénasszony és koldus varázslást űzött a szent ostyával, ezzel is szolgáltak az ördögnek. Kökényné egyébként is boszorkány hírében álló, veszekedős öregasszony volt, aki nem őt hívta bábának, azt megfenyegette: „Megbánod még ezt!” A hatóság letartóztatta, vallatóra fogta, de mindent tagadott. A kihallgatott 32 tanú azonban rengeteg vádat hordott össze ellene: sokakat megrontott, egy szülő asszonyt, akire haragudott, annyira tönkretett, hogy az gyermekestül meghalt; ő okozta a szárazságot. De nemcsak Kökénynére vallottak, hanem másokra is. így csakhamar újabb letartóztatások következtek. A hatóság elrendelte a vízpróbát. A foglyokat kivitték az Alsó-Tiszapartra, s a sziget innenső oldalán, a keskenyebb és sekélyebb mederben összekötözve vízbe mártották őket. Három idős asszony vízbe fúlt, a többi részben lemerült, részben a felszínen maradt.

A vízbefúltak holttestét - noha a vízpróba ártatlanságukat bizonyította - megégették mint boszorkányokat. Már ez is azt mutatta, hogy a hatóságok mindenképpen máglyára akarták juttatni a vádlottakat, s még az akkoriban szokásos bizonyítékokra és korlátozásokra sem voltak tekintettel.

A szegedi hatóságok Carpzov említett munkáját használták kézikönyvként, de még a hírhedt boszorkányüldöző kegyetlen utasításait is

túlszárnyalták.

A vízpróba után újra kihallgatták a rabokat, most már kínzást is alkalmaztak. Így azután sikerült beismerő vallomásokat szerezniük. Kökényné bevallotta (hogyne vallott volna, hiszen négyszer megkínozták), hogy eladta lelkét az ördögnek, eljárt a boszorkányszombatra, rontott, varázsolt stb. Megnevezte társait is, köztük több javasasszonyt, koldust és - a város leggazdagabb emberét, a volt főbírót, Rózsa Dánielt is feleségestül! Kökényné s később a többi vádlott is azt vallotta, hogy a 82 éves Rózsa volt a boszorkánykapitány. A hatóság ezt is letartóztatta nejével együtt. A kínzás minden vádlottat „beismerésre” bírt. Elmondották, hogy szerződést kötöttek az ördöggel, aki bakkecske (vagy bika) alakjában jelent meg előttük, megcsókolták a homlokát és a farát, megtagadták istent; az ördög ezután emberi (női vagy férfi) alakban közösült velük. (Tehát szabályos boszorkányszombat, ahogyan az a „Boszorkányok pörölyé"-ben és Carpzovnál olvasható!) Azért léptek kapcsolatba a gonosszal, mert jobb életet, gazdagságot akartak. Sok kárt okoztak, gyermekeket, terhes asszonyokat rontottak meg, a szentelt ostyát nem tudták lenyelni, ezért kiköpték, elásták; egy gyereknek levágták a fejét, helyette tökből (!) csináltak neki fejet, az igazi koponyát elásták, hogy ezzel szárazságot okozzanak: az esőt eladták „Törökországra”, a gabonát, halat is eladták ugyanoda, részben egy akó pénzért, részben bolháért; rostán vagy dióhéjon átkeltek a Tiszán, e különös járműben hatvanan, sőt százan is elfértek; háromszor évente a Gellérthegyre repültek. A kapitány ott paszományos ruhát viselt, de utána semmivé lett; az ott használt ezüst-arany pohár ganajjá változott. Fényes, aranyos zászlójuk van az ördög képével, dióhéjban őrzik. Az egyik boszorkány még azt is bevallja, hogy tud tyúktojást tojni, abból él, hogy ezekkel kereskedik.

A vallomásokból kitűnik, hogy a bírák azt szedték ki a vádlottakból, amit hallani akartak. De még így is szeget üthetett volna a fejükben, ha csak kicsit is gondolkodnak, néhány vallomás teljes képtelensége, továbbá az, hogy semmiféle a pörben említett tárgyat nem találtak, egyetlen ostyát kivéve. Így például az elásott koponyát nem tudták megmutatni, mert az ördög nem engedte. Az is feltűnhetett volna, hogy a vallomások - noha a bírák kínzás közben a foglyoknak valósággal szájába rágták - részleteikben mégis ellentmondanak egymásnak. Így például egyes vádlottak szerint az ördög neve Pluto, míg mások szerint Dromo vagy Belzebub, Pokolbeli Gyurka, Jupiter vagy Lucifer. Néha egy baknak esküsznek fel, néha hatnak.

A terhelő tanúk között nemegyszer ott találjuk a legközelebbi családtagokat is: Rózsára például a veje és- unokája is vall. Úgy látszik erős családi háborúság dúlt közöttük. Különös az is, hogy az unoka, aki nyomorék, s baját a nagyapa rontásának tulajdonítja, koldus, míg a nagyapa gazdag ember. Azt viszont mindegyik egyöntetűen állítja; azért nem vallott a vízpróba és a kínzás előtt, mert az ördögök nem engedték, de most már a hatóság legyőzte az ördögöt. Egy-két szerencsétlen úgy próbálja megnyerni a bírákat, s menteni az életét, hogy kijelenti: hálás, amiért ezt a vizsgálatot kezdték, s a bölcs városi tanács elpusztítja a gonoszokat!

Amikor a boszorkányszombat részvevőit kérdik tőlük, csak a letartóztatottak nevét sorolják el mind, egyébként egészen különböző személyeket emlegetnek.

A pör vádlottainak száma tizennyolcra emelkedik. Ezek közül majdnem mind szegény koldus, bábaasszony, kegyelemkenyéren élő öreg. Egy kivételével 50 éven felüliek. Többségük csak néhány éve él Szegeden, előzőleg sokfelé kóborolt az országban, mint afféle hányódó-vetődő nyomorult ember. Maga Rózsa is eredetileg szegény martonyosi juhászlegény volt, később emelkedett Szeged leggazdagabb emberévé. Nyilvánvaló, hogy meggazdagodása sok ember képzeletét foglalkoztatta, s valószínűleg úgy gondolták: varázslással jutott ilyen jó sorsra. Emellett régi gazdája boszorkánymester hírében állt. Rózsa kapcsolatot tartott fenn volt gazdája fiával, aki maga is a vádlottak közé került, és a többi vádlottal is érintkezett. A pör egyik ismertetője lehetségesnek tartja, hogy valami betegsége volt, s azt gyógyíttatta a javasasszonyokkal, vagy pedig esetleg titokban dőzsölt velük. Az bizonyos, hogy a hatóság igyekezett Rózsát minél jobban befeketíteni. Feltehető, hogy a városban dúló pártharcoknak szerepük volt az ügyben, s főleg Rózsa pörbefogásában. A vádlottak közül többen Sántha Miskát, a korábbi zendülés vezetőjét vallják tanítómesterüknek. Lehet, hogy kapcsolatot tartottak fenn vele, de nincs kizárva az sem, hogy a hatóság adta a szájukba Sántha nevét. A városi tanács szemében Sántha Miska nem lehetett más, mint a sátán embere; s ezt a meggyőződésüket megerősítette, hogy a vádlottak - a bírák útmutatása alapján - boszorkánynak mondották. A hatóságok és a jómódúak szilárdan meg voltak győződve arról, hogy az efféle koldus, csavargó, bujtogató csőcselék az ördöggel cimborái, s hogy kötelességük ezek elpusztítása.

Minden vádlotton megtalálták a stigmát. Erről gondos jegyzőkönyvet vettek fel.

Hamarosan megszületett az ítélet. Tizennégy vádlottra halált szabtak; kivégzésük előtt még egyszer megkínozták őket, hogy újabb neveket kapjanak tőlük. Hogy Rózsa iránt milyen nagy gyűlöletet (vagy féltékenységet) érzett a tanácsosok egy csoportja, arra jellemző, hogy néhányan nyilvános megkínzásra szavaztak, de kisebbségben maradtak. Az ítéletet egy hónap múlva hajtották végre. Egy elítélt kivégzését egyelőre elhalasztották, mert áldott állapotban volt. A többi tizenhármat kivezették a ma is „boszorkányszigetnek” nevezett helyre. Ott már állt a három máglya, jó magasra halmozva, közepükön cölöppel. Körös-körül ott tolongott a város apraja-nagyja. Az egyik asszonynál a tanács „kegyelemből” engedélyezte a lefejezést, s csak a holttestét vetették máglyára. A többieket - hat férfit és hat nőt - négyesével a cölöpökhöz kötözték, s csakhamar felcsapott a láng.

A város lakosságának egyes rétegei, főleg a jómódúak megnyugvással és megkönnyebbüléssel fogadták a hatóság szigorát. Úgy látták, hogy a közjóra és isten dicsőségére hasznos volt ez a példaadó büntetés, a keresztény társadalom súlyos veszedelemtől menekült meg ezáltal. Sokan hálálkodtak a tanácsnak bölcsességéért és erélyéért. A hatóságokat mindenfelől üdvözölték, „s a bűn gyökeres kiirtására irányuló további kitartó munkásságra serkentették”. Ugyanakkor igen sok elégedetlen embert mélyen megrendített, megdöbbentett a szörnyű kínok látványa, s nyilván ezután tízszer is meggondolta, mielőtt szóra nyitotta a száját. A boszorkánypör így elérte alapvető céljait.

A következő évben azon az asszonyon is végrehajtották a halálos ítéletet, akinek kivégzését áldott állapota miatt elhalasztották. A király kegyelemből elrendelte, hogy máglyáravetés előtt fejezzék le. Vele együtt ment a halálba a pör még egy vádlottja, egy 66 éves öregasszony. Négy nő a vizsgálat folyamán meghalt a börtönben. A tanács jelentése szerint ezek vagy öngyilkosok lettek, vagy a gonosz pusztította el őket. A kivégzettek listáján szerepel egy Dugonics Mihályné nevű asszony is. Így egyes irodalomtörténészek körében elterjedt az a nézet, hogy ez a jeles író, Dugonics András anyja volt. Nem tudjuk, rokonságban állt-e a szerencsétlen nő az íróval, de az bizonyos, hogy nem az anyja volt.

A szegedi pör Európa-szerte nagy port vert föl. A „Frankfurter Zeitung” terjedelmes tudósítást közöl róla, de érdekes módon még tódítja a vádakat: az egyik bába 2000 gyermeket keresztelt meg az ördög nevében, egy nagyon kövér boszorkány csak másfél latot nyomott! Az újságíró, hogy a dolgot még érdekesebbé tegye, leírja - a tényekkel keveset törődve hogy a gonosz társaságot egy csizmadiainas fedezte fel.

Külföldön több ízben végeztek ki embereket azért, mert „farkassá változtak” és így tettek kárt. Nálunk 1758-ban egy tanú a bíróság kérdésére elmondta: a gyanúsított gyapjút kért tőle, s hogy nem adott, megfenyegette. Harmadnapra ráment juhaira a farkas és kárt tett bennük. Öt éjszakán ismétlődött ez a dolog. Az ebek nem jelezték a bajt. Mint mondta, azért gyanakszik a vádlottra, mert az ebek csak az ilyen „színes” (azaz nem valódi) farkasra nem ugatnak.

Ősidők óta mindenütt a világon élt az a hit, hogy vannak halottak, akik nem tudnak a sírban nyugodni, feljárnak, háborgatják az élőket, kiszívják a vérüket. Leggyakrabban denevéralakban képzelték el ezeket az ún. vámpírokat. A boszorkánypörökben ez a vád nálunk csak egyszer-kétszer bukkant föl.

Igen ritkán, de előfordult a XVIII. században a kincsásással összekötött varázslás. Egy 1711-es debreceni pör vádlottjáról feljegyezték, hogy magát Tátosnak mondotta és azt jósolta, hogy a „német kétszer megveri a magyart, de harmadszor a magyarok mind egy lábig levágják; Szent Mihály-nap és karácsony között teszik ezt majd a kurucok. A fejedelem őnagysága a német birodalmat elveszi”. Azzal is dicsekedett, hogy megérzi a pénz szagát, meg is mutatta, hol kell elrejtett kincs után ásni, de előbb megeskette a részvevőket: egy részt átadnak a kincsből a rabok váltságára. Juttatni akart a pénzből özvegynek, árvának s a kollégiumnak! Ugyanez a boszorkány azt mondta Debrecen bírájáról: ez és a „nagyhasú tanács kikínoztatja a sót és a sótalan lencsének az árát a szegénységen”.

Ez a pör igen jellemző a nép akkori hangulatára, reményeire.

Míg egyes, a polgári fejlődésben előrehaladottabb országokban mind többen emelték föl szavukat a szörnyű pörök ellen, sőt Angliában és Franciaországban már meg is szűntek ezek, nálunk a XVIII. század elején az uralkodó osztály és az értelmiség még rendületlenül hitt a boszorkányokban. Ezt mutatja a boszorkánypörök viszonylag nagy számán kívül az is, hogy a XVIII. század elején kinevezett, tehetséges, művelt és

nagyratörő szász gróf (az erdélyi szászok legfőbb tisztviselője), Sachs von Harteneck, varázslással, egy boszorkány hírében álló román asszonnyal akarta eltétetni láb alól a felesége szeretőjét.

Az első halvány kétség nyomát egy 1716-1717-es segesvári pörben látjuk. Az ítélet kiemeli, hogy a vádlott halált érdemelne, de mivel ilyen titkos dolgokban nehéz a teljes bizonyosság, meghagyják az életét. Egy kolozsvári pörben ugyanezt állapítják meg a bírák: „a boszorkányság állapotja igen homályos és az emberi okosság nehezen penetrálja” (hatol bele).

Az 1718-1721-ben Szebenben folyó boszorkánypörökben a bírák már haboztak, nem tudták, milyen ítéletet hozzanak, s a bécsi és lipcsei egyetemhez fordultak. A bécsi szinte teljesen a „Boszorkányok pörölye” c. mű álláspontját képviselte, a lipcsei egyetem már sokkal haladottabb felfogást vallott, a vádlottak felmentését javasolta. A tanács ezt fogadta el. De a bíróságok többsége továbbra is a régi felfogás híve volt, s így még a XVIII. század közepén is egyre folytak a boszorkánypörök. Marosvásárhelyt ekkoriban egyre többen vádolták rontással az öreg bábaasszonyt. Ez szegény elkeseredésében több ízben öngyilkosságot kísérelt meg, de megmentették. Hamarosan ezután börtönbe, majd máglyára került (1752).

Közben azonban mind külföldön, mind hazánkban egyre erősödött azoknak a hangja, akik a felvilágosodás híveiként e szégyenteljes pörök megszüntetését követelték. Általában nem tagadták a varázslás, rontás lehetőségét, de nyomatékosan kijelentették, hogy igen nehéz ezt bizonyítani, s a bírák jó lelkiismerettel nem ítélhetnek el ilyen ügyben senkit. Mária Terézia és tanácsosai, a felvilágosodás hívei, maguk is erre az álláspontra helyezkedtek.

1756-ban a királynő elrendelte, hogy a varázslási és boszorkányperekben ezentúl a halálra vagy tortúrázásra szóló ítéleteket nem szabad végrehajtani, hanem fel kell terjeszteni a Helytartótanácshoz. Több megye törvénykezési jogainak csorbítását látta ebben, s öntudatlanul bár, de attól félt, hogy e pörök nélkül nem tudja majd kellőképpen kordában tartani az „aljanépet”. Éppen ezért hevesen tiltakoztak. Végül is a kormányzat keresztülvitte akaratát. A felterjesztett pörökben a Helytartótanács általában a felmentés mellett döntött.

1758-ban a királynő újabb rendelete szerint a boszorkánysággal vádolt személyeket Bécsbe kellett szállítani. Ezeknek a rendeleteknek a

kibocsátásában nyilván szerepet játszott az is, hogy ki akarták ütni ezt az erős fegyvert, a boszorkánypöröket, a központosítással szembeszegülő helyi hatóságok kezéből. A magyarországi uralkodó osztály maradiságát mutatja, hogy maga a nádor, Batthyány Lajos gróf sem helyeselte ezt az intézkedést.

Röviddel ezután azt is elrendelte a kormány, hogy a hatóságok ne is tárgyalják többé a boszorkányok elleni pöröket, hanem terjesszék fel a gyanúokokat a Helytartótanácshoz.

Itt külön bizottság alakult a pörök felülvizsgálására. Ugyanakkor Mária Terézia egyik belső tanácsosa, van Swieten Szlavóniába utazott egyenesen azzal a céllal, hogy az ott folyó boszorkánypört a helyszínen alaposan tanulmányozza. A királynőhöz intézett emlékiratában nem tagadja a varázslók létezését, sőt felsorolja a Bibliából az ilyen eseteket. Majd ismerteti a boszorkányok ellen emelt vádakat, s rámutat, hogy ezek nem hihetők, sok országban már el is tiltották az üldözést, s különös módon ott megszűnt a varázslás. „Megfigyelhető, hogy abban az arányban, ahogyan a tudomány nő és a tudatlanság csökken - írja -, ugyanolyan mértékben tűnik el a boszorkányság. Sokszor, ha a tudatlan ember, nem ismervén egyes jelenségek okát, boszorkányságot kiált, a tanult ember tudja, hogy semmiféle természetfeletti dologról nincs szó.” Így például, ha valaki Horvátország belsejében a villamosság jelenségeit mutatná be, kitenné magát annak a veszélynek, hogy elfogják mint boszorkánymestert.

Van Swieten kijelenti: mély bölcsesség és körültekintés kell ahhoz, hogy valaki varázslási ügyben helyesen ítélkezzék, de a megvizsgált szlovéniai esetben nem ilyenek a bírák. Ezután sorra veszi a vádakat, a tanúvallomásokat, s maró gúnnyal mutat rá a felmerülő ellentmondásokra és képtelenségekre. A vádlottról például azt vallják, hogy az áldozásnál az ostyát nem nyelte le, hanem egy óráig a szájában tartotta, majd a tűzbe dobta. Van Swieten nem rest, kipróbálja a dolgot (persze felszenteletlen ostyával, nehogy szentségtörést kövessen el), s megállapítja, hogy 20 perc alatt az ostya feloldódik. Emellett a börtönben, ahol a vádlott e gyalázatot állítólag megcselekedte, sohasem ég se tűz, se lámpa.

A vádlott lakásán törött cserép után kutattak, amely bűne bizonyítéka lett volna; de nem találtak. Van Swieten erre így kiált fel: „Micsoda diadal lett volna az ügyész úr számára, ha megtalálta volna egy törött éjjeli edény darabjait!” Kimutatja, hogy a bírák meghamisították a vallomásokat, hogy egyáltalán nem törődtek a tanúvallomások ellentmondásaival (vagyis a

szokásos módon jártak el), apró gyanúokok miatt elrendelték a tortúrát, meg sem hallgatták a védőt, majd a kínzással kiszedett beismerésről azt írták, hogy önkéntes.

Felháborodottan ír a barbár tortúráról, a szerencsétlen nő megnyomorításáról, nem csodálja, hogy ilyen gyötrelmek után végül is „beismerte” boszorkányságát, sőt társai nevét is megmondotta. Van Swieten rámutat arra, hogy ezeket a neveket a bírák adták a szájába. A derék és tudós orvos kéri őfelségét: ne engedje, hogy elnyomják az igazságot. Mária Terézia el is rendelte a vádlott szabadlábra helyezését.

De a megyéket nem könnyű meggyőzni. Nem akarnak lemondani a boszorkánypörökről. Mikor a Helytartótanács elrendeli, hogy egy boszorkánysággal vádolt Csongrád megyei asszonyt Bécsbe szállítsanak, a megye szabódik: sokba kerül a kocsi meg a kísérők, nincs elég katona, nem nélkülözhetnek sokáig 2 katonát, a vádlottnak nincs ruhája, megfagyna a hidegben (!!). A kormányzat azonban ragaszkodik a rendelet végrehajtásához, s a megye kénytelen engedelmeskedni; ruhát is vesz a vádlottnak.

Ugyanekkor Zombor városa ír a kancelláriához, hogy börtönében hat boszorkányt tart, ezek a hidegtől és nélkülözésektől rettenetesen szenvednek, egy már meg is halt, s félő, hogy a többi követni fogja; ezért kérik az eljárás gyorsítását. Nyilvánvaló, hogy nem a szánalom szól a városi hatóságokból, mert hiszen módjukban állna a rabok szenvedéseit enyhíteni; céljuk az, hogy a központi kormányzat eltekintsen a foglyok Bécsbe szállíttatásától, s megengedje a városnak az eljárás levezetését. A kormányzat erre elrendeli - a vádlottak szabadonbocsátását.

1766-ban Marosi Pálné és fia, Marosi Miklós ellen indul pör „boszorkányság” miatt. Az öregasszony már 1756-1757-ben is a bíróság elé került ugyanilyen okból, akkor felmentették. Most az a legfőbb vád ellene, hogy több gyermek és felnőtt látta, amikor egy fecskefészekben ült, akkora volt, mint egy félesztendős gyermek, majd leereszkedett onnan s eltűnt. A fiáról pedig azt vallják: egyszer tengeri csutkájából, máskor meg sárból egeret formált, s az elszaladt. Az ítélet: kitiltás a megye területéről. A felsőbbség parancsára azonban felmentő ítéletet hoznak.

Végül, 1768-ban rendeletet ad ki a kormány, hogy csak akkor szabad ilyen port indítani, ha igaz bizonyítékok támasztják alá a vádat. Ez a boszorkánypörök végét jelentette. A rendelkezés nem tagadta a varázslást,

rontást, a kormányzat s a királynő mélyen vallásos voltával ilyen, alapjában vallástalan kijelentés nem fért volna össze. 1565-től 1768-ig összesen 554 hazai pörről van tudomásunk, s ezek közül is csak 403-nál tudjuk, hogyan dőlt el. 194 esetben halált szabtak a szerencsétlen vádlottra, a többi esetben száműzetésre, botozásra stb. vagy felmentésre szólt az ítélet.

Egészen bizonyos, hogy sok magyarországi pör anyaga elveszett, több, mint Franciaországban vagy Angliában, a porok száma tehát jóval magasabb volt, mint 544. De még ebben az esetben is meglepően alacsony ez a szám nyugati szomszédainkhoz viszonyítva. Ez több körülményre vezethető vissza. Az ország a XVI-XVIII. században számos háborút, viharos időket élt át, a török hódítás, a felkelések miatt a közigazgatás nem működött szabályosan, a csavargóknak, kóboroknak, gyanús személyeknek könnyű volt eltűnniük, hiszen elegendő volt, ha átmentek egyik megyéből a másikba vagy éppen a hódoltsági területre, s már megnehezedett vagy egyszerűen lehetetlenné vált elfogatásuk. Emellett a boszorkánypörökben kétségtelenül óriási szerepet játszott az egyház.

Magyarországon a katolikus egyház befolyása mindig kisebb volt, mint a nyugati katolikus országokban, a reformáció után pedig különösen meggyengült; csupán a XVII. század végén erősödött meg. Ez is szerepet játszott abban, hogy a magyarországi boszorkánypörök száma viszonylag alacsony volt. A XVIII. század második felében Ausztrián és Magyarországon kívül Európa számos más területén is megtiltották az ilyen pöröket. Svédországban 1763-ban, Németországban 1775-ben égettek utoljára boszorkányt. Lengyelországban 1776-ban tiltotta el a törvény a boszorkányüldözést.

Spanyolországban még 1781-ben és 1804-ben is fellépett az inkvizíció varázslók és boszorkányok ellen, de „csak” börtönbüntetést rótt ki.

A legutolsó európai boszorkánypörök egyike a svájci darusban folyt egy cselédlány, Anna Göldli ellen. Ez hányatott élet után került a tekintélyes orvos, Tschudi doktor házába. A család öt gyermeke közül a második, a kifejezetten gyenge képességű, de nagyon elkényeztetett kilencéves Anna Mária összeveszett, sőt össze is verekedett vele. Néhány nappal később a gyermek reggelizésnél a tejben egy gombostűt talált, s mikor ez az eset megismétlődött, a gyanú a szolgálóleányra terelődött. Azonnali hatállyal elbocsátották. Néhány napig egy ismerős házaspárnál húzódott meg, s megpróbált igazságot szerezni magának, de a pap és a bíró nem akarta

meghallgatni. Erre hazament a falujába. Közben a gyermek beteg lett, görcsei, víziói voltak, nem tudott a bal lábára állni, s folytonosan vasdarabokat és gombostűket (naponta száznál is többet) hányt. Hogy honnan kerültek hozzá a gombostűk, az nem világos, de az kétségtelen, hogy epilepsziában szenvedett. A glarusiak megállapodtak abban, hogy a kislányt valaki megrontotta. Doktor Tschudi bevádolta az elbocsátott cselédlányt, s 1781 végén a tanács elhatározta, hogy elfogatja. De a lányt idejekorán értesítették, s így elmenekülhetett. A tanács nem is mutatott nagy buzgalmat üldözésében. Tschudi doktor azonban, aki az ottani egyik legelőkelőbb, a helyi politikában vezető szerepet játszó család tagja volt, ragaszkodott a lány elfogatásához, annál is inkább, mert azt pletykálták, hogy teherbe ejtette. 1782-ben sikerült a letartóztatás. Az evangélikus bíróság vette kezébe az ügyet. A börtönbe vetett, megláncolt nő eleinte mindent tagadott, a bíróság azonban már eleve meg volt győződve arról, hogy „ez a szörnyeteg” az oka a gyermek betegségének. Kényszerítették, hogy „kezelje”. A gyermeken valóban javulás látszott. Így - az akkori tévhit alapján - mindenki előtt nyilvánvaló lett, hogy Göldli Anna - boszorkány. A vallatás a szokásos módon folyt; keményen megkínozták, mire mindent bevallott, amit a bíróság kívánt: a gyermeket ő rontotta meg valamiféle porral, amelyet a csúf fekete állat képében megjelenő ördögtől kapott. Ebből a porból „keltek ki” a tanács véleménye szerint a gombostűk. Bűntársát is megnevezte: azt az öregembert, akinél egy ideig lakott. Ezt is elfogták, s beismerő vallomást csikartak ki tőle. Az öregember, hogy megmeneküljön a további szörnyűségektől, felakasztotta magát a börtönben. Ezt a beismerés megerősítésének tekintették.

Felvilágosult kantonok, mint Zürich, intették a glarusi bíróságot: legyen óvatos és szelíd. Zürich hajlandónak mutatkozott, hogy Göldli Annát az ottani fogházban elhelyezze. Tschudi és hívei azonban nem nyugodtak, kierőszakolták a halálos ítéletet. A szerencsétlen szolgálót lefejezték. Vagyonát, 16 aranyat, amelyet több évtizedes keserves munkával kuporgatott össze, elkobozták.

Ezután Európában már csak Posen hercegségben végződött 1793-ban kivégzéssel két boszorkány pöre.

Feltűnően sokáig folytak boszorkánypörök Mexikóban. Még 1860-ban, 1874-ben és 1877-ben is égettek boszorkányokat.

Az egyik ilyen pörnél a bíró nyíltan kimondta: a nép nagyon romlott, nem fél semmitől, a perek arra szolgálnak, hogy - egyéb eszközökkel együtt - gátat vessenek gonoszságának.

Nem véletlen, hogy éppen Mexikóban élt ilyen sokáig a boszorkányüldözés. Ebben az országban rendkívül erős befolyást gyakorolt a katolikus egyház. Ez pedig a XIX. században is ragaszkodott régebbi nézeteihez. Mialatt a technika és a tudomány fényes eredményeket ért el, az egyház minden rendelkezésére álló eszközzel védte a régi sötétséget. IX. Pius pápa tanácsadója, a század legtekintélyesebb teológusa, Perrone leszögezi „Dogmatiká”-ja V. kötetében: az ördöggel való szövetség és szerződés - tény. Egy másik tekintélyes XIX. századi teológus, Gury (+ 1866) részletesen ír a varázslásról és a boszorkányságról mint valóban létező jelenségekről. Ugyanekkor egy ferencrendi szerzetes a rend generálisának jóváhagyásával egész könyvet adott ki az ördöggel kötött szövetség fajairól, s a gonosz által megszállott ember gyógyításáról.

De a protestáns egyházak sem mutatkoznak haladóbbnak. Vilmar marburgi teológiai professzor előadásaiban és könyveiben az előbb említett katolikus nézetekkel azonos felfogásról tett tanúságot.

Ilyen körülmények között nem szűnt meg a boszorkányhit, s bár a hatóságok abbahagyták a boszorkánypöröket, önkényesen, törvénytelenül mégis tovább tartott az üldözés. Angliában 1731-ben meglincseltek egy öregasszonyt mint boszorkányt, 1863-ban pedig varázslás miatt halálra kínoztak egy aggastyánt.

Ugyanezzel a váddal Franciaország egyik városában a lakosság 1807-ben megégetett egy koldust. 1850-ben pedig a következő történt: Tarbes városában egy asszony súlyos betegségbe esett. Papja felvilágosította: a baj oka egy szomszédasszony boszorkánysága. Erre a beteg asszony és férje égő szalma fölé tartotta a „boszorkányt”, és izzó vasat tett a szájára. A szerencsétlen nő szörnyű kínok között kiszenvedett. A dolog kiderült, a házaspár a bíróság elé került. Nem tagadták tettüket, egyáltalán nem mutattak megbánást, sőt örömüket fejezték ki a boszorkány halála felett. A hatóság megdöbbentően enyhe ítéletet hozott: négyhavi börtönt rótt rájuk, és évente 25 frank kártérítést kellett fizetniük áldozatuk férjének.

1836-ban Hel-félszigeten elterjedt az a hír, hogy az egyik öregasszony rontó boszorkány. A lakosság erre vízpróbát hajtott végre. A szegény asszonyt ruhái fenntartották a vízen, s így „bebizonyosodott”, hogy

boszorkány. Rémületében kegyelemért könyörgött, s megígérte, hogy másnapra meggyógyítja azt, akit megrontott. A gyógyítás azonban nem járt eredménnyel, így a következő napon újra vízbe vetették. Ekkor sem süllyedt le azonnal. Erre kihúzták és evezőkkel agyonverték.

Valószínű, hogy még számos ilyen eset volt a XIX. században, csak nem váltak köztudomásúvá. Valószínű, mert hiszen az a sötét babona, amely annyi tragédiát okozott, tovább élt, sőt él még ma is. S bár annyi ereje már nincs e hitnek, hogy embereket máglyára juttasson, még most is sok keserűséget, rettegést okoz, sokszor állja útját - különösen falun - a fejlődő új, jobb életnek.

*

Az inkvizíció, a boszorkányüldözés szomorú, sötét fejezetei az emberiség történelmének. Nemcsak azt kell tekintetbe venni, hány ember pusztult el miattuk, hány embert tettek szerencsétlenné, hanem azt is, sőt elsősorban azt, hogy milyen szörnyű hatást gyakoroltak, milyen erőteljesen segítették a hanyatló feudális rend fenntartását, a nép elnyomását és gúzsbakötését, hogyan terjesztették a tudatlanságot, vak rémületet, babonát, mennyire akadályozták a tudomány fejlődését S ha ebből a szemszögből ítéljük meg az inkvizíciót, a boszorkányhitet és a boszorkányüldözést, meg kell állapítanunk: szinte felmérhetetlen az a kár, amelyet az emberiségnek és a mi népünknek is okozott. Talán még ma sem szabadultunk meg teljesen káros következményeitől, a sötét babona utolsó maradványai még ma is fellelhetők, és még ma is vannak, akik e káros előítéleteket terjesztik, belőlük hasznot húznak.

A haladás erői azonban feltartóztathatatlanok, s mint ahogy nem volt hiábavaló azoknak a bátor férfiaknak a küzdelme, akik harcba indultak a szent törvényszék és a boszorkánypörök ellen, nem hiábavaló ma sem, hasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények között a további küzdelem a tudatlanság, a maradíság ellen.



IRODALOM

Causons, Th.i Histoire de requisition en France. (A‘z inkvizíció története Franciaországban.) Párizs 1909.

Döllinger, L: Beitráge zűr Sektengeschichte des Mittelalters. (Adalékok a középkori szekták történetéhez.) München 1890.

Giordano Bruno és az inkvizíció. Budapest 1952.

Gombos F. A.: Marchiai Jakab. Erdélyi Múzeum 1898.

Gombos F. A.: Az 1437-ik évi parasztlázadás története. Kolozsvár 1898.

Guiraud,].: Histoire de l’Inquisition au moyen age. (A középkori inkvizíció története.) Párizs 1935—1938.

Hansen, J.: Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess. (Varázslás, inkvizíció és boszorkánypör.) München 1900.

Havas K.: Az inkvizíció története. Budapest 1927.

Henner. C.: Beitráge zűr Organisation und Competenz dér papstlichen Ketzergerichte. (Adalékok a pápai eretnektörvényszékek szervezetéhez és illetékességéhez.) Lipcse 1890.

Kaltner, B.: Konrad von Marburg und die Inquisition in Deutschland. (Marburgi Konrád és az inkvizíció Németországban.) Prága 1882.

Kardos T.: A huszita biblia keletkezése. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei III. 1-2.

Langlois: I/Inquisition d’aprés de travaux recents. (Az inkvizíció a legújabb munkáik tükrében.) Párizs 1902.

Lea, H. Cb.: A History of the Inquisition of the Middle Ages. 37 (A középkori inkvizíció története.) New York 1S83.

Lea, H, Ch.: A History of the Inquisition of Spain. (A spanyolországi inkvizíció története.) New York 1906-1907.

Llorente,]. A.: Histoire critique de requisition d’Espagne. (A spanyolországi inkvizíció kritikai története.) Párizs 1815-1817.

Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Szerkesztette Komáromy Andor. Budapest 1910.

Molinier, Ch.: **L'Inquisition dans le Midi de la France. (Az inkvizíció Dél-Franciaországban.) Toulouse 1880.**

Müller, Fr.:
Beitráge zűr Geschichte dér Hexenprozesse in Siebenbürgen. (Adalékok az erdélyi boszorkányperek történetéhez.) Braunschweig 1854.

Rcizner].: **Szeged története. Szeged 1884-1900.**

Robbins R. H.: **Encyklopedia of Witchcraft and Demonology. (A boszorkányság és démonológia enciklopédiája.) New York 1959.**

Schafer, E.: **Beitráge zűr Geschichte des spanischen Protestantismus und dér Inquisition im sechszehnten Jahrhundert. (Adalékok a .tizenhatodik századi spanyolországi protestantizmus és inkvizíció történetéhez.) Gütersloh 1902.**

Seltfnann R.: **Az inkvizíció a történelmi kutatások megvilágításában. Budapest 1928.**

Soldan-Heppe.: **Geschichte dér Hexenprozesse. (A boszorkány perek története.) Stuttgart 1880.**

Székely Gy.: **A huszitizmus visszhangja Magyarország népeiben. Budapest 1954.**

Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon, a 14. században. Szerkesztette Székely Gy. Budapest 19.53.

Theloe, H.: **Die Ketzcrverfolgung im 11. und 12. Jahrhundert (Az eretneküldözés a 11. és 12. században.) Lipcs~**

1913,

Tóth-Szabó P.: **A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest 1917.**